

A photograph of a building facade. A man is looking out from a window above a closed metal shutter. A white ladder leans against the shutter on the left, and a wooden A-frame step ladder is in the foreground on the right. The scene is lit with a warm, yellowish light.

Francis Dupuis – Déri-Thomas Déri

Εξηγώντας
την Αναρχία
στον μπαμπά μου

ΣΤΑΣΕΙ
ΕΚΚΛΗΤΩΜΕΣ

Francis Dupuis-Déri, Thomas Déri

Εξηγώντας την αναρχία
στον μπαμπά μου

Francis Dupuis-Déri, Thomas Déri, *L'anarchie exprimée à mon père*
© Lux Éditeur, 2014

☛ για την ελληνική γλώσσα: εκδόσεις Στάσει Εκπύκτονες.

Το βιβλίο των Francis Dupuis-Déri, Thomas Déri *Εξηγώντας την*
αναρχία στον μπαμπά μου κυκλοφόρησε στην πόλη της Αθήνας το
φθινόπωρο του 2017.

Τη μετάφραση έκανε ο Γιώργος Καράμπελας.

Φωτογραφία εξωφύλλου: Δανάη Αυγέρη

Τον σχεδιασμό του εξωφύλλου και τη σελιδοποίηση
έκανε ο Κώστας Κεχαγιιάς.

Για επικοινωνία με τις εκδόσεις: ekpistas@gmail.com

Isbn: 978-960-9775-20-5

Francis Dupuis-Déri, Thomas Déri

Εξηγώντας την αναρχία
στον μπαμπά μου

Μετάφραση: Γιώργος Καράμπελας

ΣΤΑΣΙ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Στην Κατρίν, την Κολέτ,
τη Μαρί-Εβ και τη Μελίσα

Περιεχόμενα

Δημοκρατία και αναρχισμός	9
Τι είναι η Αναρχία;	22
Εξουσία (Μέρος Α')	41
Ανθρωπολογία	48
Ανθρώπινη φύση	54
Μεταφυσική	63
Βία και τρομοκρατία	70
Ιστορία του αναρχικού κινήματος	82
Ρεύματα αναρχικής σκέψης	99
Αναρχισμός και φεμινισμός	104
Αναρχισμός και οικολογία	115
Η μαύρη σημαία και το Α σε κόκλο	117
Εσωτερικές διαμάχες	118
Ποιος είναι ο πραγματικός αναρχικός	123
Εξουσία (Μέρος Β')	134
Γονείς και Παιδιά	140
Το Κράτος	145
Οι απαρχές των ανθρώπινων κοινωνιών	176
Θρησκείες	180
Καπιταλισμός και εργοδοσία	198
Ρατσισμός και εθνικισμός	219
Το μέλλον	228
Συλλεγμένη βιβλιογραφία	236

Τομά Ντερί [Τομά]: Όπως έλεγε ήδη ο Βερνάρδος της Σαρτρ τον 12^ο αιώνα: «Είμαστε νάνοι καθισμένοι σε ώμους γιγάντων». Που σημαίνει ότι κάθε νέα γενιά βασιζείται στις προηγούμενες. Τώρα όμως, που είμαι σε πιο προχωρημένη ηλικία και κοιτάζω από μια απόσταση τις τόσες ανακαλύψεις και αλλαγές που συνέβησαν στην κοινωνία τα τελευταία πενήντα χρόνια, αναρωτιέμαι μήπως είναι γίγαντες οι ίδιες οι νέες γενιές. Τα πράγματα εξελίσσονται τόσο γρήγορα ώστε ακόμα και οι πιο απλές λέξεις αλλάζουν σημασία, και νέες έννοιες μας υποχρεώνουν ν' αναθεωρήσουμε πολλές παραδεδομένες ιδέες.

Στη δύση, δείχναμε έναν ορισμένο σεβασμό στους παλαιότερους ή στους προγόνους, γιατί θεωρούσαμε πως όσο μεγάλωνε κανείς τόσο περισσότερη πείρα και σοφία αποκτούσε. Σήμερα, οι ηλικιωμένοι, οι γέροι, οι πρεσβύτεροι, οι άνθρωποι τρίτης ηλικίας, της χρυσής ηλικίας, κλείνονται σε ιδρύματα μακριά απ' την κοινωνία.

Όταν ήμουν πολύ νέος, ζητούσα απ' τους γονείς μου να μου εξηγήσουν τον κόσμο. «Γιατί; Γιατί; Γιατί;». Μερικές φορές είχαν απάντηση, άλλες όμως, απελπισμένοι, απαντούσαν: «Γιατί έτσι. Γιατί έτσι. Γιατί έτσι». Τώρα που έχω βγει στη σύνταξη, αλλά όχι ακόμα σε... απόσυρση, έχω χρόνο να σκεφτώ περισσότερο για το νόημα της ζωής και να αναζητήσω εξηγήσεις για ορισμένες συμπεριφορές.

Συζητώντας με τις νέες γενιές, παρατηρώ κάθε φορά ότι χρησιμοποιούμε τις ίδιες λέξεις, αλλά δεν τους δίνουμε το ίδιο νόημα. Λέξεις απλές, όπως «αγάπη», «οικογένεια», «άντρας», «γυναίκα», «εκπαίδευση», έχουν αλλά-

ξει σημασία. Επίθετα όπως «νέος», «γέρος», «αντρικό», «γυναικείο» δεν σημαίνουν πια το ίδιο. Για να μη μιλήσω για τις λέξεις ή τις εκφράσεις που έχουν γίνει πολιτικώς μη αρθές και που έχουν αντικατασταθεί από περιφράσεις ή μεταφορές χωρίς ουσία, όπως το «κουφός» που έχει γίνει «με προβλήματα ακοής» ή το «μαθητής» που έχει γίνει «εκπαιδευόμενος».

Για καιρό αναρωτιόμουν σχετικά με το νόημα της κυρίαρχης λέξης που μεταχειρίζονταν οι πάντες: «δημοκρατία». Μετά κατάλαβα ότι υπήρχαν τόσες δημοκρατίες όσες και λεγόμενες «δημοκρατίες», και ότι έχανα τον χρόνο μου προσπαθώντας να δώσω νόημα σε μια λέξη που τη μοιράζονταν όλοι οι χαμαιλέοντες.

Είναι προνόμιο ότι έχω ανάμεσα στους συνομιλητές μου μια κόρη κι έναν γιο που δεν με θεωρούν ξεκούττη και με τους οποίους μπορείς να συζητάς χωρίς να σκέφτεσαι ότι σας χωρίζει κάποιο χάσμα γενεών. Η κόρη μου είναι υψηλόβαθμη στον καναδικό στρατό και την ενδιαφέρουν πολύ τα ζητήματα ηγεσίας, ενώ ο γιος μου έχει κάνει σπουδές πολιτικής επιστήμης και ένα διδακτορικό με θέμα τη δημοκρατία. Ήμουν μάλιστα παρών στην υποστήριξη της διατριβής του, τέσσερις μέρες πριν από την 11^η Σεπτεμβρίου 2001, ημερομηνία στην οποία η λέξη «δημοκρατία» πήρε πολλές άλλες έννοιες που δεν της είχαν ακόμα δοθεί μέχρι τότε. Μετά, η κυρίαρχη λέξη έγινε η «τρομοκρατία».

Η Γη συνέχισε να γυρίζει... Τα νέα μεταδίδονται ολοένα πιο γρήγορα, από παντού και προς όλες τις κατευθύνσεις, μπερδεύονται το ένα με το άλλο και δεν καταφέρνεις πια να συνδέσεις τα γεγονότα, πόσο μάλλον να φτιά-

ξεις σχέσεις αιτίου-αιτιατού μεταξύ τους. Έτσι άρχισα ν' αναρωτιέμαι σιγά-σιγά μήπως η λέξη-κλειδί σήμερα, στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, είναι η «αναρχία». Κι έχω την τύχη ο γιος μου να κάνει τώρα ένα σεμινάριο στο πανεπιστήμιο με τίτλο «Θεωρίες και πρακτικές του αναρχισμού», όπου πρόθεσή του είναι να μνήσει τις φοιτήτριες και τους φοιτητές στα πολιτικά και φιλοσοφικά ζητήματα που εγείρει ο αναρχισμός.

Να 'μαι, λοιπόν, άξιος εκπρόσωπος της γενιάς που βγήκε απ' τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και σου ζητώ να μου εξηγήσεις τι είναι η αναρχία. Και δεν θα δεχτώ σαν απάντηση στις ερωτήσεις μου κανένα «Γιατί έτσι!»!

Φρανσίς Ντιπουϊ-Ντερι [Φρανσίς]: Είναι ενδιαφέρον που ανέφερες το νόημα της λέξης «δημοκρατία» πριν μιλήσεις για αναρχία, γιατί οι δύο λέξεις ήταν επί μακρόν σχεδόν συνώνυμες στη δύση. Μέχρι περίπου τα μισά του 19^{ου} αιώνα στις Η.Π.Α. και στη Γαλλία, η «δημοκρατία» αναφερόταν στην αρχαία Ελλάδα, και ειδικότερα στην Αθήνα, ένα πολιτικό καθεστώς όπου την εξουσία κατείχε μια λαϊκή συνέλευση όπου όλοι οι πολίτες μπορούσαν να συμμετέχουν άμεσα στις διαβουλεύσεις για τα κοινά. Ίδού ο περιγραφικός ορισμός. Όμως η αντίληψη αυτή συνδεύεται από μια μειωτική κρίση. Το πρόβλημα με τη δημοκρατία, σύμφωνα με τους διαβολείς της, δεν είναι τόσο ότι οι γυναίκες, οι δούλοι και οι ξένοι δεν έχουν δικαίωμα να παρουσιάζονται στην αγορά και να συμμετέχουν στις διαβουλεύσεις. Το αληθινό πρόβλημα, λένε, είναι ότι πρόκειται για ένα καθεστώς ανορθολογικό και χασοτικό, δηλαδή βίαιο. Γιατί είναι ένα καθεστώς που το ελέγχουν οι φτωχοί. Πράγματι, οι φτωχοί είναι πάντα η πλειοψη-

φία σε μια πόλη ή σε μια χώρα. Αν η πλειοψηφία παίρνει τις αποφάσεις, όπως στη δημοκρατία, τότε οι φτωχοί έχουν τον έλεγχο κι επωφελούνται από αυτό για να τα βάζουν με τους πλούσιους, θίγοντας την ιδιωτική ιδιοκτησία. Εξ ου η ιδέα του χάους και της βίας, εξ ου και η ιδέα ότι η δημοκρατία είναι αναρχία, γιατί πλέον κανείς δεν σέβεται τη νόμιμη αυθεντία ούτε τον ορθό καταμερισμό των θέσεων και των αξιωμάτων στην κοινωνία. Για την ελίτ, πρόκειται φυσικά για σκάνδαλο.

Τον 18^ο αιώνα, κατά τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας στη βρετανική Βόρεια Αμερική (1775-1783), ή κατά το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης (1789), σχεδόν κανείς δεν χρησιμοποιεί τη λέξη «δημοκρατία». Η λέξη έχει τότε μια πολύ μειωτική χροιά, και αυτοί που ονομάζονται «ιδρυτές πατέρες» της «νεότερης δημοκρατίας» στις Η.Π.Α. και στη Γαλλία είναι απερίφραστα αντιδημοκράτες. Πράγματι, στους λόγους τους και στα γραπτά τους, χρησιμοποιούν τη λέξη «δημοκρατία» σαν μπαμπούλα και τον χαρακτηρισμό «δημοκράτης» σαν βρισιά. Θέλουν να ιδρύσουν ένα ρεπουμπλικανικό καθεστώς, που το αντιπαραθέτουν στη μοναρχία, στην αριστοκρατία αλλά και στη δημοκρατία, η οποία θεωρείται ένα καθεστώς όπου ο λαός, φτωχοί άνθρωποι στην πλειονότητά τους, κυβερνάται μόνος του, χωρίς ηγέτες. Το πρόταγμα αυτό, η ρεπουμπλικανική ελίτ της εποχής το αντιλαμβάνεται ως μια επικίνδυνη πολιτική και ηθική εκτροπή. Επαναλαμβάνουν ότι ο λαός έχει ανάγκη από ηγέτες, από πεφωτισμένους κυβερνήτες, που είναι ηθικά και πνευματικά ανώτεροί του. Λέγοντάς το αυτό, νομιμοποιούν τη δική τους εξουσία, γιατί σ' αυτούς, τα μέλη της ανώτερης τάξης, οφείλει να επι-

στρέφει η εξουσία. Γι' αυτόν τον λόγο, ένας παρατηρητής σχολιάζει το 1790 ότι η Γαλλική Επανάσταση απλώς αντικατέστησε την «κληρονομική αριστοκρατία» με μια «αριστοκρατία αιρετών»: οι αντιπρόσωποι που εκλέγονται στην Εθνοσυνέλευση σχηματίζουν μια νέα ελίτ, μια νέα αριστοκρατία.

Ο λαός, κατά την άποψή τους, είναι μια μάζα που αποτελείται από εγωιστικά και ανορθολογικά άτομα, τα οποία έχουν θολωμένη κρίση και δεν μπορούν να καταλάβουν την ιδέα του κοινού καλού. Αυτό εξηγεί γιατί όταν μελετά κανείς τα αρχαία της εποχής, πέφτει πάνω σε τόσες αντιδημοκρατικές διακηρύξεις. Έτσι, ο Τζον Άνταμς, ένας από τους σημαντικότερους ηγέτες του κινήματος υπέρ της ανεξαρτησίας των Η.Π.Α., ο οποίος θα γινόταν ο δεύτερος πρόεδρος της χώρας, δήλωνε ότι «η δημοκρατία [...] είναι μια αυθαίρετη, τυραννική, αιματηρή, βάνανυση και μισαλλόδοξη μορφή κυβέρνησης». Φαντάσου έναν πρόεδρο των Η.Π.Α. να το λέει σήμερα αυτό!

Επιπλέον, πολλοί από τον λαό είναι και οι ίδιοι πεπεισμένοι ότι έχουν ανάγκη από ηγέτες για να τους κυβερνούν, και συχνά θαυμάζουν ηγέτες, τους λατρεύουν και θυσιάζονται εν ονόματί τους. Στις Η.Π.Α. όπως και στη Γαλλία, οι πρώτοι που ασπάστηκαν τη δημοκρατία και αυτοαποκλήθηκαν δημοκράτες είναι θιασώτες της ισότητας που ονειρεύονται την κατάργηση των διακρίσεων ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, κυβερνώντες και κυβερνώμενους. Κατά τη Γαλλική Επανάσταση, για παράδειγμα, ο Σιλβάν Μαρεσσάλ υπερασπίζεται ριζοσπαστικές ιδέες στο *Μανιφέστο των ίσων*: «Εξαφανιστείτε ελιτέλους, απεχθείς διακρίσεις πλουσίων και φτωχών, με-

γάλων και μικρών, αφεντάδων και υποτακτικών, κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Να μην υπάρχουν πια άλλες διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους παρά μόνο η ηλικία και το φύλο».

Τομά: Τότε όμως, πότε χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά η λέξη «δημοκρατία» σαν θετικός χαρακτηρισμός των πολιτευμάτων μας;

Φρανσίς: Μόλις το 1840 περίπου άρχισαν τα μέλη της πολιτικής ελίτ σε Η.Π.Α. και Γαλλία να αυτοαποκαλούνται υπέρμαχοι της δημοκρατίας. Ιδιοποιήθηκαν αυτή την επονείδιστη μέχρι τότε λέξη όταν κατάλαβαν ότι μπορούν να κερδίσουν ψήφους χρησιμοποιώντας τη στις προεκλογικές τους εκστρατείες, γιατί με το να την επικαλούνται έδιναν την εντύπωση ότι ακούνε το λαό και θέλουν ειλικρινά να υπηρετήσουν τα συμφέροντά του. Αυτή η χρήση της λέξης «δημοκρατία» για να γοητεύσουν και να σαγηνεύσουν γινόταν ακόμα πιο αποτελεσματική επειδή οι νέοι εκλογείς που είχαν μόλις αποκτήσει δικαίωμα ψήφου ήταν μικροκτηματίες από τις καινούριες πολιτείες της δύσης (στις Η.Π.Α.) ή εργάτες (στην περίπτωση της Γαλλίας) που έβλεπαν με καλύτερο μάτι πολιτικούς οι οποίοι παρίσταναν πως ταυτίζονται με τις λαϊκές τάξεις. Στις Η.Π.Α., ο Άντριου Τζάκσον, ο οποίος το 1828 έγινε ο πρώτος πρόεδρος της χώρας που έκανε προεκλογική εκστρατεία αυτοαποκαλούμενος δημοκράτης, παρουσιάστηκε από φιλικές του εφημερίδες σαν υπερασπιστής «της δημοκρατίας και του λαού ενάντια σε μια διεφθαρμένη αριστοκρατία». Στη Γαλλία, στις εκλογές του 1848, μετά τη ρεπουμπλικανική επανάσταση του Φεβρουαρίου, οι μετριοπαθείς και συντηρητικοί ρεπουμπλικάνοι ιδιο-

ποιήθηκαν από τους σοσιαλιστές τη λέξη «δημοκρατία» και τον χαρακτηρισμό «δημοκράτης» για να φανούν πως νοιάζονται για τα συμφέροντα του λαού. Μέσα σε λίγα μόλις χρόνια, τη λέξη «δημοκρατία» θα την οικειοποιηθούν όλα τα στρατόπεδα, ακόμα και οι μοναρχικοί! Σε ό,τι αφορά τον Καναδά, που είναι ακόμα σήμερα συνταγματική μοναρχία, οι πολιτικές ελίτ αρχίζουν να ταυτίζονται με τη «δημοκρατία» κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, για να κάνουν τον πληθυσμό να συναινέσει στον πόλεμο, λέγοντάς του πως θυσιάζεται για το δικό του καλό και για την ελευθερία των λαών.

Τομά: Δηλαδή, αν κατάλαβα καλά, αυτό που λέμε «δημοκρατία» ήταν στην αρχή η αναρχία, και αυτό που λέμε «αναρχία» είναι η σύγχρονη δημοκρατία μας (αν υπάρχει τέτοιο πράγμα).

Φρανσίς: Ναι, έτσι περίπου, αν ως «δημοκρατία» εννοείς αυτή την άμεση δημοκρατία όπου όλοι μπορούν να συναθροίζονται στην αγορά, όπου διαβουλεύονται για να πάρουν συλλογικές αποφάσεις για τα κοινά... Και η αναρχία τότε; Λοιπόν, σήμερα, είναι η λέξη που έχει αντικαταστήσει τη «δημοκρατία» στον ρόλο του μπαμπούλα, για να τρομάζει την κοινή γνώμη και να επικρίνει τις λαϊκές πρωτοβουλίες.

Τομά: Ίσως θα έπρεπε να κάνουμε μια σημαντική διευκρίνιση, ότι η λέξη «δημοκρατία», που στα γαλλικά χρονολογείται από το 1370, αναφερόταν τότε στις ελληνικές πόλεις, ενώ η έννοια του κράτους εμφανίζεται μόλις περί το 1500 για να δηλώσει «μια ανθρώπινη ομάδα που υπάγεται σε μια ενιαία εξουσία», κι έπειτα, περί το 1549, την «κυρίαρχη εξουσία που ασκείται πάνω στο σύνολο ενός

λαού κι ενός εδάφους». Όσο για τη λέξη «αναρχία», δηλώνει, με την αρχαία και τεχνική σημασία, μια «πολιτική κατάσταση όπου οι απελεύθεροι μπορούν να παίζουν έναν ρόλο στην κυβέρνηση». Άρα μπορούν στην κυβέρνηση να συμμετέχουν και αναρχικοί!

Φρανσίς: Ναι, αν ως κυβέρνηση εννοούμε τον Θεσμό όπου αποφασίζεται η τύχη των κοινών. Μια κυβέρνηση μπορεί τότε να είναι μια λαϊκή συνέλευση όπου μπορούν να διαβουλευόνται οι πάντες. Η κυβέρνηση και το κράτος, επαμένως, δεν είναι αναγκαστικά ένα και το αυτό. Είναι αλήθεια ότι το λεξιλόγιο που έχουμε κληρονομήσει από την αρχαία Ελλάδα είναι μερικές φορές παραπλανητικό, γιατί εκείνη την εποχή δεν υπήρχε κράτος έτσι όπως το καταλαβαίνουμε σήμερα, αλλά μόνο πόλεις (η Αθήνα, η Σπάρτη κ.ο.κ.), που μερικές φορές σχημάτιζαν αυτοκρατορίες. Στον Μεσαίωνα, υπήρχαν μεν βασιλεία, αλλά δεν είχαν καμία σχέση με αυτό που εννοούμε σήμερα ως «κράτος». Υπάρχει ωστόσο μοναρχική κυβέρνηση, καθώς ο βασιλιάς επιβάλλει τη θέλησή του στο βασίλειο, ή ακόμα φεουδαρχική κυβέρνηση, καθώς όλοι οι ευγενείς κατέχουν ένα μέρος της εξουσίας, ανάλογα με τη βαθμίδα τους. Στις απαρχές της νεωτερικότητας, μιλούσαν ακόμα και για «φεουδαρχική αναρχία» για να δηλώσουν την πολιτική κατάσταση στον Μεσαίωνα, όπου ο βασιλιάς (ο μονάρχης) δεν έχει παρά ελάχιστο έλεγχο επί του συνόλου των ευγενών (των αριστοκρατών), οι οποίοι διοικούν τα υποστατικά τους όπως τους άρεσει και πολεμούν ο ένας τον άλλον. Αυτό, για ορισμένους, δημιουργεί μια κατάσταση «αναρχίας».

Τομά: Αν, όπως λες, η λέξη «αναρχία» έχει αντικατα-

στήσει σήμερα τη λέξη «δημοκρατία» στον ρόλο του μπαμπούλα, για να τρομάζει την κοινή γνώμη και να επικρίνει τις λαϊκές πρωτοβουλίες, η αντικατάσταση αυτή έγινε μόνο με την εμφάνιση της έννοιας του κράτους.

Φρανσίς: Πράγματι, στη δύση η έννοια του κράτους εμφανίζεται μόλις στις απαρχές της νεωτερικότητας, περί τον 16^ο αιώνα, ως πολιτική πραγματικότητα, θεσμός και σύστημα συγχρόνως. Και η ανάπτυξή της είναι πολύ αργή.

Όταν το κράτος αρχίζει πραγματικά να επιβάλλεται σαν περίπλοκο σύστημα ελέγχου ενός πληθυσμού κι ενός εδάφους, περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, εμφανίζονται και τα πρώτα άτομα που αυτοαποκαλούνται «αναρχικοί», που αντιτίθενται δηλαδή σε αυτό το κράτος αλλά και σε άλλες μορφές εξουσίας, όπως η εκκλησία ή ο καπιταλισμός. Εκείνη τη στιγμή, οι πρώτοι αναρχικοί ξέρουν ήδη ότι η λέξη «δημοκρατία» είναι μια παγίδα που έχει στηθεί στον λαό, όπως είναι άλλωστε και οι εκλογές. Καθώς όμως η ελίτ έχει ιδιοποιηθεί τη λέξη «δημοκρατία», την έχει κατά κάποιον τρόπο υπεξαιρέσει προς όφελός της, οι τότε αμφισβητίες καλούνται να βρουν άλλο όνομα, εξ ου η εμφάνιση των «αναρχικών».

Για παράδειγμα, ο Ανσέλμ Μπελγκαρίγκ, ένας Γάλλος που δημοσίευσε το 1840 μια μπροσούρα με τίτλο *Γεγονός, γεγονός!* Ερμηνεία της ιδέας της δημοκρατίας, είναι ένας απ' τους πρώτους που αυτοχαρακτηρίστηκε αναρχικός. Αν δούμε το κείμενό του, μαθαίνουμε ότι η αναρχία για εκείνον δηλώνει «την κατάσταση ενός λαού που, θέλοντας να κυβερνάται μόνος του, δεν έχει κυβέρνηση ακριβώς επειδή δεν θέλει πια να έχει». Κατά τον Μπελγκαρίγκ, η

αναρχία δεν είναι «τίποτα λιγότερο, σαν απόλυτη ή δημοκρατική θέση, παρά η αληθινή έκφραση της κοινωνικής τάξης», γιατί «όποιος λέει αναρχία, λέει άρνηση της κυβέρνησης· όποιος λέει άρνηση της κυβέρνησης, λέει κατάφαση του λαού· όποιος λέει κατάφαση του λαού, λέει ατομική ελευθερία· όποιος λέει ατομική ελευθερία, λέει αυτεξουσιότητα του καθενός· όποιος λέει αυτεξουσιότητα του καθενός, λέει ισότητα· όποιος λέει ισότητα, λέει αλληλεγγύη ή αδελφότητα· όποιος λέει αδελφότητα, λέει κοινωνική τάξη· άρα, όποιος λέει αναρχία, λέει κοινωνική τάξη». Με δυο λόγια, οι ελίτ ισχυρίζονται πως η πλειοψηφία ή οι φτωχοί δεν μπορούν να κυβερνήσουν χωρίς να προκαλέσουν χάος, αναρχία. Αντίθετα, οι πρώτοι αναρχικοί λένε πως η ελευθερία, η ισότητα, η αλληλεγγύη, ακόμα και η κοινωνική τάξη δεν υπάρχουν πραγματικά παρά μόνο όταν δεν υπάρχει πια διάκριση μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων, και όταν όλος ο κόσμος μπορεί να συμμετέχει στις συλλογικές αποφάσεις. Όσο θα υπάρχουν ηγέτες και υποτελείς, θα υπάρχουν κοινωνικές εντάσεις και συγκρούσεις, προφανώς όμως δεν θα υπάρχει ούτε ελευθερία ούτε ισότητα.

Τομά: Το ήξερα ότι το νόημα των λέξεων εξελίσσεται με τον χρόνο, ποτέ όμως μέχρι το σημείο να πιστέψω ότι μπορούν να σημαίνουν ακριβώς το αντίθετο απ' ό,τι σημαίνουν στην αρχή. Μήπως πλέον θα πρέπει, κάθε φορά που διαβάζουμε ένα κείμενο, να χρονολογούμε κάθε του λέξη και κάθε του έννοια για να ξέρουμε ακριβώς για πότε και για τι πράγμα μιλάμε;

Φρανσίς: Για την ιστορία της λέξης «αναρχία» στα γαλλικά, μπορεί κανείς να συμβουλευτεί ένα επιστημονικό

βιβλίο του Μαρκ Ντελπλάς, με τίτλο *Η αναρχία, από τον Μαμπλί έως τον Προυντόν*. Η αναρχία είναι ένα πρόβλημα που συζητιόταν συχνά κατά τη Γαλλική Επανάσταση, αλλά οι τότε αναρχικοί δεν αποτελούσαν δηλωμένη πολιτική τάση. Ο αναρχικός είναι ο άλλος, ο εχθρός, εκείνος που τον καταπολεμάμε γιατί εμείς είμαστε με τους καλούς. Πρέπει λοιπόν να περιμένουμε μέχρι το 1840 για να δούμε επαναστάτες να αυτοαποκαλούνται αναρχικοί και θιασώτες της αναρχίας. Περίπου την ίδια εποχή, ο Ρώσος Μιχαήλ Μπακούνιν υπογράφει ένα κείμενο στα γερμανικά, στο περιοδικό *Deutsche Jahrbücher* [«Γερμανικά χρονικά»] στο οποίο υπερασπίζεται την αναρχία, πράγμα που για εκείνον σημαίνει να είναι κανείς ενάντια στο κράτος και τη θρησκεία.

Τομάς: Και η λέξη «ελευθεριακός», που σημαίνει εκείνον που δεν δέχεται, δεν αναγνωρίζει κανέναν περιορισμό στην ατομική ελευθερία σε κοινωνικά ή πολιτικά θέματα, είναι ταυτόσημη με τη λέξη «αναρχικός»;

Φρανσίς: Η λέξη αυτή επινοήθηκε από έναν αναρχικό, τον Ζοζέφ Ντεζάκ, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, και χρησιμοποιείται μερικές φορές γιατί παραπέμπει σε ένα πιο θετικό ιδεώδες απ' ό,τι ο όρος «αναρχικός», που είναι πιο αρνητικά φορτισμένος, πιο μειωτικός. Όμως οι δύο όροι είναι κατά βάση συνώνυμοι.

Επομένως η καλώς εννοούμενη δημοκρατία και η αναρχία μοιάζουν κατά κάποιον τρόπο στην πράξη: και στις δύο περιπτώσεις, η κοινότητα αποφασίζει συλλογικά, με συνελεύσεις ή επιτροπές, και όλα τα μέλη της συλλογικότητας μπορούν –επί της αρχής– να συμμετέχουν άμεσα στις διαβουλεύσεις. Αν πρέπει να κάνουμε μια εννοι-

ολογική διάκριση, ας πούμε ότι στη δημοκρατία η απόφαση επαφίεται στην πλειοψηφία, που μπορεί να θεωρηθεί ότι ασκεί την κυριαρχία της επί της μειοψηφίας, ενώ στην αναρχία επιζητείται η συναίνεση, δηλαδή να διασφαλιστεί ότι όλοι είναι σύμφωνοι με την απόφαση που λήφθηκε, ή ότι τουλάχιστον δεν είναι αντίθετοι. Σε καμία από τις δύο περιπτώσεις δεν ψηφίζουμε για να εκλέξουμε ηγέτες που θα μας κυβερνήσουν.

Μάλιστα, ήδη από τον 19^ο αιώνα, οι πρώτοι αναρχικοί καλούσαν σε αποχή από τις εκλογές. Οι αναρχικοί περιφρονούν αυτό το «ηλίθιο και παιδαριώδες δικαίωμα να διαλέγουμε τους αφέντες μας», όπως έλεγε ο Μπελγκαρίγκ, τη στιγμή που ο κόσμος κινήτοποιούταν σε πολλές χώρες για ν' αποκτήσει δικαίωμα ψήφου, ανάμεσά τους και πολλοί φτωχοί άντρες. Ακόμα όμως κι όταν οι τελευταίοι θα το αποκτήσουν, οι γυναίκες και τα παιδιά θα εξακολουθήσουν να το στερούνται. Οι εκλογές είναι κατ' ανάγκη μια παγίδα, καθώς ισοδυναμούν με το να διαλέγουμε ηγέτες που θα μας κυβερνούν επί της αρχής εξ ονόματός μας, αλλά στην πραγματικότητα θα κατέχουν την εξουσία και θα μας επιβάλλουν τη θέλησή τους. Αν η αριστοκρατία ορίζεται ως η κυβέρνηση από μια μικρή μειοψηφία, τότε το εκλογικό καθεστώς είναι μια αριστοκρατία αιρετών. Μπορεί να 'ναι προτιμότερη από μια κληρονομική αριστοκρατία, αλλά παραμένει αριστοκρατία, και σίγουρα όχι δημοκρατία, αν οι λέξεις έχουν ακόμα κάποιο νόημα.

Τομά: Καταλαβαίνω πολύ καλά ότι οι αναρχικοί δεν πηγαίνουν να ψηφίσουν γιατί δεν θέλουν να συμμετέχουν σ' ένα σύστημα που απλώς αντικαθιστά μια εξου-

σία με μια άλλη. Όπως είπε και ο Οκτάβ Μιρμπό το 1888: «Ένα πράγμα μου προκαλεί βαθιά κατάπληξη, μ' αφήνει άναυδο, θα τολμούσα να πω: ότι τώρα που γράφω, στην εποχή της επιστήμης, μετά τα αναρίθμητα πειράματα, μετά τα δημοσιογραφικά σκάνδαλα, μπορεί να υπάρχει ακόμα [...] ψηφοφόρος, αυτό το ανορθολογικό, ανόργανο, παραληρηματικό ζώο, που δέχεται να ταραξεί τις δουλειές του, τα όνειρά του ή τις απολαύσεις του για να ψηφίσει κάποιον ή κάτι».

Όμως θα υπάρχουν πάντα αρκετοί ψηφοφόροι που θα πηγαίνουν να ψηφίσουν και που θα πιστεύουν μάλιστα ότι η «δημοκρατία» είναι συνώνυμη του «εκλογικού δικαίωματος». Σ' ένα θαυμάσιο μυθιστόρημα με τίτλο *Περὶ φωτίσεως*, ο Ζοζέ Σαραμάγκου περιγράφει τον εκλογικό πανικό μετά από μια ψηφοφορία όπου το 83% του εκλογικού σώματος ψήφισε λευκό... Επακολουθεί χάος, η κυβέρνηση ανακαλύπτει συνωμοσία και κηρύσσει κατάσταση πολιορκίας... Ίσως με αυτόν τον τρόπο να μπορούσαν οι αναρχικοί να μπλοκάρουν το σύστημα.

Φρανσίς: Ξέρεις, ο Σαραμάγκου δήλωνε επίσης «ελευθεριακός κομμουνιστής». Σήμερα, το να ψηφίζεις μοιάζει με ιερή πράξη, ενώ το να μην ψηφίζεις αποτελεί ένα είδος αμαρτίας. Αυτή η δημόσια καταδίκη της αποχής έχει κάτι το περίεργο. Το ποσοστό συμμετοχής στην εκλογική διαδικασία ποτέ δεν επηρέασε σ' αλήθεια την ικανότητα ενός κράτους να λειτουργεί. Τον 19^ο αιώνα, η Μεγάλη Βρετανία είναι η μεγαλύτερη δύναμη του φιλελεύθερου κόσμου, ενώ μόνο το 15% των ενήλικων αντρών είχαν δικαίωμα ψήφου. Ακόμα κι αν οι πολιτικοί που μας κυβερνούν εκλέγονται μόνο από το 40% ή το 30% των ψη-

φοφόρων, τίποτα δεν εμποδίζει το κράτος να λειτουργεί, δηλαδή να κάνει πολέμους, να υπογράφει διεθνείς συνθήκες, να επιβάλλει και να εισπράττει φόρους, να πληρώνει τους υπαλλήλους που στελεχώνουν τα δικαστήρια, τα σχολεία, τις φυλακές, και να διαχειρίζεται μεγάλα δημόσια έργα. Πιστεύω πως αυτό το τόσο προσβλητικό στοιχείο που έχει η αποχή στα μάτια όσων ψηφίζουν είναι ότι υπονομεύει την αξιοπιστία μιας πράξης στην οποία δίνεται τόση σπουδαιότητα.

Αναρχικοί διεξάγουν μερικές φορές εκστρατείες υπέρ της αποχής και ονειρεύονται τη μέρα όπου οι απέχοντες θα γίνουν πλειοψηφία. Και ο παραλογισμός: στο Κεμπέκ, ο εκλογικός νόμος υποχρεώνει όσες και όσους καλούν σε αποχή να καταγράφονται στο γραφείο της Γενικής Εκλογικής Διεύθυνσης και να υποβάλουν αναλυτικό λογαριασμό των δαπανών τους, που τις περιορίζει κιόλας ο νόμος... Προφανώς, οι αναρχικοί δεν σκοτίζονται με τέτοιες υποχρεώσεις.

Τομά: Ας γυρίσουμε στο αρχικό μας ερώτημα: «τι είναι η αναρχία;». Αν θες, ας κάνουμε ό,τι κάνουν όλοι, ας δούμε τι μας λέει επ' αυτού, το βιβλίο των λέξεων, το λεξικό. Έχω ένα λεξικό Larousse εδώ, έκδοση του 1972, που ορίζει την αναρχία ως εξής: (ελλ. αναρχία, απουσία διατακτικής εξουσίας). Πολιτικό και κοινωνικό σύστημα σύμφωνα με το οποίο το άτομο πρέπει να είναι ελεύθερο από κάθε κυβερνητική κηδεμονία. Κατάσταση ενός λαού που, δυνητικά και στην πράξη, δεν έχει πια κυβέρνηση. Κατ' επέκταση, αταξία, σύγχυση: ένα εγχείρημα όπου βασιλεύει η αναρχία, πνευματική αναρχία». Γίνεται λόγος λοιπόν για «διατακτική εξουσία» και για «κυβερνητική κηδεμο-

νία». Ας δούμε τώρα μια πιο πρόσφατη έκδοση, του 2008: «θλ. (ελλ. αναρχία, απουσία ηγέτη). 1. Ο αναρχισμός. 2. Κατάσταση ταραχής, αταξίας, λόγω της κατάργησης της πολιτικής εξουσίας, της ανεπάρκειας των νόμων. 3. Κατάσταση γενικής σύγχυσης: η αναρχία δεσπόζει σε αυτή την υπηρεσία)».

Όσο για τον αναρχισμό, είναι η «πολιτική θεωρία που υποστηρίζει την κατάργηση του κράτους και κάθε κοινωνικού καταναγκασμού επί του ατόμου». Μέσα σε 30 χρόνια, λοιπόν, περάσαμε από την απουσία κυβέρνησης στην απουσία κάθε κοινωνικού καταναγκασμού!

Σ' ένα άλλο λεξικό, που εκδόθηκε το 1992, τα πράγματα απλοποιούνται, η αναρχία είναι «η κατάσταση αταξίας που προκαλεί η απουσία πολιτικής εξουσίας», ο δε αναρχισμός είναι μια «θεωρία η οποία απορρίπτει κάθε εξουσία».

Οπότε, μπορούμε να μιλήσουμε διακριτά για αναρχία, αναρχισμό ή αναρχικούς, ή η τριάδα αυτή είναι αξεδιάλυτη και όταν μιλάμε για το ένα μιλάμε κατ' ανάγκη και για τα άλλα δύο;

Εμένα, αυτό που μ' ενδιαφέρει είναι τα γεγονότα και οι αγωνιστές, άντρες και γυναίκες, και ίσως κάπως λιγότερο η θεωρία, έστω κι αν δεν μπορούμε να μιλήσουμε για τα πρώτα χωρίς να μιλήσουμε για την τελευταία, γιατί οι αναρχικοί και οι θεωρητικοί της αναρχίας εμπνεύστηκαν οι μεν απ' τους δε και αντιστρόφως, και πολύ συχνά οι θεωρητικοί είναι και στρατευμένοι αγωνιστές. Ας σκεφτούμε τον Προυντόν, τον Μπελγκαρίγκ, τον Μπακούνιν, τον Θορώ, τον Ρεκλύ, τον Κροπότκιν, τον Μαλατέστα, τη Λουίζ Μισέλ, τη Βολταϊρίν ντε Κλερ ή την Έμμα

Γκόλντμαν, που όλοι και όλες τους έκαναν φυλακή, απελάθησαν ή εξορίστηκαν. Λύσε μου μια απορία: μου εξηγείς τη διαφορά αναρχίας και αναρχισμού; Γιατί δεν είναι ακριβώς το ίδιο, σωστά;

Φρανσίς: Πολύ καλή ερώτηση! Πράγματι, αναρχία και αναρχισμός δεν είναι ακριβώς το ίδιο πράγμα. Ως «αναρχισμός», μπορεί να εννοηθεί η φιλοσοφία ή η ιδεολογία των αναρχικών, δηλαδή οι θεωρίες τους, οι έννοιές τους, τα επιχειρήματά τους υπέρ της αναρχίας. Με δυο λόγια, ο αναρχισμός είναι συγχρόνως μια σκέψη αρνητική, κριτική, όσο και θετική, προγραμματική. Ως κριτική σκέψη, ο αναρχισμός είναι η άρνηση κάθε μορφής κυριαρχίας, αυθεντίας, ιεραρχίας, ανισότητας. Ως θετική σκέψη, ο αναρχισμός προτείνει να οργανωθούν οι κοινωνικές και ανθρώπινες σχέσεις με τρόπο πραγματικά ελεύθερο, ίσο και αλληλέγγυο. Για τον σκοπό αυτό, απαιτείται αυτονομία, αυτοδιαχείριση, ο αναρχικός κομμουνισμός, χωρίς κράτος ή κυρίαρχο κόμμα, και αλληλοβοήθεια. Ο αναρχισμός μπορεί επίσης να δηλώνει το αναρχικό κίνημα, με τους αγωνιστές και τις αγωνίστριές του, τις οργανώσεις του και τις επιτροπές του, τις κινητοποιήσεις του και τις διαδηλώσεις του, και μερικές φορές με τις εξεγέρσεις και τις επαναστάσεις του.

Ως «αναρχία», εννοείται η βιωμένη εμπειρία μιας κοινωνικής πρακτικής χωρίς ηγέτες και ιεραρχία. Οι διαβολείς της αναρχίας βλέπουν σ' αυτή την εμπειρία το χάος, οι υπέρμαχοί της μιλούν γι' ατομική και συλλογική ελευθερία, ισότητα και αλληλοβοήθεια. Σύμφωνα με την καθιερωμένη έκφραση, αναρχία θα πει «τάξη μείον την εξουσία», δηλαδή μια συλλογική οργάνωση της κοινότη-

τας χωρίς εξουσία, αυθεντία ή καταναγκασμό, χωρίς διαταγές και τιμωρίες. Πώς λειτουργεί αυτή η κοινότητα; Με τη διαβούλευση που διεξάγουν τα μέλη της αναφορικά με τις κοινές υποθέσεις, σε επίσημες ή ανεπίσημες αγορές. Ας σκεφτούμε τις συναθροίσεις, τις συνελεύσεις ή τις συνεδριάσεις επιτροπών.

Αν πρέπει να διαλέξουμε ανάμεσα στη θεωρία, τον αναρχισμό, και την πρακτική, την αναρχία, σημαντικότερη είναι η τελευταία. Άλλωστε, ο αναρχισμός ως πολιτική φιλοσοφία ή ιδεολογία πηγάζει από την πολιτική και κοινωνική εμπειρία της αναρχίας. Ο Πιοτρ Κροπότκιν, Ρώσος αναρχικός που πέθανε το 1921, διαπίστωνε στο βιβλίο του *Η νεότερη επιστήμη και η αναρχία* ότι «όπως ο σοσιαλισμός εν γένει και όπως κάθε άλλο κοινωνικό κίνημα, η Αναρχία γεννήθηκε από τον λαό», δηλαδή ήταν ο λαός που ανέπτυξε τις ιδέες του αναρχισμού, στον λόγο του ή απευθείας στις πρακτικές του και στους τρόπους οργάνωσής του. Ο Κροπότκιν λοιπόν μας εφιστά την προσοχή ενάντια στην ιδέα πως ο αναρχισμός αποτελεί μια θεωρία που αναπτύχθηκε από διανοούμενους.

Προφανώς, ένας πανεπιστημιακός μπορεί ν' αποφασίσει να κάνει ένα μάθημα για τον αναρχισμό (όπως κάνω εγώ), ακόμα και να δημοσιεύσει επιστημονικά κείμενα για τον αναρχισμό (όπως επίσης κάνω εγώ)... Επιπλέον, στον αγγλοσαξονικό κόσμο, ολοένα περισσότεροι πανεπιστημιακοί αφιερώνουν συνέδρια στον αναρχισμό, δημοσιεύουν επιστημονικά βιβλία για το θέμα και επιμελούνται εξειδικευμένες εκδοτικές συλλογές. Με την ανάδυσή του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης γύρω στο 2000, το οποίο συμπεριλαμβάνει και μια ισχυρή αναρχι-

κή ή αναρχίζουσα τάση, η δημοτικότητα του αναρχισμού ενισχύθηκε στα πανεπιστήμια, και ακτιβιστές καταλήγουν οιαδήποτε να παίρνουν θέσεις σε τμήματα ανθρωπολογίας, γεωγραφίας, φιλοσοφίας και πολιτικής επιστήμης. Στον αγγλοσαξονικό κόσμο, μιλούν μάλιστα για μια «αναρχική στροφή» για να περιγράψουν αυτή την τελευταία μόδα στα πανεπιστήμια.

Όμως πολλοί από αυτούς τους πανεπιστημιακούς δημοσιεύουν τις σκέψεις τους σε εξειδικευμένα περιοδικά, σε μια γλώσσα που ελάχιστα μιλά στο ευρύ κοινό ή στις αγωνίστριες και τους αγωνιστές, και συζητούν για τον αναρχισμό με τρόπο πολύ αφηρημένο. Έχω κατά νου, για παράδειγμα, μια θεωρητική κι εννοιολογική συζήτηση που εξελίσσεται σήμερα αναφορικά με τον «μετααναρχισμό», στον οποίο αντιπαραθέτουν τον κλασικό αναρχισμό ή τον νεοαναρχισμό. Πολύ συνοπτικά, γίνεται μια προσπάθεια να θεμελιωθεί ο μετααναρχισμός βάσει θεωριών και εννοιών μεταστρουκτουραλιστών διανοουμένων όπως ο Ζιλ Ντελέζ, ο Μισέλ Φουκώ και ο Ζαν-Φρανσουά Λιοτάρ. Υποτίθεται ότι αυτός ο μετααναρχισμός παρέχει ένα θεωρητικό πλαίσιο πιο προσαρμοσμένο στη σύγχρονη πραγματικότητα, προτείνοντας μια σύλληψη της εξουσίας ως διάχυτης και όχι ως συγκεντρωμένης «ψηλά» στην κοινωνία, και πριμοδοτώντας τις ατομικές πρωτοβουλίες και τους αγώνες τακτικής. Ο μετααναρχισμός αυτός καυχιέται ότι έχει χειραφετηθεί από τον κλασικό αναρχισμό, που θεωρείται δογματικός και πίστευε αφελώς ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως τελειοποιήσιμος, ότι η ιστορία προχωρά μπροστά, ότι η επιστήμη είναι καλή και η παγκόσμια επανάσταση ζήτημα χρόνου. Στους Αγγλοσάξονες, η συζή-

τηση αυτή μαίνεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, και δημοσιεύονται επί του θέματος μονογραφίες, συλλογικά έργα και ειδικά τεύχη επιστημονικών περιοδικών. Στη Γαλλία, ο διανοούμενος Μισέλ Ονφρέ μόλις κυκλοφόρησε ένα βιβλίο με τίτλο *Εξηγώντας τον μεταναρχισμό στη γιαγιά μου*, όπου παρουσιάζει τις κυριότερες ιδέες του μετααναρχισμού χωρίς ούτε μία παραπομπή σε όσες και όσους σκέφτονται το θέμα εδώ και χρόνια. Όλα αυτά μπορεί να είναι πολύ ενδιαφέροντα σε διανοητικό και θεωρητικό επίπεδο, αλλά έχουν ελάχιστη σχέση με την πολιτική εμπειρία των αναρχικών. Για ν' αποκτήσει κανείς λίγη νομιμότητα, παραθέτει τον Ζιλ Ντελέζ ή τον Μισέλ Φουκώ χωρίς να παλυμιλάει για τους αναρχικούς, για τα γραπτά τους ή για τα πεπραγμένα τους. Αίφνης, δίνεται μια γελοιογραφική και ψευδής εικόνα για τον «κλασικό» αναρχισμό, σαν ένα ελαφρώς σκονισμένο και βλακώδες σκιάχτρο, για να παρασχεθεί, υποτίθεται, στον αναρχισμό μια νέα και βελτιωμένη μορφή. Όμως οι αναρχικοί ανέπτυξαν μερικές φαρές ιδέες παρόμοιες μ' εκείνες των διάσημων αυτών διανοούμενων, για το θέμα της εξουσίας, επί παραδείγματι, και αυτό ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όσο ακόμα προσδοκούσαν την επανάσταση. Οι αναρχικοί αυτοί επιδόθηκαν επίσης σε ατομικές δράσεις και αγώνες τακτικής.

Με όλα αυτά θέλω να πω ότι τούτη η τρέλα για τον αναρχισμό στις αφάιρες του πανεπιστημίου και της κουλτούρας δεν πρέπει να μας κάνει να ξεχνάμε ότι απαντά επίσης στα ενδιαφέροντα που προσιδιάζουν σε αυτούς τους συχνά ελιτίστικους κύκλους. Ακόμα κι εγώ, αφήνομαι μερικές φορές και γράφω κάποια κείμενα καθαρής πολιτικής φιλοσοφίας, γιατί μ' αρέσει, αλλά κι επειδή αυτή είναι

η δουλειά μου ως πανεπιστημιακού. Προσπαθώ να διατηρώ την επίγνωση ότι τα κείμενα αυτά δεν έχουν σημασία παρά μόνο στο περιβάλλον μου (κι ακόμα κι εκεί δηλαδή, αμφιβάλλω...), ότι ελάχιστα έχουν να πουν στους αναρχικούς που αγωνίζονται σε ένα κοινωνικό κίνημα αμφισβήτησης. Ας μην ξεχνάμε ότι το πανεπιστήμιο είναι ένας θεσμός ιεραρχικός, ένας θεσμός ανισότητας, που ενθαρρύνει τις κοινωνικές διακρίσεις μέσω των πτυχίων. Το πανεπιστήμιο παράγει κυρίως μεσαία και ανώτερα στελέχη της αυριανής ελίτ: γιατρούς, μηχανικούς, δικηγόρους και συμβολαιογράφους, μάνατζερ και ειδικούς σε διάφορους τομείς. Το πανεπιστήμιο όπου διδάσκω, και που είναι μάλλον ένα απ' τα πιο ενδιαφέροντα στον Καναδά σε ό,τι αφορά την ανάπτυξη μιας κριτικής και πρωτότυπης σκέψης (χωρίς να ξεχνάμε ότι πρόκειται για το νευραλγικό κέντρο του τόσο δυναμικού φοιτητικού κινήματος στο Κεμπέκ), έχει ωστόσο το 30% των φοιτητών και φοιτητριών του σε τμήματα μάνατζμεντ, άρα πάνω από 10.000 άτομα που ονειρεύονται να γίνουν αφεντικά, διευθυντές ή σύμβουλοι για ιδιωτικές εταιρείες ή για την κυβέρνηση. Ακόμα και φαινομενικά πιο ανοιχτά προγράμματα σπουδών, όπως στην πολιτική επιστήμη, στην κοινωνική εργασία ή στην ψυχολογία, έχουν την τάση να ακολουθούν μάλλον συντηρητικές προδιαγραφές και να καταρτίζουν επαγγελματίες ή λειτουργούς που αύριο θα είναι στελέχη που θα ασκούν κοινωνικό έλεγχο. Δεν είναι λοιπόν άξιο απορίας ότι κάποιοι αναρχικοί πιστεύουν πως το πανεπιστήμιο δεν πρέπει ούτε να μεταρρυθμιστεί ούτε να σωθεί, αλλά απλώς να καεί για να φτιαχτεί η εκπαίδευση και η κατάρτιση σε εντελώς νέες βάσεις.

Εν ολίγοις, πρέπει να προσέχουμε να μην επενδύουμε και πολλές ελπίδες στον αναρχισμό που παράγουν και διαδίδουν πανεπιστημιακοί ή υφιπετείς διανοούμενοι. Για πολλούς, ο συγγραφέας Μισέλ Ονφρέ εκπροσωπεί από μόνος του τον αναρχισμό στη Γαλλία. Αυτός όμως αρκείται να κηρύσσει τον αναρχισμό σε περιβλεπτα δημόσια βήματα, όπως τον κατηγορεί ο Μικαέλ Παρέρ, σ' έναν συντριπτικό λίβελο με τίτλο *Μισέλ Ονφρέ, διανοούμενος-απατεώνας*. Όταν διαβάζεις τα βιβλία του Ονφρέ, βλέπεις μια βαθιά περιφρόνηση για τις αγωνίστριες και τους αγωνιστές, και θίγεται κιόλας όταν αναρχικοί τον επικρίνουν και τον κατηγορούν, ανάμεσα στ' άλλα, για τις δραστηριότητές του στους κοσμικούς κύκλους. Είναι όμως απολύτως λογικό οι αναρχικοί να εκταξεύουν βέλη ενάντια σε όσες και όσους (εμού συμπεριλαμβανομένου) αυτοαποκαλούνται «αναρχικοί» στα μεγάλα ιδιωτικά ή κρατικά ΜΜΕ και χτίζουν τη συγγραφική ή πανεπιστημιακή καριέρα τους εμφανιζόμενοι ως ειδήμονες στον αναρχισμό. Ο αναρχισμός δεν είναι μόνο μια υπόθεση διακηρυγμένων αξιών ή συσσωρευμένων γνώσεων, είναι επίσης μια ηθική απαίτηση η οποία επιβάλλει την απόρριψη των προνομιούχων θέσεων που προσφέρει το πολιτιστικό σύστημα της ελίτ και των πλεονεκτημάτων που μας παρέχουν οι θέσεις αυτές. Στην αναρχία, δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ δασκάλων και μαθητών, διανοουμένων και χειρωνακτών. Όσες και όσοι (όπως εγώ) δηλώνουν φίλα προσκείμενοι στον αναρχισμό και στους αναρχικούς, και πάνε και μιλάνε γι' αυτά τα πράγματα σε περίβλεπτα δημόσια βήματα, πρέπει να περιμένουν ότι θα δεχτούν κριτική, γιατί η επιλογή αυτή έχει προβλήματα και αντιφάσεις από μια αναρχική σκοπιά.

Βεβαίως, δημόσιες προσωπικότητες όπως ο Μισέλ Ονφρέ ή ο Νόαμ Τσόμσκι στις Η.Π.Α. (ο οποίος, αν και πολύ λιγότερο αλαζόνας απ' τον πρώτο, δηλώνει επίσης φίλα προσκείμενος στον αναρχισμό) μπορούν να παροτρύνουν άλλους να ενδιαφερθούν για τον αναρχισμό, ακόμα και να «γίνουν» αναρχικοί. Κι εγώ, ανακάλυψα τον αναρχισμό στα 15 ή στα 16 μου από τη μουσική (από το πανκ συγκρότημα Μπεριριέ Νουάρ), αλλά και από κάποια βιβλία, όπως το *Ο αναρχισμός* του Ντανιέλ Γκερέν και η ανθολογία του *Ούτε θεός ούτε αφέντης*, με αποσπάσματα από κείμενα διάσημων αναρχικών και από πολιτικές διακηρύξεις. Μόνο όμως όταν άρχισα να συμμετέχω ενεργά σε ομάδες που λειτουργούσαν με αναρχικό τρόπο, που ενσάρκωναν την αναρχία στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που ακολουθούσαν και στις πρακτικές τους, κατάλαβα πραγματικά τι είναι η αναρχία και ότι είναι εφικτή εδώ και τώρα.

Τομά: Την κατάλαβα τη διαφορά ανάμεσα σε αναρχισμό και αναρχία – ο πρώτος είναι η θεωρία, η δεύτερη η πρακτική. Παρόλο όμως που οι περισσότεροι θεωρητικοί είναι και «πρακτικοί», πολλοί αναρχικοί δεν εμπνέονται από μια θεωρία ή από μια φιλοσοφία. Εξεγείρονται πολύ απλά ενάντια σε μια κατάσταση πραγμάτων που τη θεωρούν επιζήμια για την κοινωνία, γιατί δημιουργεί ανισότητες και αδικίες.

Φρανσίς: Ας πάμε ακόμα μακρύτερα: σε αντίθεση με άλλες ιδεολογίες, όπως ο μαρξισμός, η αναρχία δεν αναζητά στα βιβλία των «προγόνων» απόλυτες αλήθειες, γιατί όποιος λέει «δάσκαλος» λέει και πάλι κυριαρχία και ανισότητα. Στον μαρξισμό, του οποίου μέχρι και το όνο-

μα προέρχεται από τον Καρλ Μαρξ, πιστεύουν υπερβολικά συχνά ότι πρέπει να υπακούει κανείς στη σκέψη του δασκάλου και διαιρούνται σε σχέτες που διεκδικούν την κληρονομιά διάσημων ατόμων: μαοϊσμός, λενινισμός, τροτσκισμός, γκεβαρισμός. Από την άλλη, οι αυτόνομες Βολιβιανές φεμινίστριες από τη συλλογικότητα *Comunidad Mujeres Creando* (Κοινότητα των Δημιουργικών Γυναϊκών) εξηγούν τις αναρχικές τους τάσεις ως εξής: «Δεν είμαστε αναρχικές λόγω του Μπακούνιν ή της CNT [της αναρχοσυνδικαλιστικής Εθνικής Συνομοσπονδίας Εργασίας], αλλά λόγω των γιαγιάδων μας, οι οποίες υπήρξαν ένα θαυμάσιο σχολείο του αναρχισμού». Με δυο λόγια, το σημαντικότερο παραμένει η βιωμένη εμπειρία, η πρακτική και η εφαρμογή. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αναρχικοί δεν ενδιαφέρονται για πραγματείες και θεωρίες. Από τον 19^ο αιώνα, δημιούργησαν εφημερίδες, λαϊκές βιβλιοθήκες, κέντρα τεκμηρίωσης, οργάνωσαν εργαστήρια λαϊκής επιμόρφωσης για ν' αναπτύξουν και να διαδώσουν τις ιδέες τους. Όμως τα βιβλία είναι πηγές έμπνευσης και οφείλουν να δίνουν ερεθίσματα στη σκέψη, όχι να γίνονται ιερά κείμενα που πρέπει να τα λατρεύεις με τυφλή πίστη. Έτσι πρέπει να εννοούμε τις αναφορές σε «μεγάλους συγγραφείς» του αναρχισμού, και να μην ξεχνάμε πως οι περισσότεροι από αυτούς είχαν επίσης μεγάλη πολιτική εμπειρία. Αυτό ισχύει και για τα μεγάλα ονόματα του μαρξισμού, όπως ο Λένιν, ο Μάο και ο Κάστρο, που υπήρξαν και σημαντικοί συγγραφείς και χαλκέντεροι αγωνιστές, όντας συχνά στο στόχαστρο της πιο άγριας καταστολής. Αλλά οι αναρχικοί δεν επιδίωξαν να πάρουν την εξουσία στο όνομα του προλεταριάτου, ενώ

ο Λένιν, ο Μάο και ο Κάστρο... Άπαξ και κατέλαβαν την εξουσία οι άντρες αυτοί, τα έργα τους καθοσιώθηκαν κι έγιναν υποχρεωτικά αναγνώσματα.

Ο Μιχαήλ Μπακούνιν, για παράδειγμα, συμμετείχε σε πολλές πολιτικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένης της Διεθνούς, από την οποία τον έδιωξε ο Μαρξ και η παράταξη του, όπως και σε εξεγέρσεις, με αποτέλεσμα να βρεθεί πολλάκις στη φυλακή. Η Λουίζ Μισέλ συμμετείχε στην παρισινή Κομμούνια και στη συνέχεια στάθηκε στο πλευρό των Κανάκ, των ιθαγενών της Νέας Καληδονίας όπου είχε απελαθεί. Η Λούσι Πάρσονς, στρατευμένη αναρχική και συνδικαλιστρια αφροαμερικανικής και ινδιάνικης καταγωγής (από τη φυλή των Κρι), που έδωσε πολλές ομιλίες, γεννήθηκε στις Η.Π.Α. το 1853, μάλλον σκλάβο. Ο σύζυγός της, Άλμπερτ Πάρσονς, ενοχοποιήθηκε στην υπόθεση του Χείμάρκετ, στο Σικάγο. Μια βόμβα είχε εκραγεί κατά τη διάρκεια μιας εργατικής συγκέντρωσης για τη διεκδίκηση του οκτώωρου. Οκτώ αναρχικοί κατηγορήθηκαν και καταδικάστηκαν, από τους οποίους οι επτά σε θάνατο. Ξεκίνησε μια διεθνής εκστρατεία για την αμνήστευσή τους, αλλά η ποινή διατηρήθηκε για τους πέντε. Ο ένας αυτοκτόνησε την παραμονή της εκτέλεσής του, οι τέσσερις άλλοι απαγχονίστηκαν, ανάμεσά τους και ο Άλμπερτ Πάρσονς. Η Έμμα Γκόλντμαν γεννήθηκε σε μια φτωχική εβραϊκή οικογένεια στη Λιθουανία και μετανάστευσε στις Η.Π.Α. όπου ξαναβρέθηκε στη φτώχεια, στη Νέα Υόρκη. Έγινε αναρχική εν μέρει λόγω της είδησης του απαγχονισμού των αναρχικών μετά την υπόθεση του Χείμάρκετ και στη συνέχεια εντάχθηκε σε αναρχικές ομάδες, συνεργάστηκε με πολλές αναρχικές εφημερίδες και έδωσε αμέ-

τρητες αμιλίες πάνω στο θέμα. Ένας απ' τους εραστές της, ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν, αναρχικός κι ο ίδιος, φυλακίστηκε επί σειρά ετών για απόπειρα δολοφονίας του Χένρι Κλέι Φρικ, προέδρου της Κάρνεγκι Στιλ, το 1892. Ο τελευταίος είχε μειώσει τον μισθό των υπαλλήλων του και είχε εξαπολύσει τους μπράβους Πίνκερτον κατά των απεργών: η συμπλοκή είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο δέκα εργατών και τριών μπράβων. Η Έμμα Γκόλντμαν φυλακίστηκε κι αυτή κατ' επανάληψη. Μαζί με τον Μπέρκμαν, απελάθηκαν στη Ρωσία μετά την επανάσταση των μπολσεβίκων και δραστηριοποιήθηκαν πολιτικά εκεί για μερικά χρόνια πριν επιστρέψουν στην Αμερική. Ο Ερρίκο Μαλατέστα, ο διασημότερος Ιταλός αναρχικός, ταξίδεψε σε πολλές χώρες για να βοηθήσει στην οργάνωση του αναρχικού κινήματος, περνώντας, για παράδειγμα, δώδεκα χρόνια στην Αργεντινή, συμμετέχοντας σε εξεγέρσεις στην Ισπανία και σε απεργίες στο Βέλγιο. Φυλακίστηκε στη Γαλλία, στη Μεγάλη Βρετανία και στην Ελβετία. Πέθανε όντας σε κατ' οίκον περιορισμό από το φασιστικό καθεστώς του Μπενίτο Μουσολίνι. Σίγουρα μπορούμε να δεχτούμε ότι τα γραπτά αυτών των θεωρητικών του αναρχισμού επηρεάστηκαν από την πολιτική τους εμπειρία και από τις συζητήσεις, τις λιγότερο ή περισσότερο επίσημες αντιπαραθέσεις με τους συντρόφους τους.

Τομά: Για να συνεχίσουμε ή να κλείσουμε το θέμα, βρίσκω στην *Ιστορία του αναρχισμού* του Ζαν Πρεποζιέ έναν ορισμό που δεν με ικανοποιεί: «Ο αναρχισμός είναι κατά βάση ένα πνεύμα, ένας τρόπος ύπαρξης στον κόσμο, πριν γίνει μια πολιτική στάση επιδεικτική κατηγοριοποίησης και ορισμού [...], και επίσης, και προπάντων, ένας τρόπος

ζωής και αντίληψης της πραγματικότητας». Δηλαδή τα πάντα και ό,τι να 'ναι – δεν μας βοηθά πολύ αυτό.

Φρανσίς: Προφανώς, θα έπρεπε να καταλάβουμε αυτόν τον «τρόπο ζωής και αντίληψης της πραγματικότητας»... υπό αναρχικό πρίσμα! Είναι κάπως κυκλικός σαν ορισμός, αλλά παραπέμπει επίσης στη δυνατότητα να σκεφτόμαστε και να δρούμε σαν αναρχικοί παντού και κάθε στιγμή, σε όλες τις σφαίρες της ζωής μας. Μερικές φορές διακρίνουμε διάφορους τρόπους να είναι κανείς αναρχικός, ή διάφορους λόγους ή εκφράσεις της αναρχίας σε ποικίλους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Μπορούμε λοιπόν να μιλήσουμε για πολιτικό, πολιτισμικό, κοινωνικό και υπαρξιακό αναρχισμό, έχοντας βέβαια κατά νου ότι πρόκειται για μια σχηματική τυπολογία και ότι η πραγματικότητα είναι και πιο περίπλοκη και πιο συγκεχυμένη συγχρόνως.

Από αυτή τη σκοπιά, ο πολιτικός αναρχισμός είναι ο αναρχισμός των αντρών και των γυναικών που ταυτίζονται με την αναρχική ιδεολογία και με το αναρχικό κίνημα, και στρατεύονται σε πολιτικές ομάδες. Είναι πολύ δύσκολο να πούμε με ακρίβεια ποιοι απαρτίζουν το αναρχικό κίνημα, καθώς δεν υπάρχουν κατάλογοι μελών και κανένας τρόπος αναγνωρισμένης και επίσημης ένταξης. Κάποιες μελέτες στις Η.Π.Α. και στη Γαλλία διαπίστωσαν ότι στρατεύεται κανείς στον πολιτικό αναρχισμό για πολλούς λόγους: συχνά από φιλία ή από έρωτα, δηλαδή κάποιο άτομο που αγαπάμε μας εισάγει σε αυτούς τους κύκλους· ή πάλι επειδή είμαστε ήδη ενταγμένοι σε πολιτικές ομάδες που δεν μας ικανοποιούν απολύτως, τόσο με τα σχέδιά τους όσο και με τον υπερβολικά ιεραρχικό και αυ-

ταρχικό τρόπο λειτουργίας τους (ή επειδή μας έχουν διώξει από τέτοιες ομάδες λέγοντάς μας: «εσύ είσαι αναρχικός, τράβα πουθενά αλλού!») ή επίσης υπό την επίδραση βιβλίων, κειμένων ή μουσικής.

Αυτός ο «επίσημος» αναρχισμός δεν έχει την ίδια μορφή ούτε την ίδια ισχύ παντού. Σήμερα είναι περισσότερο δυναμικός στην Ελλάδα, όπου διαπνέει τα κινήματα αμφισβήτησης ενάντια στις πολιτικές λιτότητας και τον αγώνα ενάντια στην άνοδο της άκρας δεξιάς και του ρατσισμού. Είναι επίσης εδραίος στη Γερμανία, όπου είναι γνωστός υπό την επωνυμία κίνημα των *Autonomen*, το οποίο αριθμούσε εκατοντάδες καταλήψεις στέγης τη δεκαετία του 1980 και αγωνίζεται ενάντια στους νεοναζί, τον ρατσισμό, τα πυρηνικά. Στη Γαλλία, φορέας του είναι η Αναρχική Ομοσπονδία, (*Génération Anarchiste, FA*) που η πρώτη της μορφή ιδρύθηκε την επαύριον του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Έχει μια εφημερίδα, τον *Ελευθεριακό κόσμο* (*Le Monde libertaire*), ένα βιβλιοπωλείο στο Παρίσι κι ένα ραδιόφωνο. Υπάρχουν κι άλλες οργανώσεις, όπως η Ελευθεριακή Εναλλακτική (*Alternative Libertaire, AL*), για να μη μιλήσουμε για τις δεκάδες αυτόνομες συλλογικότητες ή το δίκτυο των καταλήψεων στέγης. Στο Κεμπέκ, ο αναρχισμός θεωρείται πολύ δυναμικός, τουλάχιστον για τα δεδομένα της Βόρειας Αμερικής, αλλά καμία απ' τις οργανώσεις του δεν έχει πάνω από δέκα χρόνια ύπαρξης, και οι περισσότεροι αναρχικοί είναι ενταγμένοι σε οργανώσεις ή κοινωνικά κινήματα που δεν ασπάζονται τον αναρχισμό, με εξαίρεση την Ελευθεριακή Κομμουνιστική Ένωση (*Union Communiste Libertaire*), που όμως δεν είναι πολύ δυναμική σήμερα.

Τομά: Λες πως υπάρχει ο πολιτικός αναρχισμός. Νόμιζα πως ο αναρχισμός είχε ούτως ή άλλως πολιτικό χαρακτήρα.

Φρανσίς: Ναι, σίγουρα, αλλά ως πολιτικό αναρχισμό εννοώ τον αναρχισμό εκείνο που αυτοσυστήνεται ρητά ως αναρχισμός και που αγωνίζεται ως τέτοιος. Υπάρχει επίσης ο πολιτισμικός αναρχισμός, που εκφράζεται στη μουσική ή σε βιβλία ή καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Μπορεί κανείς να σκεφτεί εδώ διάφορα πανκ συγκροτήματα, όπως τους Μπεριριέ Νουάρ τη δεκαετία του 1980, τον Ρενέ Μπιναμέ που διασκευάζει παλιά επαναστατικά τραγούδια του 19^{ου} αιώνα ή τον Λεό Φερέ με τα τραγούδια του για τους αναρχικούς. Υπάρχουν επίσης οι εκθέσεις αναρχικού βιβλίου που γίνονται στο Λονδίνο, στο Μόντρεαλ, στη Νέα Υόρκη, στο Παρίσι και σ' άλλες πόλεις, ή κέντρα τεκμηρίωσης, όπως το Τεκμηρίωση, Πληροφόρηση, Αναφορές και Αρχεία (Documentation, information, références et archives DIRA) στο Μόντρεαλ ή το Διεθνές Κέντρο Έρευνας για τον Αναρχισμό (Centre international de recherche sur l'anarchisme, CIRA) στη Λοζάννη και στη Μασσαλία. Αυτή η πολιτισμική όψη είναι μια σημαντική συνιστώσα του αναρχισμού, καθώς διατηρεί την ιστορική μνήμη, ενθαρρύνει το πέρασμα στην πολιτική δράση και δίνει έμπνευση. Περιλαμβάνει επίσης ταινίες που προβάλλουν αναρχικούς, όπως το Γη και ελευθερία και το *Libertarias*, που αναφέρονται στον πόλεμο στην Ισπανία. Οι αναρχικοί πανεπιστημιακοί ανήκουν κι αυτοί στον πολιτισμικό αναρχισμό. Συχνά, οι πολιτισμικοί αναρχικοί συνεργάζονται με τα πολιτικά αναρχικά δίκτυα, σε εκδηλώσεις οικονομικής ενίσχυσης, για πα-

ράδειγμα, ή και δραστηριοποιούνται σε πολιτικές ομάδες. Υπάρχει επομένως οργανική σύνδεση ανάμεσα στον πολιτικό και τον πολιτισμικό αναρχισμό. Εύκολα βλέπει κανείς ότι έχουμε να κάνουμε εδώ με ελαφρώς σχηματικούς ορισμούς.

Όσο για τον κοινωνικό αναρχισμό, αυτός δηλώνει τα κοινωνικά κινήματα ή τις πολιτικές οργανώσεις που δεν αυτοαποκαλούνται «αναρχικές», αλλά που οργανώνονται και λειτουργούν με αναρχικό τρόπο. Τέτοια είναι η περίπτωση των περισσότερων ριζοσπαστικών φεμινιστικών ομάδων που έχω υπόψη μου, αλλά και πολλών οικολογικών ομάδων. Με δυο λόγια, πρόκειται για έναν συλλογικό «τρόπο ζωής και αντίληψης της πραγματικότητας», έναν τρόπο οργάνωσης με όρους ελευθερίας και ισοτιμίας, λειτουργώντας χωρίς αρχηγούς και ιεραρχία. Για παράδειγμα, κατά τη μακρά φοιτητική απεργία του 2012 στο Κεμπέκ, εμφανίστηκαν στο Μόντρεαλ αυτόνομες λαϊκές συνελεύσεις γειτονιάς. Αυτές δεν ταυτίζονται με μια συγκεκριμένη πολιτική ιδεολογία. Ωστόσο, σε μια τέτοια συνέλευση, ένας συμμετέχων μου είπε πως αυτός ο τρόπος οργάνωσης επέτρεπε, κατά τη γνώμη του, «να βιώνει κανείς την αναρχία χωρίς να μιλά γι' αναρχισμό». «Ο αναρχισμός είναι και στα κεφάλια μας άλλωστε: εγώ ήμουν αναρχική όλη μου τη ζωή, αλλά δεν το ήξερα. Και τώρα λέω με περηφάνια πως είμαι αναρχική», μου εκμυστηρεύτηκε μια κυρία γύρω στα εβδομήντα που αγωνίστηκε στο πλευρό των σοσιαλιστών στη Λατινική Αμερική τη δεκαετία του 1970 και που ανακάλυψε πως είναι αναρχική συμμετέχοντας στις γενικές συνελεύσεις του κινήματος Occupy στο Μόντρεαλ, το 2011. Λα-

ϊκές συνελεύσεις γειτονιάς υπήρξαν και στην Αργεντινή το 2000, όπως και κατά την οικονομική και πολιτική κρίση στην Ελλάδα το 2010. Φαίνεται ότι σε πολλές παραγκουπόλεις, που εκ πρώτης όψεως μοιάζουν με μέρη όπου βασιλεύει το χάος, οι άνθρωποι αλληλοβοηθούνται και συντονίζουν τις προσπάθειές τους παραμένοντας αυτόνομοι. Έτσι τουλάχιστον διαβάζουμε σ' ένα παράξενο βιβλιαράκι, δυστυχώς υπάρχει μόνο στα αγγλικά, που το υπογράφει η Curious George Brigade και έχει τίτλο *Η αναρχία στην εποχή των δεινοσαύρων* [*Anarchy in the Age of Dinosaurs*]. Οι συγγραφείς εξηγούν ότι η αλληλοβοήθεια και οι σχέσεις δωρεάς είναι κανόνας σε κοινότητες που ζουν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας, σε εγκαταλειμμένες ζώνες, έξω από τον έλεγχο του κράτους και των μεγάλων ιδιωτικών εταιρειών. Ένας ανθρωπολόγος που ασχολήθηκε με μια παραγκούπολη στην Γκάνα θεωρεί ότι η πρακτική του δώρου είναι πολύ σημαντική εκεί για τη διατήρηση της φιλίας, της αλληλεγγύης και των κοινωνικών σχέσεων χωρίς τις οποίες θα ήταν αδύνατον να επιβιώσουν οι άνθρωποι.

Υπάρχουν τέλος οι υπαρξιακοί αναρχικοί, που είναι αναρχικοί επειδή αυτό ταιριάζει με το ψυχολογικό και ηθικό τους προφίλ, με τον τρόπο ύπαρξής τους. Μπορούμε έτσι να διακρίνουμε χαρακτήρες πιο αυταρχικούς και χαρακτήρες πιο αναρχίζοντες. Οι τελευταίοι ενοχλούνται από την εξουσία και αντιτιέκονται στις διαταγές ή στους καταναγκασμούς. Στο ερώτημα «Γιατί είμαι αναρχική;», η Βολταιρίν ντε Κλερ, Αμερικανίδα αναρχική και φεμινίστρια του 19^{ου} αιώνα, εξηγούσε: «Γιατί δεν μπορώ να κάνω αλλιώς και γιατί δεν μπορώ να κοροϊδεύω τον εαυ-

τό μου». Και πρόσθετε: «Είμαι επίσης αναρχική για συναισθηματικούς και ψυχικούς λόγους». Έλεγε ότι τη διακατείχε ένα «ένστικτο ελευθερίας» και εξεγειρόταν «εντελώς αυθόρμητα όχι μόνο ενάντια στην οικονομική υποδούλωση, αλλά κι ενάντια στην ταξική διαίρεση που τη συνοδεύει», όπως κι ενάντια «σε ενδυματολογικές και γλωσσικές συμβάσεις, ήθη κι έθιμα». Προφανώς, ο υπαρξιακός ή ψυχολογικός και ηθικός αναρχισμός παραμένει μια αρκετά αόριστη ιδέα. Βλέπουμε μερικές φορές σε άστεγους, μεταξύ άλλων, ή σε γυναίκες που τις βίασαν σε νεαρή ηλικία, μια πολύ μεγάλη ευαισθησία απέναντι σε κάθε απόπειρα να τους εξαναγκάσουν, να τους υποχρεώσουν να ενεργήσουν παρά τη θέλησή τους. Ας σκεφτούμε, για παράδειγμα, την πρωταγωνίστρια της ταινίας *Boysen Bertha* του Μάρτιν Σκορσέζε, μια «χόμπο», όρος που δήλωνε όσες και όσους ταξίδευαν λαθραία στις εμπορικές αμαξοστοιχίες στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στις Η.Π.Α. και κινούνταν στους κύκλους των μικροκακοποιών και των εκδιδόμενων. Οι «χόμπο» αναζητούσαν την ελευθερία και την περιπέτεια, και σύχναζαν σε καφέ που τα είχαν αναρχικοί. Είναι όμως δύσκολο να εξηγήσουμε γιατί ένα άτομο μπορεί ν' αναπτύξει αναρχίζοντα χαρακτήρα σαν συνέπεια δύσκολων εμπειριών ζωής, ενώ ένα άλλο γίνεται πιο παθητικό ή ακόμα και αυταρχικό. Κι έπειτα, ο αναρχίζων χαρακτήρας δεν οδηγεί αναγκαστικά σε πολιτική στράτευση, μπορεί να εκφράζεται απλώς με τρόπο περισσότερο αταμικιστικό.

Για να συνοψίσουμε, αν και πρόκειται για ελαφρώς σχηματικές διακρίσεις, η αναρχία μπορεί να εκφραστεί όταν άτομα αρνούνται να υπακούσουν σε μια εξουσία,

όταν άνθρωποι οργανώνονται χωρίς αρχηγούς για να βοηθούν ο ένας τον άλλον και για να δρουν συλλογικά, όταν αναφερόμαστε στις αναπαραστάσεις των αναρχικών και τον αναρχισμό στην τέχνη και στην κουλτούρα, ή όταν σχηματίζουμε μια πολιτική ομάδα που οικειοποιείται τον χαρακτηρισμό «αναρχική» και αγωνίζεται στο όνομα του αναρχισμού. Επαναλαμβάνω όμως ότι η τυπολογία αυτή δεν επιτρέπει να συλλάβουμε όλες τις αποχρώσεις και τον συγκεκριμένο χαρακτήρα της πραγματικότητας. Ας θυμίσουμε ως παράδειγμα ότι η Ργονο, μια ομάδα αμφισβητιών που έδρασε στο Άμστερνταμ την περίοδο 1965-1967 και ταυτίστηκε με την ανανέωση του αναρχισμού μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, περιλάμβανε νέους καλλιτέχνες της πρωτοπορίας που οργάνωναν δημόσια χάπενινγκ για να σοκάρουν την μπουρζουαζία και τους θεσμικούς καλλιτεχνικούς κύκλους, χίπηδες και μπίτνικ που είχαν επηρεαστεί από την αμερικανική αντικουλτούρα και τους άρεσε να καπνίζουν μαριχουάνα και να παίρνουν άσιντ, πεπειραμένους αναρχικούς αγωνιστές που έγραφαν σε εφημερίδες, «μαυροντυμένους», δηλαδή αλητόβιους από υποβαθμισμένες περιοχές, καθώς και διανοούμενους και καλλιτέχνες μεγαλύτερους σε ηλικία, αλλά φίλα προσκείμενους. Όλη αυτή η ωραία παρέα μαζευόταν κι έκανε συλλογικές δράσεις, και η αστυνομική καταστολή τούς έπληττε όλους μαζί. Μερικές φορές, ένα άτομο ενσαρκώνει από μόνο του τις διαφορετικές μορφές του αναρχισμού, όπως για παράδειγμα η Βραζιλιάνα Μαρία Λασέρντα ντε Μόουρα, γεννημένη το 1887: έγραφε στον αναρχοσυνδικαλιστικό Τύπο, ήταν δραστήρια στους πρωτοποριακούς θεα-

τρικούς κύκλους, αγωνιζόταν για την μόρφωση της εργατικής τάξης και για τα δικαιώματα των γυναικών, και ήταν συνιδρύτρια της Διεθνούς Ομοσπονδίας Γυναικών καθώς και επιτροπών γυναικών ενάντια στον πόλεμο.

Τομά: Για να μη μας παρασύρει όλη αυτή η χιονοστιβάδα των ορισμών, κρατώντας κατά νου την πρώτη σου απόπειρα σύνθεσης, προτείνω ν' απλουστεύσουμε προς στιγμή τη συζήτηση. Όλοι οι ορισμοί συγκλίνουν, μέσες-άκρες, στην ετυμολογική προέλευση της λέξης «αναρχία»: το στερητικό «α» συν «αρχή», διατακτική εξουσία ή ηγεσία. Μίλησες για «ιεραρχία», όπου το ζήτημα είναι εν γένει η εξουσία, σωστά; Ο Εμίλ Αρμάν, ψευδώνυμο του Ερνέστ-Λυσιάν Ζουάν, στο «Μικρό εγχειρίδιο του ατομικιστή αναρχικού» που δημοσίευσε το 1911, έλεγε: «Το να είσαι αναρχικός σημαίνει να αρνείσαι την εξουσία και να απορρίπτεις το οικονομικό σύστημά της; την εκμετάλλευση. Και αυτό σε όλους τους τομείς όπου ασκείται η ανθρώπινη δραστηριότητα. Ο αναρχικός θέλει να ζει χωρίς θεούς κι αφέντες, χωρίς αφεντικά και διευθυντές άναμος, χωρίς νόμους και χωρίς προκαταλήψεις ανήθικος, χωρίς υποχρεώσεις και χωρίς συλλογική ηθική. Θέλει να ζει ελεύθερα».

Αλλά για να υπάρξει απουσία κάποιου πράγματος, για να θέλουμε να το καταργήσουμε, πρέπει βέβαια αυτό το πράγμα να υπήρχε πριν.

Εν πάση περιπτώσει, όπως το έλεγε τόσο ωραία ο Ελιζέ Ρεκλύ: «Υπήρξαν “άκρατοι” και πριν απ’ τους αναρχικούς, και [...] σε κάθε εποχή υπήρχαν άνθρωποι ελεύθεροι, περιφρονητές του νόμου, άνθρωποι που ζούσαν χωρίς αφέντη, βάσει του αρχέγονου δικαιώματος

της ύπαρξης και της σκέψης τους. [...] [Η] αναρχία είναι τόσο παλιά όσο και η ανθρωπότητα».

Οπότε, για να καταλάβουμε την αναρχία, πρέπει επίσης να ξέρουμε πότε, πώς και πού εμφανίστηκε η «διατακτική εξουσία» στην κοινωνία, έτσι δεν είναι; Από την πρώτη στιγμή που υπήρξε ένας άντρας και μια γυναίκα, ο ένας ήθελε ήδη να διατάζει τον άλλον; Να επιβάλλει την εξουσία του στον άλλον; Τι εννοούμε ως διατακτική εξουσία; Είναι η κυριαρχία ενός ατόμου ή μιας ομάδας ατόμων πάνω σε άλλα, που είναι οι κυριαρχούμενοι;

Φρανσίς: Υπάρχουν εδώ δύο ζητήματα: τι είναι η διατακτική εξουσία και πότε εμφανίστηκε. Θα ξεκινήσω από το πρώτο. Όπως είλες, η λέξη «αναρχία» είναι ελληνική, όπως κι άλλες ονομασίες πολιτικών καθεστώτων. Η μοναρχία είναι η κυβέρνηση του ενός (μονοκρατία). Η αριστοκρατία, η κυβέρνηση των καλύτερων, των ευγενών, των «άριστων». Η δημοκρατία, η κυβέρνηση του λαού, του «δήμου» ή της πλειοψηφίας. «Αναρχία» σημαίνει πράγματι απουσία «αρχής», διατακτικής εξουσίας. Κατά κανόνα, η λέξη χρησιμοποιείται από εχθρούς της αναρχίας για να δηλώσει μια κατάσταση προβλημάτων, χάους, βίας, παρανομίας.

Για τους υπέρμαχους της αναρχίας, η απουσία διατακτικής εξουσίας είναι γεγονός θετικό, αναγκαίο για να υπάρξουν πραγματικά η ελευθερία και η ισότητα. Αφ' ης στιγμής υπάρχει διαταγή, δεν υπάρχει ελευθερία για όσες και όσους οφείλουν να υπακούνε, δεν υπάρχει ισότητα, καθώς υπάρχουν άρχοντες και υποτελείς. Τώρα, μπορούμε να εμπνευστούμε από την Πατρίσια Χιλ Κόλινς, μια Αφροαμερικανίδα φεμινίστρια που δεν είναι αναρχική,

αλλά προτείνει σαφείς διακρίσεις ανάμεσα στην κυριαρχία, την καταπίεση, την εκμετάλλευση και τον αποκλεισμό, τέσσερα χαρακτηριστικά ή στοιχεία των συστημάτων κυριαρχίας. Το κράτος και ο καπιταλισμός, για παράδειγμα, είναι δύο συστήματα που λειτουργούν με την κυριαρχία, την καταπίεση, την εκμετάλλευση και τον αποκλεισμό συγχρόνως.

Ως κυριαρχία, εννοούμε την εξουσία που έχουν ένας ή περισσότεροι κυρίαρχοι να αποφασίζουν για την κοινότητα νόρμες, κανόνες, προνόμια, καθήκοντα και απαγορεύσεις με ισχύ. Οι κυρίαρχοι είναι λοιπόν αυτοί που εντέλλονται ή διατάζουν τους άλλους. Ένας πολιτικός, ένα αφεντικό και ένας «οικογενειάρχης» είναι άτομα που βρίσκονται σε θέσεις όχι μόνο εξουσίας αλλά και κυριαρχίας έναντι των υποτελών τους.

Η καταπίεση, τώρα, είναι η δράση που συνίσταται – με τη βία ή με την απειλή άσκησης βίας, άρα με τον πειθαναγκασμό– στο να αναγκάζονται οι υποτελείς να υπακούνε στους κυρίαρχους, στις νόρμες, στους κανόνες, στα προνόμια, στα καθήκοντα και στις απαγορεύσεις που θέλουν να επιβάλλουν οι τελευταίοι. Αν διακρίνουμε τη λειτουργία της κυριαρχίας από τη λειτουργία της καταπίεσης, ο κυρίαρχος είναι, για παράδειγμα, ο αρχηγός του κράτους, αλλά την καταπίεση την ενσαρκώνει ο στρατιώτης, ο αστυνομικός, ο δεσμοφύλακας, ακόμα και ο δικαστής. Σε άλλες περιπτώσεις, ο κυρίαρχος και ο καταπιεστής είναι ένα και το αυτό πρόσωπο: στην περίπτωση του πατέρα «οικογενειάρχη» που είναι και βίαιος άνθρωπος, για παράδειγμα. Θέλει να επιβάλλει την κυριαρχία του, τη θέλησή του, στη σύζυγό του και στα παιδιά του, και μπορεί

να τους καταπιέζει απειλώντας να τους ασκήσει βία («Θα δεις τι θα πάθεις!», «Θα σε σκοτώσω!») ή όντως ασκώντας τη (συμπλοκές, χτυπήματα, προσβολές) αν δεν καταφέρνει να τον υπακούνε, αν η κυριαρχία του τίθεται υπό αμφισβήτηση.

Τομά: Τόσες λέξεις για να εκφράσουμε ίσως και το ίδιο πράγμα! Μιλήσαμε για κυβέρνηση, διαταγή και διατακτική εξουσία, έλεγχο, κυριαρχία, εξουσία, καταπίεση, εκμετάλλευση και αποκλεισμό... Για μένα, όλα αυτά συνοψίζονται σε κάποιον ή σε ένα σύστημα που θέλει να ασκεί μια ορισμένη μορφή αυθεντίας ή εξουσίας. Αυτό που απορρίπτουν οι αναρχικοί είναι ένα ιεραρχικό σύστημα.

Φρανσίς: Πράγματι, μπορούμε να το δούμε κι έτσι, γιατί μέχρι εδώ έχουμε μείνει σε σχέσεις ισχύος ανάμεσα σε θελήσεις, τη θέληση των κυρίαρχων που επιβάλλεται στη θέληση των κυριαρχούμενων. Εμπλέκονται όμως και υλικά ή οικονομικά συμφέροντα. Και γι' αυτό πρέπει να προσθέσουμε στην κυριαρχία και στην καταπίεση την εκμετάλλευση, δηλαδή τη διαδικασία με την οποία οι κυρίαρχοι και οι καταπιεστές αντλούν όφελος από την εργασία των υποτελών ή, για να το πούμε διαφορετικά, από τον χρόνο και το μέρος της εργασίας που εκτελούν οι υποτελείς προς όφελος των κυρίαρχών τους. Αν δεν υπήρχαν κυρίαρχοι, οι υποτελείς θα δούλευαν λιγότερο και δεν θα έπρεπε να υπερπαραγούν για να ικανοποιήσουν τις περιστάσεις ανάγκες κι επιθυμίες των πρώτων. Ορισμένα συστήματα κυριαρχίας ασκούν μια ριζική εκμετάλλευση, όπως η δουλεία. Η εκμετάλλευση μπορεί επίσης να παραμένει άορατη, αν πρόκειται για εργασία που γίνεται δωρεάν, «από αγάπη», όπως στην περίπτωση της οικιακής και γο-

νικής εργασίας των γυναικών, οι οποίες επιτελούν περισσότερα οικιακά και γονικά καθήκοντα απ' ό,τι οι άντρες, και για λογαριασμό των αντρών.

Προφανώς, όλα συνδέονται: με την κυριαρχία, οι κυρίαρχοι θεσπίζουν επίσημα ή άτυπα νόρμες και κανόνες που καθορίζουν ποιος πρέπει να δουλεύει, ποιος πρέπει να επιτελεί το ένα ή το άλλο καθήκον και πώς πρέπει να καταμερίζονται τα αγαθά και οι υπηρεσίες που παράγονται από όσες και όσους δουλεύουν. Στον καπιταλισμό, εξυπακούεται ότι τα αφεντικά και τα τσιράκια τους ξέρουν καλύτερα απ' ό,τι οι υπάλληλοι πώς να οργανώνουν την εργασία, να πουλάνε τα παραγόμενα αγαθά και τις παραγόμενες υπηρεσίες, και να κατανέμουν τα κέρδη (αλλά και τα ελλείμματα, ανάλογα με το τι βολεύει). Υπό την αντρική κυριαρχία (την πατριαρχία), συνομολογείται ότι η κοινωνία θα είναι εύτακτη αν οι γυναίκες επιτελούν τα καθήκοντα που αντιστοιχούν στη γυναικεία φύση ή στο μητρικό ένστικτο, ενώ οι άντρες θα επιτελούν άλλα καθήκοντα, που ταυτίζονται με την αντρική φύση. Η τάξη των αντρών ποντάρει στην εκμετάλλευση της οικιακής και γονικής εργασίας των γυναικών, και η καταπίεση μπορεί να εκφραστεί όποτε μια γυναίκα δεν ανταποκρίνεται σε αυτή την προσδοκία. Σε τέτοιες περιπτώσεις, θα την προσβάλουν ή θα τη χτυπήσουν επειδή το φαγητό δεν αρέσει στον κύριο ή επειδή δεν είναι έτοιμο στην ώρα που το θέλει αυτός. Οι άντρες έχουν επίσης την εξουσία να εκμεταλλεύονται σεξουαλικά τις γυναίκες, στο πλαίσιο της ερωτικής ή οικογενειακής σχέσης ή σε αυτό που ονομάζεται «βιομηχανία του σεξ». Όπως οι φεμινίστριες του τέλους του 19^{ου} αιώνα, αναρχικές όπως η Βολταϊρίν ντε

Κλερ και η Έμμα Γκόλντμαν αναγνώριζαν δύο είδη πορνείας: τη νόμιμη πορνεία, στο πλαίσιο του γάμου, που παρέχει στη γυναίκα μια στέγη και αγαθά με αντάλλαγμα τη σεξουαλικότητά της, και την πορνεία επ' αμοιβή, όπου οι εκδιδόμενες ανταλλάσσουν τη σεξουαλικότητά τους με χρήματα για ένα σύντομο χρονικό διάστημα. Αυτά τα δύο είδη πορνείας είναι καταδικαστέα, σύμφωνα με τις αναρχικές αυτές, και η πραγματική χειραφέτηση των γυναικών από την πατριαρχία και τον καπιταλισμό οφείλει να τις ελευθερώσει και από τις δύο αυτές μορφές οικονομικής και σεξουαλικής εκμετάλλευσης.

Τέλος, κάθε σύστημα κυριαρχίας περιλαμβάνει μορφές αποκλεισμού και διαχωρισμού, από μέρους των κυρίαρχων, σε βάρος υποτελών που αποκλείονται από τις σφαίρες λήψης των αποφάσεων: οι γυναίκες αποκλείονται από τα αντρικά επαγγέλματα, οι φτωχοί από τους ιδιωτικούς χώρους και από τα διοικητικά συμβούλια, κ.ο.κ.

Και αν ο ορισμός της αναρχίας είναι κατά κανόνα αρνητικός, δηλαδή η άρνηση της κυριαρχίας, περιέχει ωστόσο και μια θετική θεώρηση ενός μοντέλου κοινωνικής οργάνωσης. Χωρίς κυριαρχία, δεν θα έπρεπε –επί της αρχής– να υπάρχει ούτε καταπίεση ούτε εκμετάλλευση ούτε αποκλεισμός. Με δυο λόγια, θα έπρεπε να υπάρχει ελευθερία, ισότητα και αλληλεγγύη. Αυτή η άρνηση ή απόρριψη ηγετών, διαταγών ή αυθεντίας μπορεί να εκφραστεί σε όλες τις σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας, έστω κι αν οι αναρχικοί ενδιαφέρονται πρωτίστως για την κριτική της κρατικής κυριαρχίας και της εκμετάλλευσης από την αστική τάξη στον καπιταλισμό.

Τομά: Πολύ καλά όλα αυτά, τότε όμως θα μπορούσα-

με να πούμε ότι εμφανίστηκε η πρώτη διατακτική εξουσία, γιατί πρέπει βέβαια να υπήρξε ένας πρώτος κυρίαρχος, κάποιος που ήθελε να ασκήσει την αυθεντία του και κάποιος άλλος που δεν το δεχόταν, αλλιώς πώς εμφανίστηκε ο πρώτος αναρχικός; Στη χριστιανική μυθολογία, η πρώτη αναρχική ήταν η Εύα, αφού αμφισβήτησε την αυθεντία του Θεού.

Φρανσίς: Εύα, η πρώτη αναρχική! Γιατί όχι;

Τομά: Επίσης, στη Γένεση, λέγεται ότι είπε ο Θεός: «Ποιήσωμεν άνθρωπον κατ' εικόνα ημετέραν και καθ' ομοίωσιν, και αρχέτωσαν των ιχθύων της θαλάσσης και των πετεινών του ουρανού και των κτηνών και πάσης της γης και πάντων των ερπετών των ερπόντων επί της γης». Και «ιεραρχία», ετυμολογικά, σημαίνει «ιερή αρχή», ιερή διατακτική εξουσία.

Φρανσίς: Η ιουδαιοχριστιανική μυθολογία υποστηρίζει λοιπόν ότι υπήρχε προφανώς μια πρώτη μορφή αυθεντίας, ο ίδιος ο Θεός, που εκχώρησε στον Αδάμ ένα μέρος της αυθεντίας του, διατάζοντάς τον συγχρόνως να μη φάει το μήλο του επίγειου Παραδείσου. Το μήλο αυτό θα του επέτρεπε να μπορεί να ξεχωρίζει το καλό από το κακό, άρα να είναι ηθικά αυτόνομος. Η Εύα δεν υπάκουσε, πράγμα που σημαίνει επίσης πως ήθελε να είναι ηθικά ελεύθερη να διαλέγει ανάμεσα στο καλό και το κακό. Σύμφωνα με τον θρύλο αυτό, ο Θεός δεν είναι μόνο κυρίαρχος, αλλά και καταπιεστής, καθώς εκδικείται με βία και μοχθηρία όταν δεν τον υπακούνε. Μετά την εκδίωξη από τον επίγειο Παράδεισο, ο Αδάμ θα υποχρεωθεί να υποφέρει για να τραφεί, να δουλεύει για να ζει, η Εύα θα γεννά παιδιά με πόνους και ο σύζυγός της θα την καταδυνα-

στεύει. Βλέπουμε καθαρά εδώ τη βλακωδώς τιμωρητική λογική μιας μορφής υπέρτατης αυθεντίας... Μετά ο Αδάμ έγινε ο πρώτος των βασιλέων και επέβαλε την εξουσία του στους απογόνους του.

Σύμφωνα με αυτή τη σύλληψη των απαρχών, μπορούμε να πούμε ότι η ιστορία ξεκινά με την κυριαρχία του θεού, η δε αναρχία –η Εύα– έρχεται μετά, σαν αντίδραση στην κυριαρχία. Όλα αυτά όμως είναι θρησκευτικοί θρύλοι.

Μπορούμε επίσης να φανταστούμε, αν δούμε τον αναρχισμό όχι μόνο σαν μια κριτική που αρνείται τη νομιμότητα κάθε κυριαρχικής αυθεντίας, αλλά και σαν θετική πρόταση, ότι ανθρώπινες κοινότητες είχαν εφαρμόσει ήδη την αναρχία χωρίς να χρειαστεί να την αντιπαραθέσουν σε μια προϋπάρχουσα κυριαρχία, πριν από την αναρχία. Γιατί να μην πιστέψουμε ότι εν αρχή ην η αναρχία;

Τομά: Χωρίς να θέλω να φανώ αναρχοπριμιτιβιστής, μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι, πολύ πριν από τη φεουδαρχική αναρχία, υπήρξαν κοινωνίες που έζησαν χωρίς την παρουσία ενός αρχηγού που κατείχε την εξουσία: ως σκεφτούμε τους Ινουίτ, τους Πυγμαίους, τη φυλή των Σαντάλ στην Ινδία ή τους Τιβ στη δυτική Αφρική, που λειτουργούσαν μερικές φορές επί χιλιετίες χωρίς πολιτική εξουσία (κράτος ή αστυνομία) ή ακολουθώντας πρακτικές όπως η αυτονομία, ο ελεύθερος συνεταιρισμός, η αυτοοργάνωση, η αλληλαβοήθεια ή η άμεση δημοκρατία.

Φρανσίς: Ασφαλώς! Άλλωστε, πολλοί ανθρωπολόγοι, όπως ο Χάρολντ Μπάρκλεϊ, ο Μάραλ Σάλινς, ο Πιερ Κλαστρ και ο Ντέιβιντ Γκρέμπερ, αλλά και αναρχικοί του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου}, όπως ο Ελιζέ Ρεκλύ και ο Πιοτρ Κροπότκιν, παρατήρησαν ότι

στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας οι άνθρωποι έζησαν σε κοινότητες σχετικής ισότητας κι ελευθερίας, εφαρμόζοντας την αλληλοβοήθεια και την αλληλεγγύη. Ας πάρουμε το παράδειγμα των Ινδιάνων στη Βόρεια Αμερική, στην περιοχή που γνωρίζουμε σήμερα ως «Κεμπέκ» και στην οποία ζούμε, εσύ κι εγώ. Υπήρχε βέβαια ο περίφημος Ινδιάνος «φύλαρχος», εκείνος που έχει τα περισσότερα φτερά στις καουμπόικες ταινίες. Αλλά, στην πραγματικότητα, επρόκειτο προπάντων για έναν εμψυχωτή της κοινότητας που προσπαθούσε κουτσά-στραβά να διασφαλίσει την ενότητά της και να λύσει τις συγκρούσεις με τα λόγια του μόνο ή με το παράδειγμά του.

Σήμερα, οι αρχηγοί κρατών είναι συχνά υπεράνω των νόμων, ή... εντεύθεν τους. Αντίθετα, ο «φύλαρχος» των Αμερικανών Ινδιάνων περιγράφεται συχνά στα κείμενα των αποικιοκρατών ως ο λιγότερο ευνοημένος. Δεν έχει κυριαρχική εξουσία και δεν μπορεί να καταπιέξει την κοινότητά του: δεν έχει ούτε αστυνομία ούτε φυλακές, δεν εκμεταλλεύεται τον λαό του: μάλιστα, οφείλει να μοιράζεται τα λάφυρά του από τους πολέμους και τη λεία του απ' το κυνήγι για να τον αγαπούν, να τον σέβονται και για να διατηρεί την επιρροή του. Δεν υπάρχει πολιτικός αποκλεισμός, καθώς οι συλλογικές αποφάσεις λαμβάνονται κατά κανόνα σε δημόσιες συναθροίσεις όπου μπορεί να συμμετέχει ο καθένας, συχνά ακόμα και οι γυναίκες, και μερικές φορές και τα παιδιά.

Αυτό δεν σημαίνει ότι οι κοινότητες εκείνες ήταν τέλειες και ότι δεν υπήρχε βία. Ο ανθρωπολόγος Πιερ Κλαστρ και άλλοι έδειξαν παραστατικά ότι οι κοινότητες ελευθερίας και ισότητας ανησυχούσαν πάντα μήπως κάποια άτο-

μα καταλαμβάνονταν από μια επιθυμία για εξουσία, από μια βούληση για κυριαρχία. Το γέλιο αποτελούσε τότε το καλύτερο όπλο κατά των φιλόδοξων, γιατί τι μπορεί να κάνει απέναντι στη χλεύη ένας φιλόδοξος χωρίς εξουσία καταναγκασμού, χωρίς ικανότητα να επιβάλλει στους άλλους τη θέλησή του και τον σεβασμό; Αν ο φιλόδοξος αυτός επέμενε, η κοινότητα μπορούσε να ενωθεί εναντίον του, ακόμα και να τον εξορίσει ή να τον σκοτώσει, επικαλούμενη το θρησκευτικό πρόσχημα της δαιμονοληψίας.

Σε ένα πολύ ενδιαφέρον κείμενο που δημοσιεύτηκε το 1701, ο βαρόνος ντε Λαοντάν, ένας Γάλλος που έζησε με τους «Άγριους» στη Νέα Γαλλία, δείχνει έναν Ινδιάνο Χιούρον, τον Αντάριο, με τον οποίο φαντάζεται ότι συζητά για διάφορα κοινωνικά θέματα, όπως για τους νόμους, τη θρησκεία, τον γάμο κ.ο.κ. Ο Αντάριο παρουσιάζεται πάντα έκπληκτος και αηδιασμένος από το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα των Γάλλων που έρχονται να αποικίσουν τη γη του: πώς είναι δυνατόν να υπακούνε έτσι τυφλά στον βασιλιά τους; Πώς είναι δυνατόν να δέχονται οι ποινές του συστήματος δικαιοσύνης να είναι τόσο ήπιες για τους πλούσιους και τόσο σκληρές για τους φτωχούς; Γιατί οι Ευρωπαίοι δουλεύουν τόσο πολύ για να παραγάγουν άχρηστα αγαθά πολυτελείας αντί να χαίρονται τη ζωή; Γιατί οι φτωχοί δέχονται να σκοτώνονται στη δουλειά προς όφελος των πλουσίων; Πώς είναι δυνατόν οι πλούσιοι να περπατούν στους δρόμους δίπλα σε φτωχούς ζητιάνους χωρίς καν να μοιάζουν να παρατηρούν την παρουσία τους, πόσο μάλλον να τους τείνουν μια χείρα βοήθειας; Γιατί οι πατεράδες θεωρούν ότι μπορούν να απαγορεύουν στις κόρες τους να έχουν σεξουαλικές σχέσεις ή

να αγαπάνε κάποιον άντρα, και να τις διατάζουν να παντρευτούν κάποιον άλλον; Όλες αυτές οι πρακτικές κυριαρχίας, καταπίεσης, εκμετάλλευσης και αποκλεισμού φαντάζουν παράλογες και απεχθείς στα μάτια του Αντάριο.

Τομά: Στο προαναφερθέν «Μικρό εγχειρίδιο του ατομικιστή αναρχικού», ο Εμίλ Αρμάν λέει ότι «το έργο του αναρχικού είναι πρωτίστως έργο κριτικής. Ο αναρχικός πορεύεται σπέρνοντας την εξέγερση ενάντια σε καθετί που καταπιέζει, εμποδίζει, αναστέλλει την ελεύθερη άνθηση του ατόμου. Οφείλει κατ' αρχάς να διώξει απ' τα μυαλά τις προκαταλήψεις, να ελευθερώσει τις ιδιοσυγκρασίες που τις κρατάει δέσμιες ο φόβος, να υποβάλλει νοοτροπίες απαλλαγμένες απ' το "τι θα πει ο κόσμος" των κοινωνικών συμβάσεων». Όσα είπες μόλις για την ιστορία των αυτοχθόνων λαών έρχονται σε αντίθεση με το κλισέ μιας ανθρωπότητας που ήταν ανέκαθεν υποταγμένη σε δομές κυριαρχίας και σε «φυλαρχίες».

Φρανσίς: Ο Πιοτρ Κροπότκιν ώθησε μάλιστα αυτή την ιδέα μακρύτερα, στο βιβλίο του *Αλληλοβοήθεια*, ένας παράγοντας της εξέλιξης, γραμμένο γύρω στο 1900, μετά από μια αποστολή εξερεύνησης στη Σιβηρία με την ιδιότητα του γεωγράφου του τσάρου. Ο Κροπότκιν κινιόταν τότε στους φιλελεύθερους πνευματικούς κύκλους που συζητούσαν τις ιδέες του Δαρβίνου και τις κοινωνικές συνδηλώσεις της θεωρίας του για την εξέλιξη. Μια απλουστευτική σύλληψη της θεωρίας του Δαρβίνου, ο κοινωνικός δαρβινισμός, υποστήριζε ότι ο πόλεμος όλων εναντίον όλων, ο ανταγωνισμός και η διαπάλη, στο πολιτικό όσο και στο οικονομικό πεδίο, ήταν έμφυτες συμπεριφορές, εγγεγραμμένες στα γονίδιά μας, τις οποίες έπρεπε να

δεχτούμε, να τους παραδοθούμε. Προφανώς, μια τέτοια σύλληψη δικαιολογούσε το милитарιστικό κράτος και τον πόλεμο, την αποικιοκρατία, τον καπιταλισμό και την εργοδοσία, ακόμα και την πατριαρχία και την εκκλησία. Ο Κροπότκιν όμως είχε εντυπωσιαστεί πολύ από μια διάλεξη ενός ζωολόγου, του καθηγητή Κέσλερ, απ' το Πανεπιστήμιο της Αγίας Πετρούπολης, το 1880, με τίτλο «Για τον νόμο της αμοιβαίας βοήθειας». Ο Κροπότκιν συνόψισε τη θέση του Κέσλερ ως εξής: «Δίπλα στον νόμο της αμοιβαίας διαπάλης, υπάρχει στη φύση και ο νόμος της αμοιβαίας βοήθειας, που είναι πολύ σημαντικότερος για την ευόδωση του αγώνα για τη ζωή, και κυρίως για την προοδευτική εξέλιξη των ειδών». Ο Κροπότκιν θύμιζε επίσης ότι η θεωρία του Δαρβίνου γενικά παρερμηνεύεται. Διαβάζοντας το έργο του *Η καταγωγή των ειδών*, ο Κροπότκιν βρήκε πολλά χωρία που αναφέρονται στη σημασία της συνεργασίας, πράγμα που επιβεβαίωσε πολύ αργότερα ένας ειδικός στον Δαρβίνο, ο Ντέιβιντ Λόι. Ο τελευταίος διαπίστωσε ότι στο έργο *Η καταγωγή του ανθρώπου* βρίσκουμε μόνο δύο αναφορές στην επιβίωση του δυνατότερου, και στη μία από αυτές ο Δαρβίνος διευκρινίζει ότι υπερέβαλε ως προς τη σημασία της στην *καταγωγή των ειδών*. Αντίθετα, βρίσκουμε 24 αναφορές στην αλληλοβοήθεια, 61 αναφορές στη συμπάθεια για τους άλλους και 90 αναφορές στην ηθική. Ο Κροπότκιν αρεσκόταν επίσης να θυμίζει ότι, σύμφωνα με τον ίδιο τον Δαρβίνο, «[οι] κοινωνότητες οι οποίες περιλαμβάνουν τον μεγαλύτερο αριθμό μελών που αισθάνονται συμπάθεια μεταξύ τους ευημερούν περισσότερο και έχουν τον μεγαλύτερο αριθμό απογόνων».

Κατά το ταξίδι του στη Σιβηρία, όπου οι συνθήκες ζωής ήταν τόσο δύσκολες, ο Κροπότκιν επιβεβαίωσε αυτή την εντύπωση που είχε αντλήσει από τα διαβάσματά του. Στη Σιβηρία, παρατήρησε ότι τα φυτικά και ζωικά είδη που αναπτύσσονται περισσότερο είναι εκείνα που εφαρμόζουν την αλληλοβοήθεια. Ο Κροπότκιν μελέτησε στη συνέχεια τις ανθρώπινες κοινότητες ανά την ιστορία και σε όλο σχεδόν τον πλανήτη. Διαπίστωσε ότι, πολύ συχνά, οι κοινότητες εφαρμόζουν την αλληλοβοήθεια και ζουν με τρόπο που ευνοεί την ελευθερία και την ισότητα. Μέχρι και στη Δύση, τον Μεσαίωνα, το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα λειτουργούσε ακόμα εν πολλοίς σύμφωνα με τις αρχές της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης. Βεβαίως, υπήρχε βασιλιάς, όπως κι ευγενείς που έμοιαζαν να κυριαρχούν επί του εδάφους και του πληθυσμού. Η μόνη τους χρησιμότητα ήταν να διασφαλίζουν την άμυνα των κοινοτήτων, μερικές φορές να οργανώνουν κάποια μεγάλα έργα, όπως την αποξήρανση ενός βάλτου, αλλά συνήθως αρκούσαν να ζουν στα υποστατικά τους, να επιδίδονται στο κυνήγι, να διοργανώνουν γιορτές και να κάνουν πολέμους που τους κόστιζαν ακριβά και για τους οποίους επέβαλλαν φόρους και τέλη ή απαιτούσαν στρατιωτική θητεία από τους υποτελείς τους.

Σε τελευταία ανάλυση, η κοινωνία είχε ελάχιστες επαφές με τον βασιλιά ή με τους μεγάλους ευγενείς. Στην ύπαιθρο, ο πληθυσμός ήταν χωρισμένος σε χιλιάδες «κοινότητες κατοίκων», δηλαδή χωριά που διοικούνταν από συνελεύσεις. Οι κάτοικοι αυτοί συζητούσαν καθετί που αφορούσε την κοινή τους ζωή: τη διαχείριση των κοινωτικών γαιών και δασών, την οργάνωση των θερισμών,

την πρόσληψη δασκάλου για το σχολείο του χωριού, τη μέριμνα για τους φτωχούς και τους στερημένους, τον σχεδιασμό των γιορτών, την εγκατάσταση σκοπών, αν υπήρχαν λύκοι ή ληστές. Έτσι αυτοκυβερνούσαν οι λαοί της Ευρώπης για πολλούς αιώνες. Στις πόλεις, υπήρχαν επαγγελματικές συντεχνίες που αποφάσιζαν σε συνελεύσεις για τους τρόπους παραγωγής, τα κριτήρια ποιότητας, τις τιμές, την κατάρτιση των μαθητευόμενων, τη βοήθεια στα ανήμπορα ή πληττόμενα μέλη. Χρειάστηκαν αιώνες μετά την έξοδο από τον Μεσαίωνα για να συντρίψει βαθμhdόν το κράτος τις κοινοτικές κι επαγγελματικές ελευθερίες, να απαγορεύσει τις συντεχνίες και τις συνελεύσεις κατοίκων και να εθνικοποιήσει ή να ιδιωτικοποιήσει τα κοινά αγαθά.

Ο Κροπότκιν συμπέρανε από αυτά ότι η αλληλοβοήθεια είναι μια συμπεριφορά φυσική όσο κι επωφελής για την εξέλιξη, και ότι οι κοινότητες μπορούν να ζήσουν βάσει αυτής της αρχής και να επιβιώσουν για αιώνες, ή και για χιλιετίες ακόμα, ενώ η διαπάλη και ο ανταγωνισμός μπορούν να αποβούν πράγματα ολέθρια και να επιφέρουν υποδούλωση, καταστροφή, θάνατο.

Το να θυμίζουμε αυτή την ξεχασμένη πραγματικότητα του ζωικού και ανθρώπινου κόσμου μάς βοηθά να αποτινάξουμε τις προκαταλήψεις, αυτή την υποτιθέμενη αλήθεια που διασπείρει ο φιλελευθερισμός, ότι ανέκαθεν ήμασταν και πάντα θα είμαστε εγωιστές και θ' ανταγωνιζόμαστε ο ένας τον άλλον.

Τομά: Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τον Κροπότκιν, ο οποίος κάνει έναν παραλληλισμό με τον κόσμο των ζώων, «αυτό που θεωρείται καλό στα μυρμήγκια, στις

μαρμότες και στους χριστιανούς ή άθεους ηθικολόγους είναι ό,τι αποβαίνει ωφέλιμο για τη συντήρηση της φυλής, ενώ αυτό που θεωρείται κακό είναι ό,τι αποβαίνει επιζήμιο. Όχι για το άτομο [...], αλλά για ολόκληρη τη φυλή». Ξαναγυρίζουμε όμως στην αιώνια διαμάχη. Είτε ο άνθρωπος είναι φύσει καλός, οπότε μπορούμε όλοι να ζήσουμε σε κιμπούτς, αυτές τις κολεκτιβιστικές κοινότητες ή χωριά του Ισραήλ όπου δεν υπάρχει εκλογή αντιπροσώπων, όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται από τη γενική συνέλευση και όπου πρυτανεύουν το κοσμικό πνεύμα και η ισότητα των φύλων, ή ακόμα σε αυτοκυβερνώμενες κοινότητες ατόμων που προσπαθούν να ξεφύγουν απ' την κρατική εξουσία και είναι βασισμένες στην ελευθερία και τον διαμοιρασμό είτε πάλι ο άνθρωπος είναι φύσει κακός και κυριαρχικός, οπότε πρέπει να ξεφορτωνόμαστε τους πιο αδύναμους. Όμως ο Κροπότκιν δηλώνει ότι «η διάκριση ανάμεσα σε εγωισμό και αλτρουισμό είναι παράλογη στα μάτια μας [...]. Αν η διάκριση αυτή υπήρχε στην πραγματικότητα, αν το καλό του ατόμου ερχόταν πραγματικά σε αντίθεση με το καλό της κοινωνίας, τότε το ανθρώπινο είδος δεν θα είχε μπορέσει να υπάρξει, κανένα ζωικό είδος δεν θα είχε μπορέσει να φτάσει στη σημερινή του ανάπτυξη [...]. Ποτέ, σε καμιά εποχή της ιστορίας, ούτε καν της γεωλογίας, το καλό του ατόμου δεν ερχόταν σε αντίθεση με το καλό της κοινωνίας».

Φρανσίς: Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι είμαστε λίγο κι απ' τα δύο ταυτόχρονα και ότι το σημαντικό είναι να ενθαρρύνουμε την υπεροχή του «καλού» μας κομματιού και να δαμάζουμε το «κακό». Συνήθως οι αναρχικοί δεν πιστεύουν ότι όλο αυτό είναι ζήτημα καλής θέλησης, αρε-

τής ή χαρακτήρα. Κατά κανόνα, αναπτύσσουν επ' αυτού ένα κοινωνιολογικό και στρουκτουραλιστικό σκεπτικό, υποστηρίζοντας δηλαδή ότι είναι η κοινωνικοποίηση και προπάντων η οργάνωση της κοινωνίας ως έχει αυτή που μας επηρεάζει και ενθαρρύνει την υπεροχή της μιας ή της άλλης τάσης μας. Εν ολίγοις, ο αναρχισμός προτείνει μια θεώρηση ηθικής τελειοποιησιμότητας, ότι το άτομο δηλαδή μπορεί να βελτιωθεί και να τείνει προς ένα ηθικό ιδεώδες αυτό όμως σημαίνει επίσης ότι μπορεί να παλινδρομήσει και ότι το χθόνιο κομμάτι του μπορεί τελικά να υπεριοχύσει. Ακόμα και ορισμένοι αναρχικοί διακατέχονται από δίψα για εξουσία και προνόμια, και δεν δείχνουν τον παραμικρό σεβασμό προς τους συντρόφους τους.

Πρέπει να φοβόμαστε περισσότερο μήπως ένα άτομο καταχραστεί την εξουσία του, μήπως αποδειχθεί εγωιστικό, προπάντων όταν κατέχει μια θέση αυθεντίας από την οποία μπορεί ν' ασκεί την κυριαρχία του και να καταπιέζει τους άλλους, ακόμα και να τους εκμεταλλεύεται. Τα γραπτά των αναρχικών βρίθουν από σκέψεις πάνω σε αυτό το θέμα. Καταλαβαίνεις λοιπόν γιατί αποθαρρύνομαι όταν αμφισβητίες στους οποίους παρουσιάζω τον αναρχισμό προσπαθούν ν' αποφύγουν να σκεφτούν σοβαρά το θέμα, λέγοντάς μου: «Α, ναι. Καλή θα 'ταν βέβαια η αναρχία, αλλά έχω δει ένα ντοκιμαντέρ για τους πίθηκους που έδειχνε ότι υπάρχει πάντα ένα κυρίαρχο αρσενικό, σε κάθε κοινότητα». Προσπαθούν έτσι να μου αποδείξουν ότι η ισότητα είναι αδύνατη στον έμβιο κόσμο, πιστεύοντας αφελώς ότι οι αναρχικοί δεν σκέφτηκαν ποτέ το ζήτημα της επικράτησης ορισμένων ατόμων ή των άτυπων εξουσιών που έχουν να κάνουν με τον χα-

ρακτήρα (δύναμη, ευφυΐα κ.α.κ.) και την εμπειρία. Αλλά οι αναρχικοί είναι εξαιρετικά ευαίσθητοι σε όλα αυτά τα ζητήματα, τα έχουν κάνει αληθινές πολιτικές εμμονές τους.

Για παράδειγμα, η Λουίζ Μισέλ έλεγε ότι «η εξουσία σε κάνει θηρίο, εγωιστή, βάνουσο, η υποδούλωση σ' εξασθενώνει». Στο ίδιο πνεύμα, ο Ελιζέ Ρεκλύ υπογράμμισε ότι «οι μεγάλοι έχουν περισσότερες ευκαιρίες απ' όλους τους άλλους να καταχρώνται τη θέση τους». Και πρόσθετε απαισιόδοξα: «Από τη στιγμή που ένας άνθρωπος αποκτά μια οποιαδήποτε ισχύ, ιερατική, στρατιωτική, διοικητική ή οικονομική, η φυσική του τάση είναι να την εκμεταλλεύεται, και μάλιστα ανεξέλεγκτα». Για το θέμα των ηγετών, ο Μιχαήλ Μπακούνιν εξηγούσε ότι «και ο καλύτερος [των ανθρώπων], ο πιο ευφυής, ο πιο ανιδιοτελής, ο πιο γενναιοδωρός, ο πιο αγνός, χαλαίει αναγκαστικά και πάντα σε αυτό τον ρόλο. Δυο συναισθήματα εγγενή στην εξουσία επιφέρουν πάντα αυτή τη διαφθορά του: η περιφρόνηση για τις λαϊκές μάζες και η υπερτίμηση της δικής του αξίας». Μελέτες που διεξάγονται σήμερα στην κοινωνική ψυχολογία δείχνουν ότι όσο ανώτερη είναι η τάξη στην οποία ανήκει ένα άτομο, τόσο πιθανότερο είναι αυτό να συμπεριφέρεται με τρόπο ανήθικο, να μη σέβεται τους κοινωνικούς κανόνες, να ψεύδεται και να εξαπατά προς ίδιον όφελος και να επιδεικνύει μικρότερο αλτρουισμό και γενναιοδωρία.

Τομά: Όπως τόσο καλά το έλεγε ο λόρδος Άκτον: «Η εξουσία διαφθείρει, η απόλυτη εξουσία διαφθείρει απόλυτα».

Φρανσίς: Από την ίδια οπτική πάντα, ο Πιοτρ Κροπότ-

κιν έλεγε: «Δεν ζούμε σ' έναν κόσμο με οπτασίες, δεν φανταζόμαστε πως οι άνθρωποι είναι καλύτεροι απ' ό,τι είναι στην πραγματικότητα, τους βλέπουμε έτσι όπως είναι, και γι' αυτό λέμε ότι και ο καλύτερος άνθρωπος γίνεται βαθιά κακός από την άσκηση εξουσίας». Ο Κροπότκιν ήταν επίσης σαρκαστικός απέναντι σε όσες και όσους θεωρούν πως αυτοί που μας κυβερνούν είναι καλοί για μας, μια στάση που την αποκαλούσε «χαριτωμένη κυβερνητική κι εργοδοτική ουτοπία», όπου «[το] αφεντικό δεν είναι ποτέ ο τύραννος του εργάτη, είναι ο πατέρας του! [...] Ποτέ ένας εισαγγελέας δεν ζητά το κεφάλι του κατηγορουμένου μόνο και μόνο για να δείξει τι αξίζει το ρητορικό του ταλέντο [...]. [Οι] μόνιμοι στρατοί είναι η χαρά των πολιτών, αφού οι στρατιώτες παίρνουν το τουφέκι τους μόνο και μόνο για να κάνουν παρέλαση μπροστά σε νταντάδες!»

Ακόμα και στους κόλπους τους, οι αναρχικοί ξέρουν ότι υπάρχει κίνδυνος οι φιλόδοξοι να μπορέσουν ν' ασκήσουν ανάρμοστη επιρροή και να ενδώσουν σε προνόμια σε βάρος των συντρόφων τους. Ο Κροπότκιν δεν εμπιστευόταν ούτε τους αναρχικούς: «Δεν έχουμε δυο μέτρα και δυο σταθμά για τις αρετές των κυβερνώντων και γι' αυτές των κυβερνωμένων. Ξέρουμε πως ούτε εμείς είμαστε τέλειοι και πως ακόμα και οι καλύτεροι από εμάς θα διαφθείρονταν πολύ γρήγορα από την άσκηση εξουσίας. Παίρνουμε τους ανθρώπους έτσι όπως είναι - και γι' αυτό μισούμε τη διακυβέρνηση ανθρώπου από άνθρωπο».

Οι αναρχικοί έχουν επίσης αναπτύξει στις πολιτικές τους οργανώσεις πολλούς μηχανισμούς για τη μείωση της επίσημης και άτυπης επιρροής των ατόμων που θα

μπορούσαν ν' ασκήσουν υπέρμετρη εξουσία. Πέρα από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν επίσημες διοικητικές θέσεις και ότι οι δουλειές γίνονται συνήθως εθελοντικά και δωρεάν, προσπαθούν να υπάρξει εναλλαγή των αρμοδιοτήτων, ιδίως σε ό,τι αφορά τους πιο περίβλεπτους ρόλους (για παράδειγμα, στις δημόσιες τοποθετήσεις). Ορισμένες ομάδες εφαρμόζουν την ανωνυμία όταν γράφουν κείμενα, για ν' αποφύγουν την προσωποποίηση των ιδεών και να μην αντλεί κανείς γόητρο από τη συγγραφική του φήμη. Άλλες ομάδες υπογράφουν κείμενα συλλογικά ή έχουν πολλούς δημόσιους εκφραστές, ώστε να μην εμφανίζεται ένα μόνο άτομο ως εκπρόσωπος της ομάδας κι επομένως ως ηγέτης της. Κατά τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, οι διαβουλευσεις μπορούν να διευθύνονται από δύο άτομα αντί ενός μόνο, που δίνουν τον λόγο σε όσες και όσους δεν έχουν μιλήσει ακόμα, ώστε να μη συμμετέχουν στη συζήτηση διαρκώς οι ίδιοι. Όπως βλέπουμε, οι αναρχικοί ξέρουν να επινοούν και να καινοτομούν έτσι ώστε να γίνονται περισσότερο σεβαστές οι ωραίες τους αρχές στις οργανώσεις τους, συμπεριλαμβανομένων των διαδικασιών λήψης αποφάσεων και των συλλογικών δράσεων. Οι αναρχικές συλλογικότητες είναι όλες διαφορετικές μεταξύ τους και μπορούν να μετασχηματίζονται ανάλογα με τις ιδέες που αναδύονται, απ' την κυκλοφορία της πληροφόρησης έως την ανταλλαγή εμπειριών και προβλημάτων προς επίλυση.

Τομά: Συμφωνώντας με όσα μόλις είπες, θα ήταν πραγματικά το άκρον άωτον αν σε αναρχικές ομάδες ή διαδικασίες εκδηλώνονταν από τα μέλη ή τους συμμετέχοντες φαινόμενα αθροιστικής. Είναι αυτονόητο ότι πρέπει να γί-

νεται ό,τι είναι δυνατόν ώστε κανείς να μην μπορεί να διεκδικήσει ούτε γραμμάριο αυθεντίας!

Φρανσίς: Για να δώσουν άλλωστε ένα πλαίσιο ελευθερίας, ισότητας κι αλληλεγγύης ακόμα και στις διαδηλώσεις, οι αναρχικοί του Κεμπέκ, που παίζουν ενεργό ρόλο στη Σύγκλιση των Αντικαπιταλιστικών Αγώνων (Convergence des Luttes Anticapitalistes, CLAC), ανέπτυξαν το 2000 την έννοια του «σεβασμού στη διαφορετικότητα των τακτικών». Στο πλαίσιο μεγάλων κινητοποιήσεων στον δρόμο, η έννοια αυτή μπορεί να βρει έκφραση στον χαρακτηρισμό ζωνών στην πόλη, όπου η κόκκινη ζώνη είναι η περιοχή όπου μπορούν να διεξαχθούν συγκρούσεις με την αστυνομία ή να γίνουν καταστροφές περιουσίας, ιδιωτικής (τζάμια τραπεζών, για παράδειγμα) ή κρατικής, η κίτρινη ζώνη είναι για όσες και όσους θέλουν να καλέσουν σε μη βίαιη πολιτική ανυπακοή και η πράσινη ζώνη είναι το μέρος όπου οι αγωνίστριες και οι αγωνιστές ενθαρρύνονται να διαδηλώσουν ειρηνικά ή και να ξεκουραστούν ακόμα (εξυπακούεται ότι η αστυνομία δεν σέβεται πάντα αυτή τη διαίρεση...). Ο στόχος είναι να μην επιδιώκεται να επιβληθεί ένας μόνο τρόπος σκέψης και δράσης.

Εν ολίγοις, η ελευθερία και η ισότητα είναι αρχές που χρειάζονται κατάλληλο περιβάλλον και την ενδεδειγμένη δομή για ν' ανθήσουν και να διαγωνιστούν. Οι αναρχικοί επομένως δεν είναι ένοχοι αφέλειας, το ακριβώς αντίθετο. Για την ακρίβεια, αν δεν θέλουν ηγέτες, είναι από ρεαλισμό και απαισιοδοξία: αν ο άνθρωπος ήταν φύσει καλός, δεν θα υπήρχε πρόβλημα να είχαμε ηγέτες, έναν ή περισσότερους, μιας και αυτοί θα ήταν πά-

να καλοί και δεν θα έκαναν ποτέ κατάχρηση της εξουσίας τους. Με μορφές οργάνωσης που διαπνέονται από όσο το δυνατόν ισχυρότερο πνεύμα ισότητας, και φροντίζοντας να μην υπάρχουν θέσεις εξουσίας, οι αναρχικοί ελπίζουν ότι οι άνθρωποι θα τείνουν περισσότερο στη συνεργασία και την αλληλοβοήθεια, γιατί αυτό είναι το πιο αποτελεσματικό. Κατά τον Κροπότκιν, άλλωστε, η ένταση ανάμεσα στο ένστικτο της κυριαρχίας (καταπίεση, εκμετάλλευση, αποκλεισμός) και το ένστικτο της αυτονομίας (ελευθερία, ισότητα, αλληλεγγύη και αλληλοβοήθεια) διαπερνά κάθε άτομο και κάθε κοινότητα, η δε σύγκρουση ανάμεσα στους δύο αυτούς πόλους είναι συνεχής: «Σε όλη την ιστορία του πολιτισμού μας, υπάρχουν δύο αντίθετες παραδόσεις, δύο αντίθετες τάσεις: [...] η αυταρχική και η ελευθεριακή. [...] Ανάμεσα σε αυτά τα δύο ρεύματα, που είναι πάντα ζωντανά, πάντα σε σύγκρουση στην ανθρωπότητα – το λαϊκό ρεύμα και το ρεύμα των μειοψηφιών που διψούν για πολιτική και θρησκευτική κυριαρχία–, έχουμε κάνει την επιλογή μας».

Τομά: Σήμερα κυριαρχεί η αλληλοβοήθεια ή ο εγωισμός. Πολύ φραβάμαι ότι στις δυτικές κοινωνίες έχουμε αρχίσει να περνάμε μαζικά στο στρατόπεδο του ατομικισμού και του εγωισμού.

Φρανσίς: Δίκιο έχεις, μάλιστα ο σύγχρονος ανθρωπολόγος Μάρσαλ Σάλινς έχει δείξει ότι πρόκειται για μία από τις ιδιαιτερότητες του πολιτισμού μας. Σχεδόν παντού και πάντα, ο εγωιστικός και φιλόδοξος ατομικισμός θεωρείται παθολογία, πρόβλημα, κίνδυνος για τον εαυτό και τους άλλους. Ο Σάλινς εξηγεί ότι «[για] το μεγαλύτερο κομμάτι της ανθρωπότητας, ο εγωισμός που εμείς

γνωρίζουμε καλά δεν είναι φυσικός, με την κανονιστική έννοια του όρου: θεωρείται μια μορφή τρέλας ή μαγανείας, λόγος οστρακισμού, θανάτωσης, ή πάντως σημάδι ενός κακού που χρήζει θεραπείας. Η πλεονεξία δεν εκφράζει τόσο μια προκοινωνική ανθρώπινη φύση, όσο ένα ελάττωμα του ανθρώπου. Ανοίγει ένα χάσμα στις σχέσεις αμοιβαιότητας που ορίζουν την ανθρώπινη ύπαρξη». Ο κοινωνικός κανόνας θα έπρεπε να είναι μάλλον ένας γενναιοδωρος κολεκτιβισμός, σε πνεύμα ενσυναίσθησης και αλληλεγγύης, μεταξύ ομοίων και μελών της ίδιας κοινότητας.

Τομά: Άλλωστε, η καπιταλιστική κοινωνία βασιζέται στον πλουτισμό των ατόμων, όχι της συλλογικότητας. Μία από τις μεγάλες έγνοιες των λεγόμενων νεότερων κρατών είναι να συμφιλιώσουν τον καπιταλισμό με τον σοσιαλισμό, πράγμα που φαίνεται επί της αρχής αντιφατικό, αν όχι αδύνατον. Το βλέπουμε για παράδειγμα στη Γαλλία σήμερα, όπου η σοσιαλιστική κυβέρνηση του Φρανσουά Ολάντ προσπαθεί κουτσά-στραβά να βάλει πλαφόν στους πολύ υψηλούς μισθούς και στα μόνους... αυξάνοντας συγχρόνως τους φόρους στους φτωχότερους, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα να διατηρείται το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρίς να ενισχύεται η αγοραστική δύναμη των πιο στερημένων.

Φρανσίς: Όλη αυτή η συζήτηση σχετικά με το αν ο άνθρωπος είναι καλός ή κακός επιτρέπει τη διολίσθηση στην ιδεολογική νομιμοποίηση της ύπαρξης του κράτους, το οποίο παριστάνει, όπως προανέφερα, τον προστάτη του πληθυσμού, μεταξύ άλλων και από τα προβλήματα που προκαλεί η οικονομία της αγοράς. Γενικότερα, μας έχουν

πείσει ότι δεν μπορούμε να εμπιστευόμαστε τον γείτονά μας, ούτε καν τον αδελφό μας, αφού όλοι είμαστε ατομικιστές κι εγωιστές και αποτελούμε όλοι απειλή ο ένας για τον άλλον. Άρα έχουμε ανάγκη απ' το κράτος και την αστυνομία για να μας προστατεύουν απ' τους άλλους. Ο μύθος αυτός όμως δεν μας λέει ποιος μας προστατεύει απ' το κράτος και την αστυνομία. Γιατί και το κράτος και η αστυνομία, από εγωιστικά και ατομικιστικά άτομα αποτελούνται κι αυτά, και λογικό είναι, αφού χρειάζεται κανείς να έχει χαρακτήρα φιλόδοξο, εγωιστικό κι εγωκεντρικό για να φτάσει μέχρι την κορυφή της πυραμίδας – οπότε, την έχουμε βάψει... Πρέπει να σε διακατέχει δίψα για εξουσία και μεγάλη οίηση για να θες να εξουσιάζεις, και γι' αυτό οι ηγέτες αποτελούν κατ' ανάγκην απειλή.

Τομά: Όταν σε ρώτησα τι σημαίνει «διατακτική εξουσία», «ηγέτης», «μοναρχία» ή «ιεραρχία», ένιωσα ότι πήρα ως απάντηση ένα είδος ονοματοκρατίας των μορφών κυριαρχίας στην κοινωνία, μαζί ίσως με μια εξήγηση του τρόπου με τον οποίο γεννήθηκαν αυτές. Λίγο ήταν αυτό σαν απάντηση, αλλά με οδήγησε και σε άλλες απραπίους, σε άλλα ερωτήματα, που μάλλον θα έπρεπε να τα έχω θέσει νωρίτερα. Το πιο θεμελιώδες ερώτημα είναι το εξής: αφού το ανόργανο βασίλειο και το φυτικό βασίλειο προηγήθηκαν ή συνόδευσαν το ζωικό βασίλειο, υπάρχει «εκ φύσεως» μια ορισμένη ιεραρχία σε όλα τα πεδία, το ανόργανο, το φυτικό και το ζωικό; Αν όχι, τότε η αναρχία ή η απουσία ιεραρχίας είναι εκ φύσεως.

Φρανσίς: Λοιπόν, αυτό μας οδηγεί σε μια διερώτηση για τις οντολογικές μας παραδοχές, δηλαδή γι' αυτές που αφορούν τη φύση ή την ουσία του όντος, και του σύμπα-

ντος ακόμα, και την πρώτη αιτία των πάντων. Στη Γαλλία, ο Βιβιάν Γκαροσία έχει γράψει ένα βιβλίο με τίτλο *Ο αναρχισμός σήμερα*, όπου προτείνει ακριβώς να σκεφτούμε αυτά τα μεγάλα μεταφυσικά ζητήματα. Θυμίζει ότι πολλοί αναρχικοί δεν θέλουν να ορίσουν τα θεμέλια μιας αναρχικής μεταφυσικής ή οντολογίας, γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν αυταρχικό και θα οδηγούσε με τρόπο ελαφρώς αυθαίρετο στον αποκλεισμό όσων δεν συμμερίζονται τη συγκεκριμένη σύλληψη του κόσμου και της φύσης. Άλλωστε, κάλλιστα μπορεί κανείς να είναι αναρχικός χωρίς να σπάει το κεφάλι του με μεταφυσικά ή οντολογικά προβλήματα... Αλλά, για κάποιους αναρχικούς, η αναρχία είναι πράγματι μια αρχή που βρίσκεται ακόμα και στη φύση, είτε στο απείρως μικρό είτε στο απείρως μεγάλο.

Ο Γκαροσία εισηγείται ότι για πολλούς φημισμένους αναρχικούς του 19^{ου} αιώνα, όπως ο Μαξ Στίρνερ, ο Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν και ο Μιχαήλ Μπακούνιν, τα φυσικά φαινόμενα και τα κοινωνικά φαινόμενα μοιάζουν να είναι πάντα αποτέλεσμα μιας πολλαπλότητας στοιχείων που προκαλούνται από αντιφατικές δυναμικές από τις οποίες γεννιούνται κινήσεις που οδηγούν σε διαρκείς μετασχηματισμούς. Ο κοινωνιολόγος Ντανιέλ Κολσόν θυμίζει από την πλευρά του ότι η ίδια η έννοια της αναρχίας παραπέμπει στο χάος και στην απουσία απόλυτης αρχής και ενότητας, στοιχείο που χαρακτηρίζει εξάλλου την πραγματικότητα της φύσης και της ζωής: η αναρχία επομένως είναι ήδη εδώ, στη φύση και στην κοινωνία.

Σύμφωνα με την οπτική αυτή, τίποτα δεν υπάρχει καθ' εαυτό και δι' εαυτό, με τρόπο απολύτως ιδιαίτερο, ενιαίο και μεμονωμένο. Δεν υπάρχουν μονάδες, δηλαδή όντα ή

πράγματα ἀπολύτως ὁμοιογενή, που δὲν συντίθενται ἀπὸ ἄλλα ὄντα ἢ πράγματα. Καὶ αὐτὸ χωρὶς καν νὰ συνυπολογίζουμε ὅτι κάθε ὄν ἢ πρᾶγμα προκύπτει κατ' ἀνάγκη, καὶ παραμένει ἐπηρεασμένο, ἀπὸ ἄλλα ὄντα ἢ πράγματα που το συνθέτουν ἔσωθεν ἢ το καθορίζουν ἔξωθεν. Ορισμένες ἀπὸ αὐτές τις ἐπιδράσεις μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρνητικές καὶ νὰ ἐπιφέρουν τὴν καταστροφὴ καὶ τὸν θάνατο, ἄλλες μπορεῖ νὰ εἶναι θετικές καὶ νὰ ευνοοῦν τὴν ἀνάπτυξη τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὰ ὄντα καὶ τὰ πράγματα μετασηματίζονται ἀκατάπαυστα καὶ συνεχίζουν νὰ συγκροτοῦν τὸ πραγματικὸ ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴ ἢ τὸν θάνατό τους. Ὑπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα, δὲν ὑπάρχει σταθερὴ καὶ μόνιμη τάξη, ὅλα βρίσκονται πάντα σὲ κίνηση ἢ δυνητικά σὲ κίνηση, ὑπάρχει πάντα δυνατότητα ἀλλαγῆς.

Ἄς μου επιτραπῆ νὰ παραθέσω ἐδῶ κάπως ἐκτενῶς τὸν Μιχαὴλ Μπακούνιν, ὁ ποῖος ξεκινᾷ με τὶς παρακάτω σκέψεις γιὰ τὴ φύση το βιβλίου το Φιλοσοφικὸὶ στοχασμοὶ γιὰ τὸ φάντασμα το θεοῦ, τὸν πραγματικὸ κόσμος καὶ τὸν Ἄνθρωπο:

[Η] φύση εἶναι τὸ σύνολο ὅλων των πραγμάτων που ὄντως ὑπάρχουν. [...] Τα πράγματα που ὑπάρχουν σήμερα δὲν θα ὑπάρχουν πια αὔριο· αὔριο δὲν θα ἔχουν χαθεῖ, ἀλλὰ θα ἔχουν μετασηματιστεῖ ὀλοοχερῶς. Προσεγγίζω ἐπομένως πολὺ περισσότερο τὴν ἀλήθεια ἀν πω ὅτι ἡ φύση εἶναι τὸ σύνολο των ἐμπρακτων μετασηματισμῶν των πραγμάτων που παράγονται καὶ ἀναπαράγονται ἀκατάπαυστα μέσα τῆς [...]. [Καὶ] ὅλη αὐτὴ ἡ ἀπειρη ποσότητα ἐπιμέρους δράσεων καὶ ἀντιδράσεων, καθὼς συνδυάζονται σὲ μια γενικὴ καὶ ενιαία κίνηση, παράγει καὶ συγκροτεῖ αὐτὸ που ονομάζουμε ζωὴ, καθολικὴ ἀλληλεξάρτηση

και αιτιότητα – τη φύση. [...] Αν ορίσουμε έτσι την καθολική αλληλεξάρτηση, η φύση, με την έννοια του σύμπαντος που δεν έχει ούτε τέλος ούτε όρια, επιβάλλεται ως ορθολογική αναγκαιότητα στο πνεύμα μας· δεν θα μπορέσουμε όμως ποτέ να την εγκολπωθούμε με τρόπο πραγματικό, ούτε καν με τη φαντασία μας, πόσο μάλλον να την αναγνωρίσουμε. Γιατί το μόνο που μπορούμε να αναγνωρίσουμε είναι αυτό το απείρωσ μικρό κομμάτι του Σύμπαντος που μας φανερώνεται μέσω των αισθήσεών μας.

Αν και πρέπει να επαναλάβουμε ότι μπορεί κανείς να είναι αναρχικός χωρίς να συµμερίζεται τέτοιες φιλοσοφικές έννοιες, μπορούμε ωστόσο να δούμε εδώ ότι η κατά Μπακούνιν σύλληψη του σύμπαντος είναι με μια ορισμένη έννοια αναρχική ή άναρχη. Δεν υπάρχει υπέρτατη αρχή που να διατάσσει το όλον και τα μέρη, που όλα τους παραμένουν αυτόνομα αλλά αλληλεξαρτημένα σε μια κοινή διηνεκή κίνηση που τα επηρεάζει αμοιβαία. Επιπλέον, τα πάντα είναι δυνατά κατά κάποιον τρόπο, έστω κι αν το πνεύμα μας δεν μπορεί να συλλάβει όλες τις δυνατότητες που κυοφορεί αυτή η απόλυτη ελευθερία. Καθώς όμως τα πάντα συνδέονται σε μια αμοιβαία σχέση, μπορούμε επίσης να κατανοήσουμε αυτό το φαινομενικό χάος σαν μια αναρχία που παραμένει εύτακτη, εφόσον η ελευθερία μου επηρεάζεται εν μέρει από τις σχέσεις που διατηρώ αναγκαστικά με τις άλλες ελευθερίες, και αντιστρόφως.

Τομά: Αν καταλαβαίνω καλά, ζούμε σ' έναν κόσμο απολύτως αναρχικό, με την έννοια του χαοτικού. Μπορούμε όμως να προσπαθήσουμε να επαναφέρουμε τη συζήτηση σε μια πιο ανθρώπινη κλίμακα; Θέλω να πω, σε ατομική κλίμακα, γιατί μου φαίνεται, με εξαίρεση ίσως τις περι-

πτώσεις της Οκτωβριανής ή της Ισπανικής Επανάστασης, ότι οι αναρχικοί δρουν πάντα ατομικά, χωρίς στ' αλήθεια να εκπροσωπούν ένα κόμμα ή ένα κίνημα.

Φρανσίς: Θα έρθω και σ' αυτό, μην ανησυχείς, πρώτα όμως θέλω να αναπτύξω λίγο περισσότερο αυτό το ζήτημα της αναρχικής θεώρησης της φύσης. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, πολλοί αναρχικοί ήταν πεπεισμένοι ότι όχι μόνο η ίδια η επιστήμη, που βρισκόταν τότε σε πλήρη ανάπτυξη, είναι συμβατή με το αναρχικό πρόγραμμα, αλλά και ότι είναι δυνατόν να αποδειχθεί επιστημονικά η ανωτερότητα του αναρχισμού. Ο Πιοτρ Κροπότκιν γράφει το 1913 ένα βιβλίο με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Η νεότερη επιστήμη και η αναρχία*. Εκεί δηλώνει, όχι χωρίς στόμφο, ότι «η αναρχία είναι μια σύλληψη του σύμπαντος βασισμένη σε μια μηχανική (ή "κινητική") ερμηνεία των φαινομένων, που αγκαλιάζει όλη τη φύση, συμπεριλαμβανομένης της ζωής των κοινωνιών. Η μέθοδος της είναι η μέθοδος των θετικών επιστημών. [...] Η τάση της είναι να θεμελιώσει μια συνθετική φιλοσοφία που θα συμπεριλαμβάνει όλα τα φαινόμενα της Φύσης – συμπεριλαμβανομένης της ζωής των ανθρώπινων κοινωνιών, με τα οικονομικά, πολιτικά και ηθικά προβλήματα τους».

Από την πλευρά του, ο Ελιζέ Ρεκλύ, δηλωμένος αναρχικός και ένας από τους σπουδαιότερους γεωγράφους του τέλους του 19^{ου} αιώνα, εξηγεί στην εισαγωγή του έργου του *Η εξέλιξη, η επανάσταση και το αναρχικό ιδεώδες* ότι «[η] εξέλιξη είναι η άπειρη κίνηση κάθε υπαρκτού πράγματος, ο ακατάπαυστος μετασχηματισμός του σύμπαντος και όλων των μερών του από τις αιώνιες απαρχές του και

καθ' όλη την άπειρη διαδοχή των εποχών. [...] Οι επαναστάσεις διαδέχονται η μία την άλλη κατά μυριάδες στην οικουμενική εξέλιξη αλλά, όσο απειροελάχιστες κι αν είναι, ανήκουν σε αυτή την άπειρη κίνηση. Έτσι, η επιστήμη δεν βλέπει καμία αντίθεση ανάμεσα σε αυτές τις δύο λέξεις – εξέλιξη και επανάσταση».

Είναι εύκολο να βρει κανείς μια σύνδεση ανάμεσα σε αυτή τη σύλληψη της φύσης και τις πολιτικές ιδέες των αναρχικών. Η κριτική των εξουσιών και της συντηρητικής υπεράσπισης της κοινωνικής τάξης από μέρους τους μοιάζει να θεμελιώνεται εδώ σε μια σύλληψη της φύσης που διαπιστώνει ότι τίποτα δεν είναι αιώνιο, τίποτα δεν είναι σταθερό, όλα είναι κίνηση, όλα είναι δυνατά, και η παραμικρή κίνηση μπορεί να αποτελεί εξέλιξη ή ακόμα κι επανάσταση.

Τομά: Γι' άλλη μια φορά, έχουμε να κάνουμε με μια προσπάθεια εξήγησης του τρόπου με τον οποίο εξελίσσεται ο κόσμος, και κατά συνέπεια η ίδια η κοινωνία. Η αναρχία είναι λοιπόν η αντανάκλαση της εξέλιξης της κοινωνίας, ή ας πούμε μία από τις αιτίες αυτής της εξέλιξης;

Φρανσίς: Ακριβώς. Πιο κοντά στο σήμερα, ο φιλόσοφος των επιστημών Πολ Φεγεράμπεντ, που λέθανε πριν από καμιά εικοσαριά χρόνια, έχει γράψει ένα βιβλίο με τίτλο *Εναντία στη μέθοδο*, για το οποίο ο Γάλλος εκδότης [όπως και ο Έλληνας, σ. τ. Ε.] διάλεξε τον προκλητικό υπότιτλο *Για μια αναρχική θεωρία της γνώσης*. Ο Φεγεράμπεντ εξηγγεί εκεί ότι η διδασκαλία της επίσημης ιστορίας των επιστημών μοιάζει με ένα εγχείρημα πλύσης εγκεφάλου, γιατί προσπαθούν να μας κάνουν να πιστέψουμε ότι η ανάπτυξη της επιστήμης προχωρά με τρόπο ορθολογι-

κό, συγκροτημένο και γραμμικό. Αντίθετα, κατά τον Φεγεράμπεντ, η επιστημονική και τεχνολογική γνώση αναπτύσσεται σε μεγάλο βαθμό χάρη σε άτομα που δεν σέβονται τις κατεστημένες νόρμες της εποχής τους, που τολμούν να παραβιάσουν τους κανόνες του κλάδου τους και που αμφισβητούν τα πιο καθιερωμένα δόγματα και τους πιο καταξιωμένους επιστήμονες. Λέει λοιπόν ότι «[η] επιστήμη είναι ένα ουσιωδώς αναρχικό εγχείρημα: ο θεωρητικός αναρχισμός είναι πιο ανθρωπιστικός και πιο πρόσοφος για να ενθαρρύνει την πρόοδο απ' ό,τι οι θεωρίες που εδράζονται στον νόμο και την τάξη». Ας μην ξεχνάμε τις συμπτώσεις και τα τυχαία συμβάντα που συμβάλλουν επίσης στην πρόοδο της γνώσης. Γιατί η επιστήμη να υπηρετείται καλύτερα από μια αναρχική προσέγγιση παρά από τον σεβασμό των επιστημονικών κανόνων και δογμάτων; Επειδή ο κόσμος είναι εν πολλοίς «άγνωστος» και δεν ξέρουμε τι μπορεί να βρούμε και ν' ανακαλύψουμε. «Έτσι συμβάλλει ο αναρχισμός στην πρόοδο», καταλήγει ο Φεγεράμπεντ.

Όπως σου είπα όμως, πολλοί αναρχικοί δεν νοιάζονται για τόσο περίπλοκα θέματα, ενδιαφέρονται προπάντων για τους ανθρώπους, για τις κοινωνικές σχέσεις και για την οργάνωση των κοινωνιών. Ο Βιβιάν Γκαρσία θυμίζει μάλιστα την τόλμη του αναρχικού ζωγράφου Γκουστάβ Κουρμπέ, που έδωσε τον τίτλο *Η προέλευση του κόσμου σ' έναν πίνακα* ο οποίος δείχνει το αιδούο μιας γυναίκας, ξαπλωμένης γυμνής σ' ένα κρεβάτι. Ας λένε ότι μας δημιούργησε ο Θεός ή η συμπαντική Μεγάλη Έκρηξη, ή ότι καταγόμαστε από μια μεγάλη γενιά κυνηγών δράκων ή από ένα σπουδαίο έθνος – η αλήθεια είναι πιο

απλή και πιο περίπλοκη συγχρόνως: ερχόμαστε στον κόσμο γυμνοί και εύθραυστοι. Δεν είναι λοιπόν η εξουσία που μας σώζει, αλλά η βοήθεια που μας δίνει μια μητέρα, ένας πατέρας ή οι ενήλικες που μας υποδέχονται στην κοινότητά τους. Η αλληλοβοήθεια είναι αυτό που βρίσκεται στην αφετηρία της ζωής μας και που μας επιτρέπει να επιβιώσουμε.

Τομά: Κι ωστόσο, όταν φανταζόμαστε έναν αναρχικό, δεν σκεφτόμαστε την αλληλοβοήθεια. Η πρώτη εικόνα που μας έρχεται στον νου είναι αυτή ενός ψηλού μουσάτου που υψώνει την αριστερή γροθιά του κρατώντας με το δεξί του χέρι μια βόμβα, έτοιμος να την πετάξει.

Φρανσίς: Κατ' αρχάς, σ' ευχαριστώ που δεν ξεκίνησες τη συζήτησή μας ρωτώντας με αν ο αναρχικός είναι ένας βομβιστής που καίει γιαγιάδες και τρώει παιδάκια. Αν είναι να μας απασχολήσει στα σοβαρά το ζήτημα της σχέσης αναρχικών και βίας, πρέπει να πούμε ότι τη βία, οι αναρχικοί την ξέρουν πολύ καλά, προπάντων όμως τη βία που τους ασκεί το κράτος. Κατ' επανάληψη, το κράτος τούς φυλάκιζε, τους βασάνισε, τους εκτέλεσε, μερικές φορές μεμονωμένα, συχνά μαζικά. Και πολιτοφύλακες της άκρας δεξιάς, για παράδειγμα τα μέλη της Πατριωτικής Λίγκας στην Αργεντινή ή οι φασίστες στην Ευρώπη, επιτέθηκαν και σκότωσαν αναρχικούς στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ακόμα και σήμερα, στη Δύση, ίσως μαζί με τους «ισλαμιστές», οι αναρχικοί είναι οι ακτιβιστές που καταστέλλονται περισσότερο για τις πολιτικές τους ιδέες, στον Καναδά, στις Η.Π.Α. και στη Γαλλία. Πιστεύω ότι οι αναρχικοί γενικά συμφωνούν πως το κράτος και ο καπιταλισμός, μαζί επίσης με τον σεξισμό και τον ρατσισμό,

είναι απείρως πιο βίαιοι και φονικοί θεσμοί απ' όσο υπήρξαν ποτέ τα αναρχικά κινήματα.

Τομά: Καταλαβαίνω γιατί σ' εκνευρίζει αυτή η αναφορά στο στερεότυπο του βομβιστή αναρχικού, αλλά το κλισιό αυτό είναι ριζωμένο στα μυαλά. Γι' αυτό, όποτε τυχαίνει να ψάξω το όνομα ενός αναρχικού που είχε σκοτώσει, και μου έρχονται τώρα κατά νου δυο-τρεις, ο Ραβαγιάκ, ο Ραβασόλ, ο Μπονό, αν και αυτός ο τελευταίος θεωρείται επίσης ληστής, το σύνθημα είναι να βρίσκω τα ονόματα των θυμάτων τους, όπως για παράδειγμα του ΜακΚίνλεϊ, προέδρου των Η.Π.Α., ή του Ουμβέρτου Α', βασιλιά της Ιταλίας.

Φρανσίς: Αν δεν ήξερα κι εγώ πόση επίδραση έχει το στερεότυπο του αναρχικού τρομοκράτη, θα σου έλεγα αμέσως να περάσουμε σε άλλο θέμα. Το θεωρώ κρίμα που οι συζητήσεις ή ακόμα και τα βιβλία για τον αναρχισμό ξεκινούν σχεδόν πάντα με μια συζήτηση περί βίας. Μας θυμίζουν ότι ο αναρχισμός συνδέεται με τους βομβιστές, για να μας εξηγήσουν αμέσως ότι είναι κάτι πολύ παραπάνω. Παράξενο πράγμα, γιατί τα βιβλία εισαγωγής στον φιλελευθερισμό ή στον ρεπουμπλικανισμό, για παράδειγμα, δεν ξεκινούν ποτέ εξηγώντας ότι τα φιλελεύθερα και ρεπουμπλικανικά καθεστώτα ιδρύθηκαν βέβαια μες στη βία και το αίμα, με αποκεφαλισμούς βασιλιάδων, επαναστάσεις, εμφύλιους ή αποικιοκρατικούς πολέμους... Για τον ρεπουμπλικανισμό, ας πούμε, αρκεί μια αναφορά ότι επινοήθηκε στην αρχαία Ρώμη, μετά τον υιοθέτησαν οι ιταλικές πόλεις της Αναγέννησης, όπως η Φλωρεντία και η Βενετία, και από εκεί πέρασε στις Κάτω Χώρες και στην Αγγλία τον 17^ο αιώνα και στη Γαλλία τον 18^ο. Στις

Η.Π.Α., λένε ότι ο νεότερος ρεπουμπλικανισμός επινοήθηκε από τα μεγάλα πνεύματα του αποσχιστικού κινήματος που οδήγησε στην ίδρυση των Η.Π.Α. το 1787. Στη Γαλλία, πάνε να μας κάνουν να πιστέψουμε ότι ο ρεπουμπλικανισμός αυτός είναι μια ιδιοφυής ιδέα που σκαρφίστηκαν και διέδωσαν κάποια μεγάλα γαλλικά πνεύματα στα λογοτεχνικά σαλόνια του Παρισιού. Λένε επίσης ότι ο ρεπουμπλικανισμός χαρακτηρίζεται από την καταξίωση της αρετής του πολίτη, η οποία ορίζεται ως η αγάπη για το «κοινό καλό» και την πατρίδα, και από τη συμμετοχή των πολιτών στις δημόσιες υποθέσεις, με πρώτο καθήκον του πολίτη να είναι έτοιμος να θυσιαστεί σαν στρατιώτης για την περιφρούρηση της ελευθερίας της Δημοκρατίας του (ή, για τις γυναίκες, να γεννάνε τους μελλοντικούς στρατιώτες και να τους μεγαλώνουν με τις αρχές της Δημοκρατίας). Ο φιλελευθερισμός, πάλι, παρουσιάζεται σαν μια φιλοσοφία που εμφανίστηκε στη Μεγάλη Βρετανία τον 17^ο αιώνα και που ορθώνει το ανάστημά της ενάντια στη μοναρχία και τη θρησκεία. Βρίσκει συγχρόνως έκφραση στην ηθική (αυτονομία, πλουραλισμός και ανεκτικότητα), στην πολιτική (σεβασμός των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών), στην οικονομία («ελεύθερη αγορά», σεβασμός της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και μισθωτή εργασία) και στον πολιτισμό (ελευθερία της έκφρασης και της δημιουργίας). Και όλα αυτά μπορούν να τα διηγούνται χωρίς ποτέ καμία αναφορά στη βία.

Μάλιστα, μπορεί κανείς να ξαναγράψει την ιστορία κάνοντας τα κινήματα αυτά καθαρές ιδέες. Μπορεί να ισχυρίζεται ότι χάρη στις ωραίες ιδέες του φιλελευθερισμού κατάφεραν όλες οι υποτελείς λεγόμενες κοινωνικές κα-

τηγορίες (γυναίκες, σκλάβοι κ.ο.κ.) να χειραφετηθούν στα τέλη του 19^{ου} και κατά τον 20^ο αιώνα, ξεχνώντας ν' αναφέρει ότι οι γυναίκες ξεσηκώθηκαν για να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους, καταφεύγοντας μερικές φορές και στη βία. Στην άλλοτε ισχυρότερη και σπουδαιότερη χώρα του κόσμου, τη Μεγάλη Βρετανία των αρχών του 20^{ου} αιώνα, το κίνημα για το δικαίωμα ψήφου των γυναικών διέλυσε πολιτικές διαδικασίες, οργάνωσε εκατοντάδες αγρυπνίες και διαδηλώσεις, συντόνισε ακόμα και την καταστροφή δεκάδων καταστημάτων στο κέντρο του Λονδίνου. Πάνω από 1.000 σουφραζέτες κλείστηκαν σε αναμορφωτήρια, και πολλές επιδόθηκαν σε απεργία πείνας. Οι σουφραζέτες προκάλεσαν πυρκαγιές και έκαναν εκατοντάδες βομβιστικές επιθέσεις το 1913 και το 1914. Σήμερα, όμως, ποιος το θυμάται;

Ενώ ο αναρχισμός πρέπει πάντα να δίνει εξηγήσεις για μερικές βόμβες στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο ρεπουμπλικανισμός και ο φιλελευθερισμός μπορούν ν' απεκδύονται κάθε ευθύνης για τη δουλεία, την αποικιοκρατία, τον ρατσισμό και τον σεξισμό. Ο κρατισμός είναι υπεύθυνος για όλους αυτούς τους πολέμους που άφησαν πίσω τους εκατομμύρια θύματα. Άλλωστε, ένα κατ' εξοχήν φιλελεύθερο ρεπουμπλικανικό καθεστώς, οι Η.Π.Α., ήταν αυτό που εκτόξευσε, δυο φορές κιόλας, ατομική βόμβα σε πόλεις, σκοτώνοντας εκατοντάδες χιλιάδες άμαχους. Αλλά μπορεί κανείς να γράφει ένα πλήρες βιβλίο για τον ρεπουμπλικανισμό ή τον φιλελευθερισμό χωρίς να μνημονεύει ούτε μία φορά την ατομική βόμβα, ενώ όλα τα βιβλία για τον αναρχισμό ξεκινούν μιλώντας για κάτι τύπου που έβαλαν κάποτε κάτι αυτοσχέδιες βόμβες...

Και γιατί ανησυχούν τόσο για την αναρχική «τρομοκρατία» σήμερα, ενώ η θεωρία της τυραννοκτονίας, που νομιμοποιεί τον φόνο ενός τυράννου με σκοπό να ελευθερωθεί ο λαός απ' τον ζυγό του, αναπτύχθηκε αρχικά στη Δύση από χριστιανούς, θρησκευόμενους που είχαν μάλιστα διαπράξει πολλές βασιλοκτονίες στα τέλη του Μεσαίωνα; Κι έπειτα, πάμπολλοι αρχηγοί κρατών έχουν δολοφονηθεί από τρομοκράτες που δεν είχαν καμία σχέση με τον αναρχισμό. Ο πρόεδρος των Η.Π.Α. Αβραάμ Λίνκολν σκοτώθηκε από έναν οπαδό του Δημοκρατικού Κάμματος. Ο αυτοκράτορας της Ιαπωνίας Χιροχίτο δέχτηκε δολοφονικές επιθέσεις από έναν κομμουνιστή το 1923 και από έναν Κιρκάτη αυτονομιστή το 1932. Κανείς δεν ξέρει ποιος σκότωσε τον πρόεδρο Τζον Φ. Κένεντι, μπορούμε να υποθέσουμε όμως πως δεν ήταν αναρχικός... Το 1994, το αεροπλάνο που μετέφερε τους προέδρους του Μπουρουντι και της Ρουάντα εξερράγη στον αέρα από έναν πύραυλο: ούτε αυτό το έκανε αναρχικός. Στις Η.Π.Α., οι φανατικοί του κινήματος κατά των αμβλώσεων έχουν πυρπολήσει κλινικές αμβλώσεων, έχουν δολοφονήσει νοσοκόμες και γιατρούς, αλλά τους χριστιανούς δεν τους λείει κανείς τρομοκράτες εξαιτίας αυτού. Εθνικιστές έχουν σκοτώσει αρχηγούς κρατών κι έχουν βάλει βόμβες, αλλά τον εθνικισμό δεν τον συνδέουν με την τρομοκρατία...

Τομά: Μερικές φορές, η διαφορά μεταξύ εθνικισμού, τρομοκρατίας και αναρχισμού είναι μικρή, ενώ και η διαφορά μεταξύ επανάστασης και αναρχίας δεν είναι πολύ ξεκάθαρη.

Φρανσίς: Στη μελέτη του για το φαινόμενο της αναρχικής τρομοκρατίας στη Γαλλία στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με

τίτλο *Μυθοπλασίες του αναρχισμού*, ο Γιούρι Άιζεντσβάιχ διαπιστώνει ότι η αποκήρυξη από τα ΜΜΕ, ακόμα και η καταστολή, ξεκινά πριν ακόμα υπάρξει ούτε ένας θάνατος από αναρχική επίθεση. Ήδη έλεγαν, για παράδειγμα, ότι οι αναρχικοί θα κάψουν το Παρίσι. Προπάντων, όμως, οι Γάλλοι πολιτικοί θεσπίζουν τους λεγόμενους «νόμους περί κακούργων», που καθιστούν υπεύθυνους εγκληματιών όχι μόνο όσες και όσους διαπράττουν μια βίαιη ενέργεια στο όνομα του αναρχισμού, αλλά ακόμα και τους αναρχικούς προπαγανδιστές, μόνο και μόνο επειδή διακινούν ιδέες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε βίαιες πράξεις. Όμως, κατά τον Άιζεντσβάιχ, οι νόμοι αυτοί βασίζονται σε μια νέα θεώρηση της ισχύος των απλών ιδεών, κι έτσι εντάσσονται στην επινόηση της εικόνας του διανοούμενου, δηλαδή του ατόμου εκείνου που με τα λόγια του ή με τα γραπτά του και μόνο μπορεί να επηρεάσει τις κοινωνικές πραγματικότητες και τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Με αυτή την έννοια, οι αναρχικοί προπαγανδιστές είναι οι πρώτοι που θεωρήθηκαν διανοούμενοι, με τη νεότερη έννοια του όρου. Υπάρχουν βέβαια κι άλλοι αναρχικοί που πιστεύουν ότι είναι νόμιμο να καταφεύγεις στη βία για να υπερασπιστείς τις ιδέες σου ή για να τις εκφράσεις. Αληθεύει επίσης ότι αναρχικοί έκαναν επιθέσεις στο παρελθόν, ως αντίδραση σε κύματα καταστολής κατά απεργιών, για παράδειγμα. Το ζητούμενο τότε είναι να τιμωρηθεί ένας πολιτικός ηγέτης επειδή διέταξε ή επέτρεψε τη φονική καταστολή. Στο βιβλίο του *Οι ήρωες της κόλασης*, ο Μάικ Ντέιβις περιγράφει πολλές αναρχικές επιθέσεις. Γι' αυτόν, η εποχή της «έμπρακτης προπαγάνδας» ξεκινά το 1878, μόλις λίγα χρόνια μετά την

τραγική ήττα της παρισινής Κομμούνας, όταν οι γαλλικές ρεπουμπλικανικές δυνάμεις τουφέκισαν επιτόπου περίπου 30.000 κομμουνάρες και κομμουνάρους. Η νομική και αστυνομική καταστολή εκείνη την εποχή είναι φρικτή. Στη Γερμανία, το 1878, θεσπίζεται ο αντισοσιαλιστικός νόμος, που απαγορεύει τη σοσιαλιστική προπαγάνδα, εξέλιξη η οποία σηματοδοτεί το κλείσιμο πολλών εφημερίδων, την απαγόρευση των δημόσιων συγκεντρώσεων και τη διάλυση συνδικάτων. Η δικαιολογία γι' αυτόν τον νόμο είναι ακριβώς μια αποτυχημένη απόπειρα κατά του Κάιζερ, την οποία είχαν σχεδιάσει δύο αναρχικοί, ο Μαξ Χέντελ και ο Καρλ Νόμπιλινγκ. Την ίδια στιγμή, αποτυγχάνει στη Ρωσία μια απόπειρα κατά του τσάρου Αλέξανδρου Β', ο οποίος θα δολοφονηθεί μερικά χρόνια αργότερα. Πάντα το 1878, δολοφονείται ο βασιλιάς της Ισπανίας Αλφόνσος ΙΒ', ενώ ο αναρχικός Τζοβάνι Πασανάντε αποπειράται να σκοτώσει με σιλέτο τον βασιλιά της Ιταλίας. Τον Μάιο του 1884, ένας άλλος Ιταλός αναρχικός, ο Σάντε Τζερόνιμο Κασέριο, δολοφονεί στη Λυών τον Γάλλο πρόεδρο Σαντί Καρνό. Τρία χρόνια αργότερα, ο Μικέλε Αντζολίλο σκοτώνει τον Ισπανό πρόεδρο Κανόβας δελ Καστίγιο, και την ίδια χρονιά ο Λουίτζι Λουκένι δολοφονεί την αυτοκράτειρα της Αυστρίας, την πασίγνωστη «Σίσι». Το 1900, δολοφονείται ο βασιλιάς της Ιταλίας Ουμβέρτος Α'. Εκείνη την εποχή, πολλές βιολογίζουσες θεωρίες προσπαθούν να εξηγήσουν τον φονικό χαρακτήρα του αναρχικού, με μελέτες των κρανίων, των προσώπων και της προσωπικότητας των αναρχικών, που περιγράφονται σαν άτομα εγωιστικά, αντικοινωνικά, αναισθητά. Τη δεκαετία του 1930, αναρχικοί επιχειρούν να δολοφονήσουν

και δικτάτορες: τον Μουσσολίνι το 1932, τον Σαλαζάρ το 1937 και τον Χίτλερ το 1938. Ένας αναρχικός αποπειράται να δολοφονήσει τον αδελφό του Φιντέλ Κάστρο, τον Ραούλ, που είχε γίνει κι αυτός κράτος μετά την Επανάσταση. Μερικές φορές, η εκδίκηση βάζει στο στόχαστρο δήμιους, όπως όταν ο αναρχικός Κουρτ Γκούσταφ Βίλκενς σκοτώνει στην Αργεντινή, γύρω στα 1920, τον συνταγματάρχη Βαρέλα, επειδή ο τελευταίος είχε διατάξει να τουφεκιστούν 1.500 εργάτες και χωρικοί στην Παταγονία. Ο Βίλκενς δολοφονείται εν συνεχεία στη φυλακή από έναν Αργεντινό εθνικιστή, τον Πέρεζ Μιλάν, που με τη σειρά του σκοτώνεται από έναν άλλο φυλακισμένο αναρχικό. Πάντα στην Αργεντινή, την ίδια εποχή, ο αναρχικός Πέδρο Εσπελόσιν σκοτώνει έναν εργοδηγό ο οποίος κακομεταχειριζόταν ένα παιδί. Σήμερα, έχουν σχεδόν εκλείψει οι αναρχικοί που διεξάγουν ένοπλη πάλη: μπορούμε ν' αναφέρουμε την Οργανισμένη Ταξιαρχία (Angry Brigade) στη Μεγάλη Βρετανία στις αρχές της δεκαετίας του 1970, αλλά πάει ήδη καιρός από τότε, ή ομάδες που δραστηριοποιήθηκαν πιο πρόσφατα στην Ελλάδα, όπως η Συνωμοσία Πυρήνων της Φωτιάς ή ο Επαναστατικός Αγώνας, των οποίων τα μέλη βρίσκονται ως επί το πλείστον στη φυλακή.

Η γνωστότερη μορφή αναρχικής βίας στις μέρες μας είναι αυτή των Μαύρων Μπλοκ, η τακτική που συνίσταται στο να διαδηλώνουν αναρχικοί ντυμένοι στα μαύρα και φορώντας κουκούλες, και μερικές φορές να σπάνε τζαμαρίες τραπεζών ή να συγκρούονται με την αστυνομία. Το ζητούμενο είναι να εκφράσουν μια ριζοσπαστική κριτική του καπιταλισμού βάζοντας απευθείας στο στό-

χαστρο τράπεζες, έστω κι αν η βία αυτή παραμένει κατά βάση συμβολική, μιας και δεν αναστέλλει στ' αλήθεια τη λειτουργία του χρηματοοικονομικού συστήματος.

Τομά: Είναι εντυπωσιακό να βλέπεις πώς αντιδρούν τα ΜΜΕ όταν περιγράφουν μια διαδήλωση. Πολύ περισσότερη ώρα μιλούν για τις πιθανές ή πραγματικές βιαιοπραγίες κατά τη διάρκεια της διαδήλωσης παρά για τον λόγο της διεξαγωγής της. Οι ειδικοί που καλούνται να συνδράμουν είναι κατά κανόνα πρώην αστυνομικοί που εξηγούν ότι «η αστυνομία κάνει απλώς τη δουλειά της», ότι «ο νόμος και η τάξη χρήζουν σεβασμού». Το αποκορύφωμα του παραλογισμού είναι στο Μόντρεαλ, στις 15 Μαρτίου, κατά την ετήσια διαδήλωση ενάντια στην αστυνομική βία, όπου δεν λείπουν ποτέ οι βίαιες συλλήψεις...

Φρανσίς: Επιπλέον, οι υπηρεσίες πληροφοριών και η αστυνομία υπερβάλλουν χονδροειδώς ως προς την απειλή που αποτελούν ορισμένες πολιτικές ομάδες, παριστάνοντας ότι πρόκειται στην πραγματικότητα για τρομοκρατικές ή δυνητικά τρομοκρατικές οργανώσεις προκειμένου να βάλουν τα μέλη τους φυλακή και να τους επιβάλουν πολύ βαριές ποινές. Το είδαμε, για παράδειγμα, με την υπόθεση Ταρνάκ στη Γαλλία, όπου οι υπηρεσίες πληροφοριών κατασκεύασαν το φάντασμα του «αναρχοαυτόνομου» κινήματος και παγίδευσαν μερικούς ακτιβιστές για μια υπόθεση εν τέλει ασήμαντη, μια απόπειρα διακοπής της ηλεκτροδότησης σε μια σιδηροδρομική γραμμή για να ακινητοποιηθούν κάποια τρένα. Είναι θλιβερό ότι σε τέτοιες καταστάσεις υπάρχουν αναρχικές οργανώσεις που εκφράζονται δημόσια για ν' αποκηρύξουν τέτοιες ενέργειες και να πάρουν αποστάσεις από αυτές.

Αν το δούμε αυτό ως προσπάθεια ν' αποφύγουν να πέσει η καταστολή πάνω τους, μιλάμε για κατάφωρη έλλειψη αλληλεγγύης.

Τομά: Για να διευρύνουμε τη συζήτηση, είναι αλήθεια ότι ακόμα και μεταξύ των αναρχικών δεν υπάρχει πάντα συμφωνία ως προς τα μέσα που πρέπει να χρησιμοποιούνται ενάντια στην αυθεντία και για την προβολή της δικής μας οπτικής. Κατά τον Ντανιέλ Κολσόν, οι αναρχικοί αντιτίθενται στην τρομοκρατία με πολλούς τρόπους: «Οι πράξεις τους επιδιώκουν να γίνουν μεταδοτικές έτσι ώστε να επεκτείνουν την εξέγερση, όχι να προκαλέσουν τον φόβο. Προκύπτουν από ένα περιβάλλον που φλέγεται από μια επιθυμία εξέγερσης, όχι από μια ιεραρχική οργάνωση. Αποτελούν ένα αυθόρμητο πέρασμα στην πράξη, δεν είναι αποτέλεσμα αυστηρού σχεδιασμού [...]. Στρέφονται ενάντια σε ένα σύνολο, δεν κάνουν εθνοτικές ή θρησκευτικές διακρίσεις [...]. Παρά ταύτα, η κοινή γνώμη εξομοιώνει συχνά τον αναρχισμό με την τρομοκρατία».

Φρανσίς: Είναι αλήθεια ότι πολλοί αναρχικοί αποστρέφονται τις επιθέσεις, μεταξύ άλλων επειδή τις θεωρούν αναποτελεσματικές από τη σκοπιά της κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής, επειδή δείχνουν μια στάση υπέρ το δέον ατομικιστική και αβανγκαρντιστική, κι επειδή επιφέρουν πάντα φρικτή καταστολή στο σύνολο των προοδευτικών δυνάμεων εν γένει και των αναρχικών ειδικότερα. Μπορούμε όμως να κατανοήσουμε αυτές τις επιθέσεις και βάσει μιας πολιτικής λογικής, είτε με την έννοια ότι αποσκοπούν ν' ανταποδώσουν τα χτυπήματα της καταστολής, δίνοντας έτσι στην πολιτική και οικονομική ελίτ να καταλάβει ότι δεν είναι δυνατόν να καταπιέξει τις

μάζες ατιμωρητί, είτε πάλι με την έννοια ότι τέτοιες ενέργειες θα μπορούσαν ν' αποσταθεροποιήσουν ένα αυταρχικό καθεστώς, ιδίως στην περίπτωση εκστρατειών μαζικής τρομοκράτησης, όπως συνέβη στη Ρωσία, με περίπου 20.000 επιθέσεις μεταξύ 1902 και 1917. Μολονότι τελικά οι ενέργειες αυτές μπορεί να έχουν πολλές αρνητικές επιπτώσεις στο ίδιο το αναρχικό κίνημα, για να μη μιλήσουμε για τις θανατικές καταδίκες και τις εκτελέσεις των αυτουργών τους, φημισμένοι αναρχικοί τις έχουν υπερασπιστεί δημόσια, προσπαθώντας να τις καταλάβουν και να τις εξηγήσουν. Αυτό έκαναν η Βολταιρίν ντε Κλερ και η Έμμα Γκόλντμαν. Η δεύτερη πήρε θέση για τη δολοφονία του προέδρου ΜακΚίνλεϊ από τον Λέον Τσόλγκος. Εξήγησε ότι δεν είναι ο αναρχισμός υπεύθυνος για τη βία, αλλά η φιλελεύθερη κοινωνία και οι δομικές της ανισότητες μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων, πλουσίων και φτωχών. Αυτές οι ανισότητες είναι που προκαλούν την απελπισία και την οργή αν μη τι άλλο, ο αναρχισμός «δημιουργεί συνειδητούς επαναστάτες. Τους υποταγμένους τυφλούς, τους κάνει δυσαρεστημένους από τους μη συνειδητούς ανικανοποίητους, κάνει να γεννηθούν ανικανοποίητοι μετά λόγου γνώσης». Και ξαναδίνει τον λόγο στον δράστη της επίθεσης, τον Λέον Τσόλγκος, ο οποίος είχε δηλώσει: «Σκότωσα τον πρόεδρο επειδή ήταν εχθρός του λαού, των τίμιων εργατών». Η ίδια η Βολταιρίν ντε Κλερ είχε γίνει επίσης στόχος απόπειρας δολοφονίας από έναν φοιτητή της που τις έριξε τρεις σφαίρες σχεδόν εξ επαφής. Παρά τρία γλιτώσε, και συγχώρησε μάλιστα την πράξη λόγω των δύσκολων κοινωνικών συνθηκών, αρνούμενη να κάνει μήνυση στον δράστη.

Η Έμμα Γκόλντμαν υπερασπίστηκε φυσικά τον αγαπημένο της, τον Αλεξάντερ Μπέρκμαν, ο οποίος πυροβόλησε ένα αφεντικό που είχε στείλει μπράβους ενάντια σε απεργούς. Υπέγραψε επίσης ένα κείμενο με τίτλο «Η ψυχολογία της πολιτικής βίας», όπου αναφέρεται σε πολλές από τις επιθέσεις που αποδίδονται σε αναρχικούς ή που είχαν όντως διαπραχθεί από αυτούς. Κατά την Γκόλντμαν, ο αναρχισμός είναι αναμφίβολα η πολιτική φιλοσοφία που τρέφει τον μεγαλύτερο σεβασμό για τη ζωή και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, και αυτό ακριβώς του επιτρέπει να δικαιολογεί την αντίσταση στην τυραννία, ακόμα και τις τυραννοκτονίες. Αυτή την εξήγηση δίνει και ο ίδιος ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν, στο βιβλίο του *Το αλφαριθμητικό του αναρχισμού*, θυμίζοντας ότι πολλές άλλες τυραννοκτονίες, που δεν ήταν πράξεις αναρχικών, θεωρούνται φάρoi της ελευθερίας των λαών.

Όσο για τη Σεβερίν, δήλωσε αναφορικά με τις επιθέσεις ότι στέκεται «πάντα στο πλευρό των φτωχών, παρά τα λάθη τους, παρά τις πλάνες τους, παρά τα εγκλήματα τους».

Τέλος, η διαφορά ανάμεσα στην αναρχική τρομοκρατία και την τρομοκρατία των άλλων πολιτικών δυνάμεων είναι ότι ουδείς σε ένα αναρχικό δίκτυο ή σε μια αναρχική οργάνωση δεν μπορεί να διατάξει έναν αγωνιστή ή μια αγωνίστρια να κάνει την τάδε ή τη δείνα ενέργεια: η επιλογή της βίας ή της μη βίας είναι ατομική, εκούσια.

Για να κλείσουμε αυτό το θέμα, ας πούμε ότι υπάρχουν και αναρχικοί που πιστεύουν ότι ο καλώς εννοούμενος αναρχισμός επιβάλλει τη μη βία ως πρώτη αρχή

του πράττειν, διότι κάθε βία ενάντια σε ένα άλλο άτομο είναι εξ ορισμού αυταρχική, δηλαδή κυριαρχική και καταπιεστική.

Τομά: Θα μπορούσες να μου φτιάξεις το προσωπικό σου αναρχικό παλμαρέ; Ή έναν κατάλογο με τους αγαπημένους σου αναρχικούς; Προσθέτοντας ίσως για τον καθένα μια σύντομη περιγραφή του καθεστώτος που ήθελαν να καταργήσουν και του τρόπου με τον οποίο προσπάθησαν να το κάνουν; Θα με βοηθήσει αυτό να καταλάβω καλύτερα την έννοια της «αναρχίας».

Φρανσίς: Αντί να σου παρουσιάσω τις βεντέτες του αναρχισμού, προτιμώ να ξεκινήσω θυμίζοντάς σου ότι πρόκειται για ένα κοινωνικό και λαϊκό κίνημα που αποτελείται από χιλιάδες άτομα, και αυτά είναι που του δίνουν ζωή με τη στράτευσή τους.

Τομά: Έστω κι αν είναι ένα κοινωνικό και λαϊκό κίνημα, όπως λες, οι θεωρητικοί της αναρχίας πάντως είναι συχνά άνθρωποι από τα πλουσιότερα και πιο μορφωμένα κοινωνικά στρώματα. Ο Πιοτρ Κροπότκιν μάλιστα ανήκε σε οικογένεια αριστοκρατών!

Φρανσίς: Ναι, το ίδιο και ο Μιχαήλ Μπακούνιν. Στους κύκλους των αναρχικών, οι θεωρητικοί είναι συχνά και άνθρωποι της δράσης, και αντιστρόφως. Σήμερα, υπάρχουν αναρχικοί που κατάγονται από τα πλουσιότερα και πιο μορφωμένα κοινωνικά στρώματα ή γράφονται στο πανεπιστήμιο για ν' αποκτήσουν δεξιότητες και πτυχία, πιθανώς για ν' ανέβουν στην κοινωνική ιεραρχία και να κάνουν στη συνέχεια ένα επάγγελμα που τους ενδιαφέρει. Υπάρχουν ωστόσο και πολλοί αναρχικοί που γράφουν αναλύσεις και αναπτύσσουν θεωρίες χωρίς να έχουν πε-

ράσει απ' το πανεπιστήμιο. Μπορείς να βρεις τις ιδέες τους στον κυβερνοχώρο ή σε μπροσούρες κι εφημερίδες.

Ιστορικά, πολλές διάσημες προσωπικότητες που αναγνωρίζονται ως θεωρητικοί του αναρχισμού είχαν ταπεινή ή φτωχική καταγωγή, και στις οικογένειές τους δεν υπήρχαν διανοούμενοι. Ο Προυντόν καταγόταν από οικογένεια φτωχών αγροτών, αναγκάστηκε μάλιστα να παρατήσει τις σπουδές του για να πάει να βοηθήσει τους γονείς του η Έμμα Γκόλντμαν πήγε από τη Ρωσία στις Η.Π.Α. με την οικογένειά της χωρίς δεκάρα στην τσέπη, χρειάστηκε να δουλέψει σκληρά για το μεροκάματο. Ακόμα και ο Κροπότκιν και ο Μπακούνιν, γόννοι Ρώσων ευγενών, δεν απέφυγαν γι' αυτό τις διώξεις και τη φυλακή, και πέθαναν μάλλον φτωχοί.

Αν όμως κοιτάξουμε ειδικότερα το αναρχικό κίνημα που γεννήθηκε στην Ευρώπη τον 19^ο αιώνα, κι όχι μόνο τις διάσημες προσωπικότητες που συνδέονται με αυτό, βλέπουμε ότι εντάσσεται στο επαναστατικό εργατικό κίνημα που σχηματίστηκε ως αντίδραση στην ανάδυση του καπιταλισμού και στην επιτάχυνση της εκβιομηχάνισης, η οποία έφερε τα δικά της προβλήματα, όπως την εξαθλίωση της υπαίθρου και τη μετανάστευση προς τις πόλεις, όπου ανθρώπινα πλήθη στοιβάζονταν σε ανθυγιεινές συνοικίες και πουλούσαν την εργατική τους δύναμη για ένα κομμάτι ψωμί, όπως στο Ιστ Εντ του Λονδίνου. Στον Ιούρα της Ελβετίας, ο αναρχισμός κάνει την εμφάνισή του στους κύκλους των ωρολογοποιών. Σε άλλες χώρες, στη Ρωσία, στην Ιταλία και στην Ισπανία, όπου ο αγροτικός καπιταλισμός είναι ισχυρότερος και σημαντικότερος απ' ό,τι ο βιομηχανικός, βρίσκουμε αναρχικούς κυρίως στα

αγροτικά κινήματα που προσπαθούν να προστατέψουν τις κοινοτικές τους γαίες από την αρπακτικότητα των γαιοκτημόνων με τις πλάτες του κράτους και της Εκκλησίας. Ο αναρχισμός, ή εν πάση περιπτώσει μια τάση προς την αυτοδιαχείριση και τη δυσπιστία απέναντι στους πολιτικούς θεσμούς, όπως τα κοινοβούλια και τα κόμματα, είναι το ισχυρότερο ρεύμα στο επαναστατικό κίνημα του 19^{ου} αιώνα, με εξαίρεση ορισμένες μόνο χώρες. Μόνο τον 20^ο αιώνα επιβλήθηκε η μαρξιστική-λενινιστική οπτική, με τα αποτελέσματα που γνωρίζουμε...

Όλοι αυτοί οι αναρχικοί αντιτίθενται βέβαια στην αστική τάξη και στον καπιταλισμό, αλλά και στο κράτος, στους μεγάλους γαιοκτήμονες και στην εκκλησία. Εφαρμόζουν την αλληλοβοήθεια, σχηματίζουν επαναστατικά συνδικάτα και αγωνίζονται για τη βελτίωση των συνθηκών δουλειάς και ζωής της εργατικής τάξης, προσδοκώντας στην επανάσταση. Γύρω στα 1870, αναρχικοί ιδρύουν επαναστατικά συνδικάτα στην Κούβα, στην Αίγυπτο, στην Ιαπωνία, στις Η.Π.Α., στο Μεξικό, στη Ρωσία και στην Ουρουγουάη. Τα συνδικάτα αυτά είναι ιδιαιτέρως δραστήρια στις πόλεις-λιμάνια και μέσα στα ίδια τα λιμάνια, στους ναυτικούς και στους φορτοεκφορτωτές, όπου ζει μια πολυεθνική κοινότητα. Στα λιμάνια συναντιούνται και συγχρωτίζονται εργάτες απ' όλο τον κόσμο, λιποτάκτες, τυχοδιώκτες και απατεώνες, πόρνες. Εκεί επίσης διακινούνται τα νέα και οι πληροφορίες για την τάδε εξέγερση, για τη δείνα καταστολή. Από εκεί περνούν όσες και όσοι δραπετεύουν από την τυραννία και προσπαθούν να μεταναστεύσουν. Αξίζει τον κόπο να διαβάσει κανείς το έξοχο βιβλίο *Η ύδρα με τα χίλια κεφάλια*.

λια, των Μάρκουσ Ρέντικερ και Ήντερ Λάινμποου, για να καταλάβει τη σημασία των λιμανιών στη διάδοση των εξεγέρσεων τον 17^ο και 18^ο αιώνα στον βρετανικό Ατλαντικό. Η δυναμική εντείνεται μετά το 1850, όταν εμφανίζεται αυτό που πολλοί ονομάζουν «πρώτη παγκοσμιοποίηση». Στη δυτική ακτή των Η.Π.Α., για παράδειγμα, αναρχικοί εξόριστοι από την Ιαπωνία ή την Ινδία έρχονται σε επαφή με Αμερικανούς συντρόφους πριν επιστρέψουν για ν' αγωνιστούν στις χώρες τους.

Ο αναρχισμός διαδίδεται επίσης με τις μεταναστευτικές ροές. Έτσι, πολλοί Εβραίοι από την Ανατολική Ευρώπη εγκαταλείπουν τη Ρωσία περί το 1900, τόσο λόγω των αντισημιτικών ταραχών, ή πογκρόμ, όσο και λόγω της πολιτικής καταστολής μετά την αποτυχημένη επανάσταση του 1905. Πρόκειται κυρίως για φτωχούς αγροτικής καταγωγής ή μικρούς εμπόρους, γεγονός που εξηγεί τη συμπάθειά τους για τον αναρχισμό. Κατά τον κοινωνιολόγο Μικαέλ Λεβί, υπάρχει μια συγγένεια ανάμεσα σε ορισμένες ιδέες του ιουδαϊσμού και του αναρχισμού, όπως ο μεσσιανισμός, που διδάσκει τη δράση εδώ και τώρα ώστε να έρθει ο Παράδεισος επί Γης. Οι Εβραίοι είναι τότε ένας λαός χωρίς κράτος, πράγμα που επίσης μοιάζει συμβατό με την αναρχική οπτική. Μεταξύ των διάσημων αναρχικών συγκαταλέγονται πολλοί Εβραίοι, όπως η Έμμα Γκόλντμαν και ο Γκούσταβ Λαντάουερ, αλλά και ο συγγραφέας Φραντς Κάφκα, ο οποίος σύχναζε στους αναρχίζοντες κύκλους της Πράγας, μεταξύ άλλων και στο Klub Mladych (Κλαμπ των Νέων), μια αναρχική, αντιμιλιταριστική και αντικληρικαλιστική οργάνωση όπου συναντιόταν με άλλους Τσέχους διανο-

όμενους, συμμετείχε σε διαδηλώσεις και παρακολουθούσε αναρχικές εκδηλώσεις.

Ας μην ξεχνάμε όμως ότι υπήρξαν και αναρχικοί που φλέρταραν με τον αντισημιτισμό – για παράδειγμα, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν ο αντισημιτισμός θα δικαιολογούσε για κάποιους έναν αναθεωρητισμό στο θέμα του Ολοκαυτώματος. Τον 19^ο αιώνα, ο Προυντόν έγραφε στα *Τετράδιά του*:

Να γράψω ένα άρθρο ενάντια σ' αυτή τη φυλή που δηλητηριάζει τα πάντα, χώνεται παντού, χωρίς ποτέ να ενώνεται με κανέναν λαό. [...] Να ζητήσουμε την απέλασή του απ' τη Γαλλία, με μόνη εξαίρεση όσους είναι παντρεμένοι με Γαλλίδες [...]. Ο Εβραίος είναι ο εχθρός του ανθρωπίνου γένους. Τη φυλή αυτή, πρέπει να την ξαποστείλουμε στην Ασία ή να την εξολοθρεύσουμε. [...] Με τη βία ή με την επιμειξία, ή με την απέλαση, ο Εβραίος πάντως πρέπει ν' αφανιστεί... [...] τον μισώ μετά λόγου γνώσης, και αμετάκλητα. Το μίσος για τον Εβραίο, όπως και για τον Άγγλο, πρέπει να είναι άρθρο της πολιτικής μας πίστης.

Αντιλαμβάνεσαι πως όποτε έχω όρεξη να διαβάσω αναρχικούς συγγραφείς, ελάχιστα ενδιαφέρομαι γι' αυτόν τον Προυντόν, που τον συμβουλευόμαι μόνο όταν θέλω να θυμίσω στον εαυτό μου ότι μπορεί κανείς να είναι και αναρχικός και ρατσιστής, ή μισογύνης, γιατί έγραψε επίσης εκατοντάδες σελίδες για ν' αποδείξει τη σωματική, πνευματική και ηθική κατωτερότητα των γυναικών έναντι των αντρών...

Τέλος πάντων, τα κύματα της εβραϊκής μετανάστευσης ευνόησαν την μεταφύτευση του αναρχισμού στην Αγ-

γλία, στο Παρίσι (στο Μαρτέ), στη Νέα Υόρκη (στο Μπρούκλιν), στο Μόντρεαλ (γύρω από τη λεωφόρο Σαιν-Λοράν) και στην Αργεντινή. Οι αναρχικοί αυτοί εκδίδουν εφημερίδες, συχνά στα γίντις, φτιάχνουν κοινοτικά κέντρα που παρέχουν επιμόρφωση στους ενήλικες και υπηρεσίες αλληλοβοήθειας. Όλοι αυτοί οι μετανάστες, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, συγκεντρώνονται μαζικά στους βιομηχανικούς τομείς, όπου οργανώνονται πολύ μαχητικά συνδικάτα. Αυτά τα μεταναστευτικά κόμματα προκλήθηκαν από τη φτώχεια, τις πολιτικές αναταραχές και τη βία του αντισημιτισμού.

Τομά: Είναι ενδιαφέρον, δεν το είχα σκεφτεί παραδόξως, αν και μεγάλωσα στη Γαλλία, σε εβραϊκή οικογένεια που είχε σημαδευτεί απ' την Κατοχή, δεν το είχα σκεφτεί πάντως να συνδέσω άμεσα τον αντισημιτισμό με μια δύναμη κυριαρχίας, αλλά είναι αλήθεια πως οι αντισημίτες μιλάνε μεν για «ανώτερη φυλή» και «πολίτες δεύτερης διαλογής», όπως όμως και οι Εβραίοι και οι σιωνιστές μιλάνε για τον «εκλεκτό λαό». Το ίδιο φαινόμενο βρίσκουμε και στον αγώνα για τα πολιτικά δικαιώματα των Μαύρων στις Η.Π.Α., όπου οι Μαύροι Πάνθηρες θεωρούνταν, λίγο, ίσως και πολύ, αναρχικοί. Αυτοί πίστευαν ότι ο θεωρητικός στοχασμός πρέπει να μεταφράζεται σε επιτόπια δράση για να λυθούν τα πιο απτά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πιο φτωχοί από τους Αφροαμερικανούς. Αν η κοινοτική δουλειά δεν φέρνει καρπούς, πρέπει να καταφεύγουμε στην άμεση δράση, μένοντας εντός του πλαισίου της νομιμότητας. Αλλά ένα κομμάτι αυτού του κινήματος κατέληξε να κηρύσσει την προαφυγή στη βία.

Φρανσίς: Ναι, και ίσως ξαναμιλήσουμε αργότερα για

την ανάλυση του ρατσισμού σε όλες του τις μορφές, όπως την προτείνουν οι αναρχικοί. Όμως οι αναρχικοί συμμετείχαν και σε αντιαποικιακρατικούς αγώνες, στις Φιλιππίνες και αλλού. Ο Ιταλός Ερρίκο Μαλατέστα, για παράδειγμα, πήρε μέρος στον αγώνα ενάντια στους Βρετανούς στην Αίγυπτο το 1882, μετά βοήθησε στην πολιτική οργάνωση στην Ισπανία και στο Μπουένος Άιρες, κι όλα αυτά ενώ συμμετείχε και σε αγροτικές εξεγέρσεις στην Ιταλία. Και οι ιδέες του κυκλοφόρησαν. Για παράδειγμα, τα γραπτά του Μαλατέστα μεταφράστηκαν στα ισπανικά, στα πορτογαλικά, στα τουρκικά, και διαβάζονταν μεγαλόφωνα στην Κούβα από τυλιχτές πούρων. Απ' την πλευρά του, ο Σεργκέι Στέπνιακ, Ρώσος επαναστάτης, ιδρυτικό μέλος της οργάνωσης Γη και Ελευθερία, πολέμησε στη Βοσνία το 1878, μετά πήγε και βρήκε τον Μαλατέστα στην Ιταλία, από εκεί κίνησε για τη Ρωσία όπου δολοφόνησε τον αρχηγό της μυστικής αστυνομίας, και τελικά έφυγε για το Λονδίνο, όπου σκοτώθηκε σε σιδηροδρομικό δυστύχημα.

Προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, σχεδόν παντού στη Δύση, τα αναρχικά συνδικάτα διεκδικούν και κερδίζουν την οκτάωρη εργασία για τους μισθωτούς. Ο αγώνας αυτός σημαδεύεται από τη διαδήλωση του Χείμάρκετ, στις 4 Μαΐου 1886 στο Σικάγο, όπου εκρηγνύεται μια βόμβα. Όπως είπα παραπάνω, κατηγορούνται αναρχικοί, που καταδικάζονται και τελικά απαγχονίζονται. Η δίκη αυτή προκαλεί ένα κίνημα διεθνούς αλληλεγγύης, και η Πρωτομαγιά γίνεται η διεθνής ημέρα των εργατριών και των εργατών. Στη Βαρκελώνη, το 1919, ξεσπά γενική απεργία μετά την απόλυση πολλών εργαζομένων της εταιρείας *La Canadiense*. Οι αναρχοσυνδικαλιστές της CNT, που αριθ-

μεί τότε περί τις 700.000 μέλη, διεξάγουν έναν αγώνα που θα σηματοδοτεί από την κήρυξη στρατιωτικού νόμου, από χιλιάδες φυλακίσεις, αλλά και από τη συνδικαλιστική αναγνώριση, την κατοχύρωση του οκταώρου και την επαναπρόσληψη όλων των απολυμένων.

Μπορούμε να πούμε λοιπόν ότι με τους ιστορικούς τους αγώνες οι αναρχικοί επηρέασαν τη δομή του καπιταλισμού και τον τρόπο με τον οποίο ζούμε στη Δύση, έως και σήμερα. Στην Ευρώπη, συνδικάτα αναπτύσσουν επίσης τη στρατηγική της γενικής απεργίας, με την οποία οι αναρχικοί ονειρεύονται να μπλοκάρουν ολοσχερώς τον καπιταλισμό κι έτσι να ρίξουν το σύστημα απλώς με το να σταματήσουν να δουλεύουν, ή να εμποδίσουν τα κράτη να κάνουν πόλεμο.

Παράλληλα με τους πολιτικούς αγώνες, αναρχικοί μεταναστεύουν από την Ευρώπη στη Νότια Αμερική. Στη Χιλή, γύρω στο 1910, οι αναρχικές οργανώσεις αριθμούν 50.000 μέλη, ενώ η χώρα όλη δεν έχει παρά τρία εκατομμύρια κατοίκους. Στην Αργεντινή, μια απεργία το 1919 καταλήγει σε μια «εβδομάδα αίματος», με 50.000 συλλήψεις και 1.000 νεκρούς.

Τομά: Επικεντρωθήκαμε στην Ευρώπη και στην Αμερική, αλλά ας μην ξεχνάμε –χωρίς να χρειάζεται να φτάσουμε μέχρι τον τσαϊσμό– ότι υπήρξαν πολλοί αναρχικοί και στην Ασία.

Φρανσίς: Στην Ιαπωνία, η πρώτη ομάδα που δηλώνει αναρχική εμφανίζεται το 1907 και ταυτίζεται με τον Κοτόκου Σουσουί, έναν αγωνιστή που είχε διαβάσει τα γραπτά του Κροπότκιν και είχε συναντηθεί με αναρχοσυνδικαλιστές σ' ένα ταξίδι του στις Η.Π.Α. Καταδικάστηκε

σε θάνατο και εκτελέστηκε μερικά χρόνια αργότερα, σε μια υπόθεση συνωμοσίας για εσχάτη προδοσία. Η Ιαπωνία εφαρμόζει γενικά μια εξαιρετικά κατασταλτική πολιτική ενάντια στον αναρχισμό και ενάντια σε όλες τις τάσεις που κρίνονται ανατρεπτικές, ακόμα και τις φιλελεύθερες ή σοσιαλιστικές. Ο αναρχοκομμουνισμός εμφανίζεται στην Ιαπωνία προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920, μετά από μια ύστατη απόπειρα των αναρχικών να συνεργαστούν με τους κομμουνιστές της μπολσεβίκικης τάσης. Στην Κίνα, η Χε Ζεν είναι μία από τις πρώτες αναρχικές. Εγκατεστημένη στο Τόκιο, ιδρύει στην αυγή του 20^{ου} αιώνα, μαζί με τον σύντροφό της Λιου Σιπέι, την πρώτη κινεζική αναρχική εφημερίδα, τη *Φυσική δικαιοσύνη*. Η ομάδα του Τόκιο πιστεύει ότι η παραδοσιακή κινεζική κουλτούρα, ιδίως της υπαίθρου, εμπεριέχει αναρχικά στοιχεία που θα μπορούσαν να εκφραστούν αν μπορούσε να σπάσει η συνήθεια της υπακοής. Άλλοι Κινέζοι αναρχικοί, εγκατεστημένοι στο Παρίσι, ενδιαφέρονται επίσης για τη χειραφέτηση των γυναικών, αλλά το περιοδικό τους, η *Νέα Εποχή*, είναι πολύ διανοουμενίστικο και δεν απευθύνεται τόσο στις μάζες. Ο αναρχισμός άσκησε ισχυρή επιρροή στην επαναστατική αριστερά της Κίνας τη δεκαετία του 1920, αλλά περί το 1930 θα υποχωρήσει προς όφελος εθνικιστικών ή κομμουνιστικών δυνάμεων. Οι Κινέζοι αναρχικοί συνεχίζουν ωστόσο να κηρύσσουν μια πολιτιστική επανάσταση που περνά από την εκπαίδευση, τη χειραφέτηση των γυναικών και την προώθηση ενός κοσμοπολιτισμού (αντί του εθνικισμού) ενισχυμένου από τη διδασκαλία της εσπέραντο, ο οποίος καλείται να ελευθερώσει το άτομο από τις καλιές τους συνήθειες υπακοής.

Κάποιοι αναρχικοί δραστηριοποιούνται επίσης σε αναρχοσυνδικαλιστικές οργανώσεις. Με την επικράτηση των μαοϊκών κομμουνιστών το 1949, πολλοί αυτοεξορίζονται στο Χονγκ Κονγκ, στην Ταϊβάν ή στις Η.Π.Α. Στην Κορέα, οι αναρχικοί εγκαταλείπουν μαζικά τη χώρα τους μετά την ιαπωνική εισβολή, το 1910. Ένας από τους φημισμένους Κορεάτες αναρχικούς, ο Σιν Τσαεχό, συντάσσει το 1923 ένα μανιφέστο, μετά εντάσσεται στην Αναρχική Ομοσπονδία της Ανατολικής Ασίας και τελικά συλλαμβάνεται το 1928 από τους Ιάπωνες θα πεθάνει στη φυλακή μετά από οκτώ χρόνια εγκλεισμού. Κορεάτες αναρχικοί ενώνονται και ιδρύουν μια απελευθερωμένη ζώνη στη Μαντζουρία μεταξύ 1929 και 1931.

Τομά: Να μην ξεχάσουμε και την Αφρική, όπου, λόγω της οριζόντιας πολιτικής τους δομής και της απουσίας κοινωνικών τάξεων, ορισμένες παραδοσιακές αφρικανικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται ως «αναρχικά συστήματα».

Φρανσίς: Πράγματι, όπως λένε οι Σαμ Μπα και Ι. Σ. Γγκαριγούει στο βιβλίο τους *Ο αφρικανικός αναρχισμός*: «Οι παραδοσιακές κοινωνίες της Αφρικής εμφάνιζαν όλες, λιγότερο ή περισσότερο, "στοιχεία αναρχίας" που έδειχναν ότι οι κυβερνήσεις είναι σχετικά πρόσφατο δημιουργήμα και επομένως δεν είναι υποχρεωτικές στις ανθρώπινες κοινωνίες [...]. Μερικά από αυτά τα στοιχεία διατηρούνται μέχρι τις μέρες μας».

Τομά: Στην ήπειρο αυτή, αναρχικά και επαναστατικά συνδικαλιστικά κινήματα εμφανίζονται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ιδίως στη Νότια Αφρική, στη Μαζαμβίκη και στην Αγκόλα.

Φρανσίς: Πρέπει όμως να σου ομολογήσω ότι ξέρω ελά-

χιστα αυτό το κομμάτι της ιστορίας του αναρχικού κινήματος, και προτιμώ να μην το αναπτύξουμε περισσότερο το θέμα, γιατί κινδυνεύω να πω καμιά ανοησία...

Τομά: Μόλις περιέγραψες τους αναρχικούς της δράσης, σε διάφορα μέρη του κόσμου, υπάρχουν όμως κι εκείνοι που είναι αναρχικοί στην ψυχή και που ασπάζονται την αναρχική υπόθεση χωρίς ωστόσο να περνούν σε συγκεκριμένες πράξεις ή να συμμετέχουν σε βίαιες ενέργειες.

Φρανσίς: Εννοείς μάλλον τους διανοούμενους και τους καλλιτέχνες που ταυτίζονται με τον αναρχισμό από αλληλεγγύη στις εκμεταλλευμένες μάζες ή επειδή η αναρχία είναι η μόνη ιδεολογική στάση που συνάδει με την ελευθερία της σκέψης και της δημιουργίας. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} οι «ατομικιστές» αναρχικοί ήθελαν να μειώσουν στο ελάχιστο τον χρόνο εργασίας ανά ημέρα και προσπαθούσαν να ιδρύσουν κομμούνες –τους λεγόμενους «ελεύθερους χώρους»– όπου επιδίδονταν στον γυμνισμό, στον ελεύθερο έρωτα αλλά και στη χορτοφαγία. Στην Πορτογαλία, ήταν ήδη αντίθετοι στις ταυρομαχίες, από συμπόνια για τους ταύρους. Βρίσκουμε σε αυτά τα ελεύθερα περιβάλλοντα κάτι από το πνεύμα των φαλανστηρίων που φαντάστηκε ο Σαρλ Φουριέ στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οι οπαδοί του μάλιστα προσπάθησαν όντως να ιδρύσουν κάποια, προπάντων στις μεσοδυτικές πολιτείες των Η.Π.Α. Από αυτούς τους ελεύθερους χώρους αναδύονται νέες ιδέες, διακινούνται σε εφημερίδες και χρησιμεύουν επίσης σαν καταφύγια για διωγμένους επαναστάτες.

Περισσότερο λοιπόν από ένα απλό κοινωνικό κίνημα, ο αναρχισμός είναι μια επαναστατική κουλτούρα. Εκείνη

την εποχή, ένας μετριοπαθής φιλελεύθερος ρεπουμπλικάνος στη Γαλλία ή στις Η.Π.Α. θεωρούσε φυσιολογικό και δικαιολογημένο να χτυπάει ένας δάσκαλος έναν μαθητή για να τον τιμωρήσει, οι γυναίκες να μην έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους άντρες, η ομοφυλοφιλία να θεωρείται αρρώστια και έγκλημα, οι μισθωτοί να δουλεύουν δέκα και πλέον ώρες τη μέρα και έξι μέρες την εβδομάδα, η στρατιωτική θητεία να είναι υποχρεωτική, το κράτος να επιβάλλει τη θανατική ποινή και να έχει αποικίες. Οι αναρχικοί της εποχής έχουν εντελώς άλλες απόψεις: κηρύσσουν τα ευεργετήματα της ισότητας αντρών και γυναικών και της μεικτής εκπαίδευσης, αντιτάσσονται στη θανατική ποινή, στους στρατούς και στον πόλεμο, αποθεώνουν τον «ελεύθερο έρωτα». Αναρχικοί φυλακίστηκαν επειδή διέδιδαν πληροφορίες για το θέμα της αντισύλληψης και της έκτρωσης.

Αν επιστρέψουμε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο αναρχισμός χάνει έδαφος μετά τις πολιτικές νίκες των μαρξιστών-Λενινιστών στη Ρωσία, υπό την ηγεσία του Λένιν, και στην Κίνα, υπό την ηγεσία του Μάο. Πολλοί στην άκρα αριστερά θεωρούν τότε ότι η νίκη των μπολσεβίκων στη Ρωσία αποδεικνύει πως η στρατηγική της κατάληψης του κράτους είναι η καλύτερη και πως η αναρχική λύση της αυτοδιαχείρισης εν τέλει δεν είναι επιθυμητή. Η Λούσι Πάρσονς, για παράδειγμα, θα ενταχθεί στο Κομμουνιστικό Κόμμα των Η.Π.Α.

Εν τούτοις, αναρχικοί ήταν οι πρώτοι που κατήγγειλαν τις αυταρχικές και δολοφονικές εκτροπές της Σοβιετικής Ένωσης. Πρέπει να πούμε ότι ο Κόκκινος Στρατός σφάγισε τον αναρχικό Μαύρο Στρατό στην Ουκρανία αφού ο

τελευταίος είχε βοηθήσει στην κατατρόπωση του Λευκού Στρατού των δυνάμεων της αντίδρασης. Έπειτα, οι δυνάμεις της αντίδρασης σφάγιασαν επίσης τους αναρχικούς στη Γερμανία και στην Ισπανία. Με δυο λόγια, οι δεκαετίες του 1920 και του 1930 σηματοδεύονται από μια μείωση της αναρχικής επιρροής στους κόλπους της άκρας αριστεράς, μεταξύ άλλων κι επειδή τόσοι και τόσοι αναρχικοί είχαν δολοφονηθεί.

Όσο για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι αναρχικοί στη Γερμανία είναι από τους πρώτους που κλείστηκαν από τους ναζί στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, μεταξύ άλλων και στο Νταχάου, μαζί με τους κομμουνιστές και τους σοσιαλδημοκράτες. Εν ολίγοις, οι αναρχικοί διώκονται, βασανίζονται, τουφεκίζονται και σφαγιαάζονται καθ' όλη αυτή τη σειρά πολιτικών συγκρούσεων, πράγμα που εξηγεί εν μέρει την παρακμή του αναρχισμού. Πολλοί αναρχικοί όμως συμμετέχουν επίσης στην παράνομη και ένοπλη αντίσταση κατά της Κατοχής. Με το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τα ξεκίνημα του Ψυχρού Πολέμου ανάμεσα στη φιλελεύθερη Δύση και τη σοβιετική Ανατολή, ο αναρχισμός δεν είναι παρά η σκιά αυτού που υπήρξε μέχρι πρότινος.

Τομά: Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως άλλωστε σε κάθε πόλεμο, η αναρχία δεν χωράει, γιατί έχουμε σύγκρουση μεταξύ κρατών, και η μόνη εξατομικευμένη μορφή αναρχισμού που μπορεί να εκφραστεί είναι η άρνηση να συμμετάσχει κανείς στη σύγκρουση, ως αντιρρησίας συνείδησης, ανυπότακτος ή λιποτάκτης. Τη δεκαετία του 1950, αυτό τον δρόμο διάλεξα κι εγώ άλλωστε, αρνούμενος να κάνω τη στρατιωτική μου θητεία, που εκείνη

την εποχή ήταν υποχρεωτική, κρατούσε 27 μήνες και συνεπαγόταν συμμετοχή στον πόλεμο της Αλγερίας.

Καθώς δεν είχα καμιά όρεξη να μάθω να σκοτώνω τους διπλανούς μου, αποφάσισα λοιπόν να γίνω ανυπότακτος. Μολονότι οι στρατιωτικές ποινές είναι αμετάκλητες, κηρύχθηκε μερικά χρόνια αργότερα αμνηστία για όλους αυτούς που είχαν κάνει τούτη την επιλογή. Όλα αυτά όμως έγιναν πολύ αργά για μένα, γιατί είχα ήδη κόψει τους δεσμούς μου με τη Γαλλία.

Έφτασα στο Κεμπέκ στις αρχές της δεκαετίας του 1960, στο ξεκίνημα της Ήσυχης Επανάστασης (πολύ ήσυχης, για να λέμε την αλήθεια, και ακόμα δεν έχει ολοκληρωθεί εντελώς, μιας και ακόμα συζητάμε για την παρουσία θρησκευτικών συμβόλων στους δημόσιους χώρους), και υπήρξα μάρτυρας αυτού του κινήματος «μαζικής αναρχίας» που, μέσα σε μερικά χρόνια, αποτίναξε την αυθεντία της εκκλησίας. Μετά βίωσα από μακριά εκείνο το άλλο κίνημα μαζικής αναρχίας, τον Μάη του '68, όπου η γαλλική νεολαία αποτίναξε κάθε μορφή αυθεντίας. Από εκείνη τη στιγμή και μετά συνειδητοποίησα ότι μπορούν να συμβούν ριζικές αλλαγές σε οποιαδήποτε κοινωνία.

Φρανσίς: Έτσι είναι. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο αναρχισμός επανεμφανίζεται στη Δύση σαν φαινόμενο αντικουλτούρας που αφορά τη ριζοσπαστική νεολαία, με τους Ρονος στο Άμστερνταμ ήδη από το 1965, μετά με τον Μάη του '68 στη Γαλλία και με τα φοιτητικά κινήματα στη Δυτική Γερμανία, στις Η.Π.Α., στο Κεμπέκ. Ο αναρχισμός παραμένει επικριτικός απέναντι στο κράτος και τον καπιταλισμό, αλλά και απέναντι στη γραφειοκρατικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων και τη νέα καταναλωτι-

κή κοινωνία. Οικολόγοι αναρχικοί όπως ο Μάρεϊ Μπούκτσιν είναι τότε μεταξύ των πρώτων που καταγγέλλουν τη ρύπανση του περιβάλλοντος από ριζοσπαστική κοπιά, αναγγέλλοντας μάλιστα την κλιματική υπερθέρμανση. Ο αναρχισμός είναι επίσης πολύ ευαίσθητος τότε απέναντι στον τρίτο κόσμο, άρα και αλληλέγγυος με τους αντι-αποικιοκρατικούς και αντιιμπεριαλιστικούς αγώνες στην Αλγερία, στο Βιετνάμ, αλλά και στην Κούβα.

Πολλοί Κουβανοί αναρχικοί συμμετέχουν στην Επανάσταση, συμπεριλαμβανομένης της ένοπλης πάλης στην ύπαιθρο ή στις πόλεις, και πολλοί είναι εξαιρετικά δραστήριοι στον τοπικό συνδικαλισμό. Όμως, μετά την κατάληψη της εξουσίας από τον Φιντέλ Κάστρο στην Κούβα, οι αναρχικοί εκδιώκονται από τα κοινωνικά κινήματα, και ιδίως από τα συνδικάτα, που τίθενται υπό κρατικό έλεγχο. Ενώ πολλοί αναρχικοί προτιμούν να αυτοεξοριστούν, άλλοι μένουν πίσω για να αντιδράσουν στο νέο καθεστώς που τους καταπιέζει πετώντας τους στη φυλακή, όπου πολλοί θα πεθάνουν.

Οι Κουβανοί αναρχικοί δημοσιεύουν πολλά κείμενα καταγγελίας της κατάστασης, εξηγώντας ότι το καθεστώς του Κάστρο δεν είναι παρά μια δικτατορία. Ο αναρχικός Μανουέλ Γκαόνα Σόουζα, που έμεινε στην Κούβα, θα αλλάξει στρατόπεδο και θα πείσει κι άλλους αναρχικούς να υπογράψουν μαζί ένα κείμενο καταγγελίας των παλιών συντρόφων τους, που ισχυρίζεται ότι οι αντικαστρικοί αναρχικοί είναι μίσθαρνα όργανα των Η.Π.Α. και ότι το ταμείο βοήθειας στους κρατούμενους υπεξαιρείται για προσωπικούς σκοπούς, βεβαιώνοντας μάλιστα ότι κανένας αναρχικός δεν κρατείται στις κουβανέζικες φυλακές.

Υπάρχουν ωστόσο Κουβανοὶ ἀναρχικοὶ οἱ ὁποῖοι μιλοῦν γιὰ τὴ μεταχείριση ποὺ υφίστανται στὶς ἰδίες αὐτὲς φυλακὲς, καὶ ποὺ εἶναι πιο σκληρὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ γνώρισαν σὲ φυλακὲς ἄλλων χωρῶν, στὴν Ἰσπανία, στὶς Η.Π.Α. ἢ στὴ Γαλλία. Δύο Κουβανέες ἀναρχικὲς, ἡ Σούρια Λινσουέν καὶ ἡ Καρμελίνα Καζανάβα, θα ἐκτίσουν τελικὰ λίγα μόνο χρόνια ἀπὸ τὴν ποινὴ τριακονταετοῦς κάθειρξης ποὺ τοὺς ἐπιβλήθηκε γιὰ «ἀντεπαναστατικὴ» δράση, ὅμως οἱ συνθήκες κράτησης ἦταν τόσο σκληρὲς ὥστε θα πεθάνουν λίγα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους. Καὶ ἀν οἱ Κουβανοὶ ἀναρχικοὶ υποστηρίζονται ἀπὸ κάποια ἀναρχικὰ δίκτυα στὴ Βόρεια καὶ Νότια Ἀμερική, ἡ κατάσταση στὴν Ἑυρώπη εἶναι ἀκόμα πιο δύσκολη. Ἡ Ἰσπανίδα ἀναρχικὴ Φεντερίκα Μοντσένι, ἐξόριστη στὴ Γαλλία, ἐξηγεῖ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὅτι «δεν σε βλέπουν με καλὸ μάτι στὴν Ἑυρώπη ἀν κάνεις κριτικὴ στὸν Κάστρο». Ἀκόμα καὶ ἡ ἰταλικὴ Ἀναρχικὴ Ὁμοσπονδία καὶ ὁ ἥρωας τοῦ '68, ὁ Ντανιέλ Κον-Μπεντίτ, εἶναι καχύποπτοι ἀπέναντι στοὺς Κουβανούς ἀναρχικοὺς, καθὼς τοὺς υποψιάζονται ὡς πράκτορες τῶν μυστικῶν υπηρεσιῶν τῶν Η.Π.Α. Μόνο τὴ δεκαετία τοῦ 1970 ἀρχίζει ν' ἀλλάζει κάπως ἡ κατάσταση.

Τὶς δεκαετίες τοῦ 1970 καὶ τοῦ 1980, τουλάχιστον στὴ Δυτικὴ Ἑυρώπη καὶ στὴν Ἀμερική, ἡ ἄκρα ἀριστερὰ εἶναι κατὰ κύριο λόγο ὑπὸ τὸν ἔλεγχο μαρξιστικῶν-λενινιστικῶν ὁμάδων, σοβιετικῶν, χιτζικῶν, μαοϊκῶν ἢ τροτσκιστικῶν τάσεων. Τὰ περιθώρια γιὰ τὸν ἀναρχισμό εἶναι στενὰ, ἀλλὰ αὐτὸς ἐπιβιώνει διακριτικά. Ἐκτοτε, ὁ ἀναρχισμὸς ταυτίζεται στὴ συλλογικὴ φαντασία κυρίως με τὴν περιθωριοποιημένη νεολαία ἢ με κινήματα τῆς ἀντικουλτούρας ὅπως τὸ πανκ ἢ με τὸ κίνημα κατὰ τῆς

παγκοσμιοποίησης. Μελέτες ωστόσο δείχνουν ότι πολλοί αναρχικοί δουλεύουν και είναι μέλη συνδικάτων, ότι ο αναρχικός τού σήμερα δεν είναι κατ' ανάγκην περιθωριοποιημένος, μολονότι προφανώς συμβαίνει κι αυτό. Εν πάση περιπτώσει, καθώς δεν υπάρχουν πια επαναστατικά συνδικάτα σαν εκείνα που υπήρχαν πριν από έναν αιώνα, και καθώς τα συνδικάτα έχουν δεχτεί σχεδόν όλα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο να εγκαταλείψουν κάθε επαναστατική διεκδίκηση, ο αναρχικός τού σήμερα μπορεί να δραστηριοποιείται στο συνδικάτο του, γνωρίζοντας όμως ότι αυτή δεν είναι μια αναρχικού τύπου στράτευση. Σε ορισμένες χώρες, όπως στη Γαλλία, επειδή υπάρχουν οργανώσεις που έχουν επιβιώσει σε βάθος χρόνου, είναι περισσότεροι οι αναρχικοί μιας ορισμένης ηλικίας στις ενεργές συλλογικότητες, γεγονός που έχει και πλεονεκτήματα (μετάδοση μνήμης, μονιμότητα και σταθερότητα, κ.ο.κ.) και μειονεκτήματα (χειραγώγηση των οργανώσεων από τους «παλιούς», ιδεολογική και πολιτική ακαμψία, κ. ά.). Σε άλλες χώρες, όπου οι οργανώσεις τείνουν να είναι βραχύβιες, οι μάχιμοι αναρχικοί είναι πολύ νεότεροι. Στη Γαλλία, η ύπαρξη της Αναρχικής Ομοσπονδίας, μιας οργάνωσης που ιδρύθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και που αριθμεί πλέον γύρω στις εκατό επιτροπές σε όλη τη χώρα, εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την παρουσία πολλών αγωνιστριών και αγωνιστών άνω των πενήντα ετών, πράγμα σπάνιο στα αναρχικά δίκτυα του Κεμπέκ, για παράδειγμα, όπου οι οργανώσεις είναι κατά κανόνα πιο πρόσφατες και εφήμερες. Οι μεσήλικες είναι λιγότεροι σε άλλα αναρχικά δίκτυα της Γαλλίας, όπως το αντιφασιστικό κίνημα και το κίνημα των καταλήψεων στέ-

γης. Είναι άλλωστε πιο εύκολο να είσαι αναρχικός όταν είσαι νέος, χωρίς πολλές ευθύνες και συνήθως χωρίς παιδιά, παρά όταν είσαι τριαντάρης ή σαραντάρης, και ιδίως όταν έχεις παιδιά και θες να βελτιώσεις κάπως τη ζωή σου. Το «σύστημα» ασκεί τεράστια ελκτική δύναμη, ωθώντας τους ακτιβιστές να πάνε με τα νερά του.

Τομά: Άρα δεν πρέπει να προσπαθούμε να διακρίνουμε τους αναρχικούς ανάλογα με την κοινωνική τους τάξη, αφού υπάρχουν αναρχικοί σε όλες τις τάξεις, αλλά μάλλον ανάλογα με τον σκοπό στον οποίο είναι ταγμένοι. Ένας αναρχικός μπορεί να είναι ενάντια σε κάθε μορφή αυθεντίας, αλλά να έχει αφοσιωθεί στον αγώνα ενάντια σε μια συγκεκριμένη μορφή αυθεντίας.

Φρανσίς: Ναι, το βρίσκω πιο ενδιαφέρον αυτό. Αλλά ακόμα κι έτσι, μπορούμε απλώς να προτείνουμε, με τρόπο ελαφρώς αναγωγικό, μια διαίρεση του αναρχισμού σε ρεύματα ή τάσεις, έστω κι αν στην πραγματικότητα τα όρια ανάμεσά τους δεν είναι πάντα πολύ σαφή. Μπορεί λοιπόν κανείς να διακρίνει τον αναρχοκομμουνισμό, τον αναρχοσυνδικαλισμό, τον εξεγερσιακό αναρχισμό, τον ατομικιστικό αναρχισμό, τον αναρχοφεμινισμό και τον οικοαναρχισμό. Όπως καταλαβαίνεις, οι αναρχικοί μπορούν να έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για την πολιτική, για την κοινωνία και για τις προτεραιότητες του αγώνα. Αυτό σημαίνει προφανώς ότι, από την αρχή της κουβέντας μας, σου παρουσιάζω τη δική μου αντίληψη για τον αναρχισμό, εμπνεόμενος απ' τις δικές μου εμπειρίες σε ορισμένα αναρχικά δίκτυα και επίσης από τα δικά μου διαβάσματα. Ένας άλλος αναρχικός θα σου διηγιόταν σίγουρα διαφορετικά την ιστορία του αναρχισμού, και θα

μπορούσε να μη συμφωνεί με την ερμηνεία που σου δίνω εγώ απαντώντας στη μια ή στην άλλη ερώτησή σου.

Τομά: Ναι, το κατάλαβα ότι απαντούσες στην ερώτησή μου «Τι είναι η αναρχία;» από εντελώς προσωπική σκοπιά. Αλλά είναι σίγουρα ενδιαφέρον να δούμε καθεμιά από τις διαφορετικές μορφές αναρχισμού που ανέφερες, έστω κι αν ορισμένες από αυτές είναι λιγότερο επίκαιρες σήμερα απ' ό,τι άλλες, και παρόλο που ορισμένοι αναρχικοί αφοσιώνονται περισσότερο στη μια ή στην άλλη.

Για καθεμιά, θα σου λέω μορφές που τις θεωρώ εμβληματικές, αφήνοντας σε σένα να μου πεις πώς καταλαβαίνεις την αντίστοιχη μορφή αναρχισμού.

Όσον αφορά τον αναρχοκομμουνισμό, μου έρχονται ιδίως τα ονόματα του Μπακούνιν και του Κροπότκιν.

Φρανσίς: Ο αναρχοκομμουνισμός θεωρεί ότι η κοινωνία πρέπει να αναδιοργανωθεί στη βάση τοπικών κοινοτήτων, που θα πει γειτονιές, χωριά ή κομμούνες, εξ ου και η ιδέα του κομμουνισμού. Αυτόνομες τοπικές συνελεύσεις αναλαμβάνουν να εξασφαλίσουν την αυτοδιαχείριση. Ο «λαός» είναι ο φορέας της αλλαγής, στον βαθμό που οργανώνεται για να θέσει επί τάπητος, να συζητήσει και να πάρει αποφάσεις συλλογικά, σε συναντήσεις ή συνελεύσεις πρόσωπο με πρόσωπο. Αρκεί να οργανωνόμαστε άμεσα στους χώρους ζωής μας για να επέλθει η επανάσταση, άρα και η αναρχία. Ο μετασχηματισμός αυτός μπορεί να είναι βίαιος, αν υπάρξει ένοπλη πάλη για την απαλλοτρίωση των γαιοκτημόνων, για παράδειγμα, ή για την κατάληψη κτιρίων. Με το πέρας της επανάστασης, οι αυτοδιαχειριζόμενες γειτονιές ή κομμούνες μπορούν να συντονίσουν τις προσπάθειές τους ομοσπονδοποιούμενες, δια-

τηρώντας όμως την αυτονομία τους – με άλλα λόγια, η ομοσπονδία δεν μπορεί να επιβάλλει αποφάσεις στις τοπικές κοινότητες. Έτσι, πολλοί αναρχικοί βρίσκουν πολύ ελπιδοφόρα την επανάσταση των Ζαπατίστας στο Μεξικό το 1994, καθώς το κίνημα αυτό ελευθέρωσε αγροτικές κοινότητες θεσπίζοντας τη συμμετοχική διοίκηση μέσω λαϊκών συνελεύσεων.

Τομά: Όσον αφορά τον αναρχοσυνδικαλισμό, το μόνο όνομα που μπορώ να σκεφτώ είναι του Μισέλ Σαρτράν, αυτού του πολυλογά συνδικαλιστή απ' το Κεμπέκ.

Φρανσίς: Ο αναρχοσυνδικαλισμός εμπνέεται περισσότερο από τις συγκεκριμένες εμπειρίες των αυτόνομων αγώνων των μισθωτών και συνδέεται με τα γραπτά Γάλλων αγωνιστών όπως ο Εμίλ Πουζέ και ο Φερνάν Πελουτιέ. Για το ρεύμα αυτό, η επανάσταση πρέπει να ξεκινήσει από τους χώρους της μισθωτής εργασίας. Με τη γενική απεργία ή την ένοπλη πάλη, θα επιφέρει την πτώση του καπιταλιστικού συστήματος, θα καταλάβει τα μέσα παραγωγής – εργοστάσια, ορυχεία, κ.ο.κ. – και θα τα αυτοδιαχειριστεί. Το συνδικάτο είναι η οργάνωση που επιτρέπει τόσο την επανάσταση όσο και την αυτοδιαχείριση. Μπορούμε επίσης να φανταστούμε συνδικάτα που θα περιλαμβάνουν τους εργάτες και τις εργάτριες του σεξ, για παράδειγμα, ή ανθρώπους που δεν είναι μισθωτοί, όπως καταναλωτές ή ανέργους, οι οποίοι ενώνονται και οργανώνονται συλλογικά για να βελτιώσουν την κατάστασή τους και τον κοινωνικό συντονισμό των διαφόρων τομέων της κοινωνίας. Κι εδώ επίσης, ο συντονισμός μπορεί να επιτευχθεί με τη θέσπιση ομοσπονδιών σε έναν επιμέρους τομέα της οικονομίας ή ανάμεσα στα συνδικάτα διαφόρων τομέων.

Όμως η αυτονομία της βάσης πρέπει να είναι απόλυτη, η ομοσπονδία δεν μπορεί να επιβάλλει τη θέλησή της στα κατά τόπους συνδικάτα. Μπορούμε να φανταστούμε έναν συνδυασμό του αναρχοκομμουνιστικού και του αναρχο-συνδικαλιστικού προγράμματος, γιατί πολλοί αναρχο-κομμουνιστές σήμερα δείχνουν ότι ενδιαφέρονται πρωτί-στως για το προλεταριάτο και την πάλη των τάξεων.

Τομά: Όσον αφορά τον εξεγερσιακό αναρχισμό, δεν έχω κανένα όνομα πρόχειρο, με εξαίρεση ίσως τη Λουίζ Μισέλ.

Φρανσίς: Ο εξεγερσιακός αναρχισμός υιοθετεί μια πιο βολонταριστική στάση, που συνίσταται στην επιδίωξη της σύγκρουσης με το κράτος και την αστυνομία. Σήμερα, βρίσκουμε αυτή την τάση στις διαδηλώσεις και τις ταραχές ενάντια στις πολιτικές λιτότητας στην Ελλάδα, στη Χιλή, ακόμα και στο Κεμπέκ, όπως κατά τη μακρά φοιτητική απεργία του 2012. Η προσέγγιση αυτή ταυτίζεται επίσης με τα Μαύρα Μπλοκ. Αν και πρόκειται για μια προσέγγιση περισσότερο τακτική, που πριμοδοτεί τις μικροσυμπλοκές, η έσχατη ελπίδα είναι ότι από τις ταραχές αυτές θ' ανάψει η σπίθα που θα πυροδοτήσει μια γενική εξέγερση και μια επανάσταση: είτε ο λαός θα εμπνευστεί από τις συγκρούσεις, είτε οι ίδιες οι συγκρούσεις θα είναι τόσο σκληρές που θα επιφέρουν αλλαγή του συσχετισμού δύναμης, οδηγώντας στην επανάσταση. Αν πάλι οι ταραχές δεν επιφέρουν μαζική εξέγερση, δεν παύουν να γίνονται αντιληπτές ως ωφέλιμες από μόνες τους, καθώς ανοίγουν έναν χώρο εμπνευσμένης ελευθερίας και επιτρέπουν τη συγκεκριμένη έκφραση μιας ριζοσπαστικής κριτικής, με την καταστροφή μιας τράπεζας, για παράδειγμα, και το πολι-

τικό βίωμα της σύγκρουσης με έναν ισχυρό εχθρό, την αστυνομία.

Τομά: Ούτε για τον ατομικιστικό αναρχισμό μπορώ να σκεφτώ κάποια εμβληματική φυσιογνωμία...

Φρανσίς: Ο ατομικιστικός αναρχισμός, τον οποίο μπορούμε να ταυτίσουμε με τον συγγραφέα Μαξ Στίρνερ, προτείνει, όπως λέει και το όνομά του, την προαγωγή της ατομικής ελευθερίας κρατώντας ωστόσο κατά νου ότι ο απώτατος στόχος είναι η συλλογική χειραφέτηση και άνθιση, αναγκαία συνθήκη για μια πραγματική ατομική χειραφέτηση. Το ατομικιστικό ρεύμα δίνει ασφαλώς μεγαλύτερη σημασία απ' ό,τι τα υπόλοιπα στην ελευθέρωση του ατόμου από τους ψυχολογικούς καταναγκασμούς, συμπεριλαμβανομένης της τέχνης και της σεξουαλικότητας. Με αυτό το ρεύμα συνδέονται επίσης οι εμπειρίες των «ελεύθερων χώρων», που αναφέραμε παραπάνω, όπου συμμετείχαν γύρω στο 1900 ο Βίκτορ Σερζ και ο Εμίλ Αρμάν, μεταξύ άλλων. Κάποιοι αναρχικοί αυτής της τάσης αυτοαποκαλούνταν ρητά «ατομικιστές» ή, την εποχή εκείνη, «οι απέξω». Η τάση αυτή συνδέεται επίσης με τον ιλεγκαλισμό των «απαλλοτριωτών», όπως της Συμμορίας του Μπονό, πάντα στη Γαλλία την ίδια περίοδο, που τα μέλη της αυτοαποκαλούνταν αναρχικοί και διέπρατταν κλοπές, επισημώς για να αναδιανείμουν τα χρήματα σε δίκτυα αγωνιστών. Οι «ελεύθεροι χώροι» χρησίμευαν μερικές φορές σαν καταφύγιο γι' αυτούς τους αναρχικούς ληστές. Ορισμένες ιστορικές καταγραφές αυτής της τάσης είναι πολύ μυθιστορηματικές, όπως για εκείνη την ομάδα Ισπανών αναρχικών που αρχικά οργάνωσαν επιθέσεις σε τράπεζες τη δεκαετία του 1920 για να χρηματοδοτήσουν τον αγώ-

να ενάντια στον δικτάτορα της εποχής, τον Πρίμο ντε Ριβέρα, μετά έφυγαν για την Αμερική, κάνοντας κλοπές στην Καρολίνα, στο Μεξικό και στην Κούβα, όπου λήστευαν τράπεζες, εν συνεχεία πήγαν στη Χιλή και στην Αργεντινή, πριν συλληφθούν τελικά στη Γαλλία, σαν συνεργοί σε συνωμοσία για τη δολοφονία του Αλφόνσου ΙΓ', βασιλιά της Ισπανίας. Η κυβέρνηση της Αργεντινής ζήτησε την έκδοσή τους, γιατί είχαν σκοτώσει έναν Αργεντινό αστυνομικό, αλλά οργανώθηκε μια διεθνής εκστρατεία αλληλεγγύης και συγκεντρώθηκαν υπογραφές ακόμα και από φιλελεύθερους και σοσιαλιστές. Οι τρεις φυλακισμένοι αναρχικοί τελικά απελευθερώθηκαν και απελάθηκαν στο Βέλγιο. Ανάμεσά τους, βρίσκουμε τον Μπουοναβεντούρα Ντουρούτι, μέλος των Σολιντάριας, μιας ένοπλης ομάδας αυτοάμυνας που προστάτευε τα ισπανικά συνδικάτα από τις επιθέσεις των αρχών και από τις ομάδες κρούσης της άκρας δεξιάς. Ο Ντουρούτι υπήρξε ένας από τους αναρχικούς ήρωες του ισπανικού εμφυλίου, κατά τη διάρκεια του οποίου δολοφονήθηκε.

Όπως και οι εξεγερσιακοί, οι ατομικιστές δείχνουν συχνά μεγάλη υπεροψία έναντι των άλλων αναρχικών, επικρίνοντας τη σπουδαιοφάνεια και την τυπολατρία των γενικών συνελεύσεων, για παράδειγμα, ή τη ρητορική της πάλης των τάξεων ή του επαναστατικού συνδικαλισμού, που τη θεωρούν ξεπερασμένη ή και παραλυτική ακόμα. Πρόκειται τόσο για ιδεολογική σύγκρουση όσο και για ένα παιχνίδι πρόκλησης.

Τομά: Σε ό,τι αφορά τις αναρχοφεμινίστριες, δεν λείπουν τα παραδείγματα: η Λουίζ Μισέλ, η Σεβερίν, η Βολταιρίν ντε Κλερ, η Έμμα Γκόλντμαν και άλλες.

Φρανσίς: Ας πούμε κατ' αρχάς ότι πολλές αναρχικές δεν ήθελαν να τις λένε «φεμινίστριες», καθώς συνέδεαν αυτόν τον χαρακτηρισμό με ένα «αστικό» κίνημα ή με φιλελεύθερες διεκδικήσεις, όπως το δικαίωμα της ψήφου. Οι *Mujeres Libres* (Ελεύθερες Γυναίκες), μια οργάνωση που αριθμούσε περίπου 30.000 αναρχικές τη δεκαετία του 1930 στην Ισπανία, δεν αυτοαποκαλούνταν φεμινίστριες, αλλά δέχονταν στους κόλπους τους μόνο γυναίκες, τις οποίες εκπαίδευαν στη χρήση όπλων. Εξέδιδαν επίσης μια εφημερίδα που ασχολιόταν με διάφορα θέματα που αφορούσαν τις γυναίκες: τη συνδικαλιστική οργάνωση, την εκπαίδευση, την πορνεία, τον γάμο, τον έρωτα και τη μητρότητα.

Ο αναρχοφεμινισμός θέλει να συνδέσει τον αναρχισμό με τον φεμινισμό. Επιδιώκει να επεκτείνει την κριτική της πατριαρχίας και του σεξισμού μέχρι και τους κόλπους των αναρχικών, όπου κυκλοφορούν φαλλοκράτες, ακόμα και άντρες που έχουν κακοποιήσει γυναίκες και που συχνά προστατεύονται από τους συντρόφους τους, ελέω αντρικής αλληλεγγύης... Όμως ο φεμινισμός αυτός αρνείται επί της αρχής τις κρατικές λύσεις και μπορεί επίσης να επιδιώκει να «αναρχικοποιήσει» τον φεμινισμό. Από αυτή την άποψη, ασκεί κριτική στις ιεραρχικές δομές ορισμένων θεσμοποιημένων φεμινιστικών οργανώσεων και πηγαίνει πέρα από καθαρά νομικές διεκδικήσεις, υποβάλλοντας συγχρόνως την αυτονομία των γυναικών, ατομικά και συλλογικά. Υπάρχουν μάλιστα συζητήσεις για το αν πρέπει να προηγείται ο αναρχισμός ή ο φεμινισμός. Για τη Σούζαν Μπράουν, μια Καναδή αναρχική και φεμινίστρια, ο φεμινισμός δεν είναι κατ' ανάγκην αναρχικός, ενώ ο

αναρχισμός θα έπρεπε να είναι φεμινιστικός επί της αρχής: «Ο φεμινισμός εν γένει αναγνωρίζει την ανισότητα της καταπίεσης των γυναικών από τους άντρες: ο αναρχισμός αντιτίθεται σε όλες τις μορφές καταπίεσης». Συνεχίζει εξηγώντας ότι «ως πολιτική φιλοσοφία που αντιτίθεται σε όλες τις σχέσεις εξουσίας, ο αναρχισμός είναι από τη φύση του φεμινιστικός. Ένας αναρχικός που βασιζέται στην αντρική κυριαρχία έρχεται σε αντίθεση με την υπόρρητη κριτική της εξουσίας η οποία είναι η θεμελιώδης αρχή, το έρεισμα του αναρχισμού». Παρά ταύτα, άλλες φεμινίστριες και αναρχικές, όπως η Λιν Φάρουο και η Πέγκι Κόννεγκερ, θεωρούν ότι ο καλώς εννοούμενος και συνεπής φεμινισμός πρέπει να είναι αναρχικός, καθώς η κυριαρχία και η εκμετάλλευση που βιώνουν οι γυναίκες θα έπρεπε να τους εμψυχούν την επιθυμία να καταργήσουν όχι μόνο ένα σύστημα κυριαρχίας (την πατριαρχία), αλλά όλα τα συστήματα κυριαρχίας. Με δυο λόγια, το αναρχοφεμινιστικό ρεύμα οικειοποιείται περισσότερο ή λιγότερο ρητά ιδέες που αναπτύχθηκαν, μεταξύ άλλων, από τη Βολταίριν ντε Κλερ, για την οποία οι γυναίκες αποτελούν μια «τάξη» φύλου που κυριαρχείται και υφίσταται εκμετάλλευση ως τάξη από την τάξη των αντρών. Ας θυμίσουμε επίσης ότι οι ετεροφυλοφιλικές σχέσεις είναι κατ' ανάγκην άνισες και επαχθείς για τις γυναίκες με όρους καταμερισμού των οικιακών και γονικών καθηκόντων, για παράδειγμα, ή με όρους σεξουαλικής ισοότητας. Από αυτή την άποψη, ο αναρχοφεμινισμός μπορεί επίσης να καταγγέλλει την ετεροκανονικότητα και να θυμίζει τη σημασία που έχει ο σεβασμός (και η άσκηση) της σεξουαλικής διαφορετικότητας.

Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός και τα ριζοσπαστικά κομμάτια του κινήματος των γκέι, λεσβιών, αμφιφυλόφιλων και διαφυλικών (LGBT), το «κούρ», αποτελούν εμπειρίες εξαιρετικά ενδιαφέρουσες για τους αναρχικούς. Ο ριζοσπαστικές φεμινίστριες έχουν αναπτύξει μορφές οργάνωσης και δράσης που συνάδουν με τον αναρχισμό και λειτουργούν βάσει των αρχών της ισότητας και της συναίνεσης. Έχουν πειραματιστεί με ένα ολόκληρο σύνολο πρακτικών για να διευκολύνουν τις διαδικασίες διαβούλευσης και να κάνουν τις τοποθετήσεις στις συνελεύσεις πιο ισότιμες και ρεουσες: οι συνελεύσεις ανοίγουν και κλείνουν με έναν γύρο τοποθετήσεων όπου όλες μπορούν να πουν δυο λόγια για το τι σκέφτονται, για τις προσδοκίες τους, για τα προβλήματά τους (πράγμα που επιτρέπει στη συνέχεια να γίνουν κατανοητοί ορισμένοι τρόποι έκφρασης στις συνελεύσεις), διασφαλίζεται ότι δεν θα συντονίζει πάντα το ίδιο άτομο τις συζητήσεις, ο λόγος δίνεται κατά προτεραιότητα σε όποια δεν έχει τοποθετηθεί ακόμα ή γίνονται γύροι τοποθετήσεων ώστε να μη μιλούν συνεχώς οι ίδιες και οι ίδιες. Σε τελευταία ανάλυση, είναι δύσκολο μερικές φορές να διακριθούν οι ριζοσπαστικές φεμινίστριες από τις αναρχοφεμινίστριες. Στο Κεμπέκ, για παράδειγμα, η συλλογικότητα των Μαγισσών [Les Sorcières], που σχηματίστηκε από «ριζοσπαστικές φεμινίστριες», δηλώνει αντίθετη στην πατριαρχία, στο κράτος και στον καπιταλισμό. Λειτουργεί με αυτονομία και αυτοδιαχείριση, χωρίς ιεραρχία, και συμμετέχει σε πολλές δράσεις στο αναρχικό δίκτυο του Κεμπέκ.

Τομά: Πάντως, όταν σκέφτεται κανείς «αυθόρμητα» αναρχικούς, φέρνει στο μυαλό του άντρες, σαν να παρα-

δέχεται ασυνείδητα ότι το πατριαρχικό σύστημα θα διαιωνιστεί, ότι οι γυναίκες ούτε έχουν εξεγερθεί ούτε πρόκειται να εξεγερθούν ποτέ. Κι αυτό προπάντων επειδή η ιστορία έχει γραφτεί από άντρες και μόνο άντρες θυμάται! Έτσι, στην Ιστορία του αναρχισμού του Ζαν Πρεποζιέ, η Σιμόν ντε Μποβουάρ αναφέρεται μία φορά μαζί με τον Σαρτρ (ο οποίος αναφέρεται καμιά δεκαριά φορές), ως αναγνώστρια ενός βιβλίου του Σελίν η δε Λουίζ Μισέλ αναφέρεται δύο φορές, μία ως συμμετέχουσα σε ένα συνέδριο καμιά τριανταριά αναρχικών, και άλλη μία όταν μνημονεύεται μια πολιτική ομάδα που έφερε το όνομά της. Η Έμμα Γκόλντμαν αναφέρεται μόνο μία φορά, σαν μία από τις υπογράφουσες σε ένα маниφέστο 33 αναρχικών. Και αυτό είναι όλο! Οι Mujeres Libres του ισπανικού εμφυλίου, η Βολταριν ντε Κλερ, η Λούσι Πάροσονς και οι άλλες αναρχοφεμινίστριες, είναι σαν μην υπήρξαν ποτέ.

Φρανσίς: Ίδού η απόδειξη ότι σεξιστικές προκαταλήψεις έχουν και οι αναρχικοί. Κι όμως, οι γυναίκες ήταν παρούσες από τις απαρχές του αναρχισμού, είναι παρούσες έως σήμερα, ακόμα κι εκεί όπου δεν περιμένουν να τις βρουν οι άντρες. Για παράδειγμα, σκέφτεται κανείς υποχρεωτικά άντρες όταν φέρνει κατά νου τις πιο στερεοτυπικές μορφές του αναρχισμού, όπως τα Μαύρα Μπλοκ. Τα ΜΜΕ μιλούν για «νεαρούς» που τα σπάνε. Ε, λοιπόν, μπορώ να σου πω ότι πολύ συχνά οι νεαροί που τα σπάνε είναι νεαρές. Στη Γερμανία, ή ακόμα και στη σύνοδο κορυφής των G20 στο Τορόντο το 2010, όπως και κατά τη φοιτητική απεργία στο Κεμπέκ το 2012, υπήρχαν πολλές γυναίκες στα Μαύρα Μπλοκ. Μερικές φορές, συγκεντρώνονταν σε ομάδες συγγένειας, αποτελούμενες μόνο από

γυναίκες, για να εξασφαλίσουν μεγαλύτερη αλληλεγγύη και καλύτερη επικοινωνία μεταξύ τους. Αυτή η παρουσία των γυναικών στα Μαύρα Μπλοκ σπάει τα στερεότυπα της θηλυκότητας και της αρρενωπότητας. Οι γυναίκες αυτές αποδεικνύουν ότι μπορούν να αναλάβουν δράση, και βίαιη μάλιστα, επιδεικνύοντας συγχρόνως φροντίδα, γιατί, σύμφωνα με τις μαρτυρίες ακτιβιστών, οι ομάδες συγγένειας που αποτελούνται μόνο από γυναίκες έχουν την τάση να προσέχουν περισσότερο η μία την άλλη, ενώ οι άντρες στα Μαύρα Μπλοκ έχουν την τάση να συμπεριφέρονται σαν «μοναχικοί λύκοι». Με δυο λόγια, αυτή η υπέρβαση των έμφυλων νορμών δείχνει ότι τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στους άντρες και στις γυναίκες αντίστοιχα – η μαχητικότητα και η φροντίδα, για παράδειγμα – είναι άφυλα και μπορούν στην πραγματικότητα να συνυπάρχουν, ακόμα και να συνδυάζονται σε ένα και το αυτό πρόσωπο, όποιο κι αν είναι το φύλο του.

Όσο για τους άντρες, πολλές φεμινίστριες, όπως η Σούζαν Μπράουν αλλά και η Άντρια Ντουόρκιν, θυμίζουν ότι οι αμφισβητίες, οι προσοδευτικοί και οι ριζοσπάστες που συμμετείχαν στη Νέα Αριστερά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 ποτέ σι' αλήθεια δεν πήραν στα σοβαρά ούτε τις φεμινίστριες ειδικά ούτε τις γυναίκες γενικότερα. Ακόμα και τη δεκαετία του 2000, στους κόλπους των αναρχικών δεσπόζουν άντρες που δεν τα πάνε καθόλου καλά με τις φεμινίστριες (προφανώς με διαφορές ανάλογα με τη συλλογικότητα και τη χώρα). Στο Κεμπέκ, εδώ και μερικά χρόνια υπάρχουν ολοένα περισσότερες γυναίκες στις πολιτικές ομάδες, και μερικές φορές μάλιστα είναι η πλειοψηφία στα αναρχικά δίκτυα, ασκώντας μεγάλη επίδραση.

Όμως ο αναρχικός χώρος σημαδεύεται ακόμα από έναν έμφυλο καταμερισμό της πολιτικής δουλειάς: οι άντρες τείνουν να αφιερώνονται σε καθήκοντα με μεγαλύτερο γόητρο, που τους δίνουν μεγαλύτερη επιρροή στην ομάδα (εκπροσωπούν την ομάδα στα ΜΜΕ ή σε πολιτικές εκδηλώσεις, εκφωνούν λόγους, γράφουν κείμενα, αποκρασίζουν για δράσεις, κ.ο.κ.), ενώ από την άλλη οι γυναίκες αναλαμβάνουν υπερβολικά συχνά εργασίες ουσιαστικής σημασίας μεν, αλλά όχι με τόσο γόητρο (κρατούν πρακτικά σε συνελεύσεις, τακτοποιούν και καθαρίζουν τους χώρους των συνελεύσεων, ετοιμάζουν συλλογικές κουζίνες).

Είναι αποθαρρυντικό, αλλά όχι και τόσο άξιο απορίας. Έστω κι αν οι αναρχικοί καταλαβαίνουν πολύ καλά επί της αρχής την πολιτική σημασία της αυτονομίας, πάντα βρίσκονται διάφοροι που θίγονται όταν φεμινίστριες θέλουν να κάνουν μη μεικτές συνελεύσεις, μόνο με γυναίκες, για να συζητήσουν τα πολιτικά τους προβλήματα και να βρουν συλλογικά λύσεις. Οι αναρχικοί ξέρουν ότι συχνά είναι προτιμότερο να κάνουν συνελεύσεις μόνο μεταξύ αναρχικών και όχι μαζί με σοσιαλιστές ή κομμουνιστές, πόσο μάλλον αφεντικά ή μπάτσους. Απέναντι όμως στις φεμινίστριες, οι άντρες αυτοί παριστάνουν τους αποκλεισμένους και δηλώνουν ότι οι γυναίκες ασκούν αντεστραμμένο σεξισμό, κατά των αντρών. Έχω επ' αυτού μια ιστορία που μπορεί να φαίνεται σοφρεαλιστική, πάντως δείχνει πολύ καλά αυτή την κακοποισία. Συμμετείχα το 2003 στις κινητοποιήσεις ενάντια στη σύνοδο των G8 στη Γαλλία. Υπήρχε ένα αυτοδιαχειριζόμενο και προσωρινό κάμπινγκ περίπου 4.000 αναρχικών, το Εναλλακτικό, Αντικαπιταλιστικό και Αντιπολεμικό Χωριό (ΕΑΑΧ).

Ήταν μια από τις πιο ενδιαφέρουσες αναρχικές εμπειρίες μου. Λοιπόν, λίγο πιο πέρα απ' το ΕΑΑΧ βρισκόταν το Σημείο Τζι, ένας μικρός καταυλισμός μόνο για γυναίκες, που αριθμούσε μερικές δεκάδες φεμινίστριες. Υπήρξαν άντρες που δεν κρατήθηκαν, μπήκαν μέσα, κατούρησαν, έβρισαν τις γυναίκες, τις προπηλάκισαν, τις γιούχαραν, μέχρι που τις γρονθοκόπησαν κιόλας. Στο τέλος, στην απολογιστική συνέλευση του ΕΑΑΧ, ένας αναρχικός είχε το θράσος να καταφερθεί ενάντια στην ύπαρξη του Σημείου Τζι, το οποίο, κατά τη γνώμη του, είχε αποκλείσει αδικώς τους άντρες και αντιστρατεύεται το αναρχικό ιδεώδες της ισότητας...

Στα ζευγάρια αναρχικών, ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας από την άποψη των οικιακών και γονικών καθηκόντων σπάνια είναι ισότιμος, και οι συντρόφισσες παραμένουν ακόμα, υπερβολικά συχνά, «η γυναίκα του τάδε». Αν χωρίσουν, η γυναίκα φεύγει από την ομάδα και τη θέση της παίρνει μετά από λίγο η νέα κυρία του κυρίου. Για να μη μιλήσουμε για τις πολυάριθμες ομολογημένες περιπτώσεις αντρικής συζυγικής βίας ή ακόμα και σεξουαλικής παρενόχλησης και κακοποίησης από άντρες αναρχικούς. Μιας και οι αναρχικοί σπεύδουν να πάρουν το μέρος των θυμάτων της βίας των κυρίαρχων, θα περίμενε κανείς η αντρική βία κατά των γυναικών να καταγγέλλεται αμέσως. Μόνο που κυρίαρχος εδώ είναι ένας σύντροφος, συχνά πεπειραμένος αγωνιστής, που έχει γύρω του πολλούς φίλους. Οπότε αρχίζουν οι υπεκφυγές, οι αμφιβολίες γι' αυτά που λέει το θύμα («είναι ψεύτρα», «δεν έγινε και τίποτα σπουδαίο»), αποδίδεται στη γυναίκα η ευθύνη για την κακοποίηση που υπέστη («είχε πιει η τύπισ-

σα», «δεν είπε ξεκάθαρα όχι», κ.ο.κ.), την κατηγορούν ότι προκαλεί (εκείνη) εσωτερικές συγκρούσεις που αποδυναμώνουν την ομάδα. Κι αυτό επειδή εδώ οι άντρες αναρχικοί έχουν κάτι να χάσουν αν διαρρήξουν την αντρική τους αλληλεγγύη. Δεν θα μπορούν πια να μάχονται όπως πριν ούτε να τα πίνουν με τους παλιούς τους συντρόφους. Για όλους αυτούς τους λόγους, είναι πιο εύκολο να μην παραδέχονται ότι η αντρική βία κατά των γυναικών είναι συστημική, όπως η ρατσιστική ή η αστυνομική βία. Όλα αυτά ίσως μοιάζουν ελαφρώς υπερβολικά, αλλά έχω ακούσει πολλές παρόμοιες ιστορίες από τις εμπειρίες μου στα αναρχικά δίκτυα στη Γαλλία και στο Κεμπέκ. Ας σημειωθεί ότι υπάρχουν και περιπτώσεις, πιο σπάνιες βέβαια, στρατευμένων λεσβιών αναρχικών που παρενοχλούν και κακοποιούν άλλες αναρχικές. Η κατάσταση είναι ακόμα πιο ανησυχητική όταν πρόκειται για πεπειραμένες αγωνίστριες, που εκμεταλλεύονται ακριβώς το γόητρό τους για να αποπλανήσουν και να εκμεταλλευτούν σεξουαλικά άλλες γυναίκες. Αυτές μπορεί να παριστάνουν ότι γνωρίζουν καλά τον φεμινισμό και ξέρουν πως όχι θα πει όχι ανάμεσα σ' έναν άντρα και μια γυναίκα, το ξεχνούν όμως όταν παρενοχλούν ή κακοποιούν σεξουαλικά μια άλλη γυναίκα. Και αυτό επίσης δείχνει ότι τα αναρχικά δίκτυα δεν είναι εκτός κοινωνίας και ότι στα συστήματα κυριαρχίας τα επηρεάζουν ακόμα και έσωθεν. Με δυο λόγια, όπως οι δημοκράτες, οι φιλελεύθεροι ή ακόμα και οι καθολικοί, οι αναρχικοί συχνά απέχουν πολύ από το να εφαρμόζουν τις ωραίες τους αρχές στην πράξη, στις σχέσεις μεταξύ αντρών και γυναικών, είτε στη συλλογική ζωή (και δράση τους) είτε κατ' ιδίαν.

Τομά: Στις πατριαρχικές κοινωνίες, βρίσκουμε αυτές τις συμπεριφορές ακόμα και στους άντρες που αγωνίζονται για πολύ ευγενείς σκοπούς, όπως για τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ πλούσιων και φτωχών. Μόνο και μόνο επειδή είναι κανείς αναρχικός, δεν παύει να είναι σεξιστής. Ισότητα μεταξύ των αντρών, εντάξει, αλλά και ισότητα με τις γυναίκες. Είναι πολλά τα σχετικά παραδείγματα. Κατά τον ισπανικό εμφύλιο, παρά την ισότητα των φύλων που κήρυσσαν οι ελευθεριακές οργανώσεις, ήταν προφανές ότι οι γυναίκες δεν μπορούσαν ν' ακούγονται στις μεικτές ομάδες. Περιορίζονταν να ράβουν ρούχα και να φροντίζουν τους άρρωστους, και είχαν ανάγκη από μια δική τους οργάνωση για ν' ακουστούν περισσότερο και να υπερασπιστούν τον εαυτό τους στην πράξη. Γι' αυτό γεννήθηκαν οι *Mujeres Libres*. Στις Η.Π.Α., είδαμε το ίδιο πράγμα στο κίνημα των μαύρων. Στην μπροσούρα *Φτωχές μαύρες γυναίκες*, η Πατρίσια Ρόμπινασον αναφέρεται στη σύνδεση αντρικής κυριαρχίας και καπιταλισμού. Λέει ότι η μαύρη γυναίκα «βρίσκεται στο πλευρό όλων των στερημένων του κόσμου, συντάσσεται με την επαναστατική τους μάχη». Οι Μαύροι Πάνθηρες, που αγωνίζονταν για την υπεράσπιση των πολιτικών δικαιωμάτων των μαύρων, παρέμεναν βαθιά σεξιστές. Στις συμβουλές που συνόδευαν τους κανονισμούς του κινήματος, βρίσκουμε τη φράση «να σέβεστε τις γυναίκες», σημάδι ότι οι κανονισμοί προορίζονταν αποκλειστικά για άντρες.

Φρανσίς: Ναι, άλλο ένα παράδειγμα αντρών επαναστατών μεν, σεξιστών δε. Οι Αφροαμερικανίδες αγωνίστριες άλλωστε τους έχουν αποκηρύξει γι' αυτό. Και οι αναρχικές κινητοποιούνται κι αυτές στο δίκτυό τους. Στο Κε-

μπέκ, μια αγωνίστρια της Ελευθεριακής Κομμουνιστικής Ένωσης, η Ελσιζ Γκοντρό, μελέτησε σε βάθος πώς κάτι που μοιάζει με λογική αντίφαση στην πραγματικότητα εκφράζεται συνήθως υπό μορφή πολιτικής έντασης. Οι αγωνίστριες με τις οποίες συζήτησε γι' αυτά τα θέματα της έδωσαν να καταλάβει ότι τα αναρχικά δίκτυα δεν διαπνέονται από απόλυτη ισότητα, πάντως έχουν μεγαλύτερη ισότητα απ' ό,τι άλλοι πολιτικοί χώροι, όπως το φοιτητικό κίνημα. Υπάρχει μια μόνιμη ένταση ανάμεσα στις λιγότερο ή περισσότερο ρητές αντιστάσεις των αντρών και τις κριτικές και διεκδικήσεις των γυναικών που προσπαθούν να διευρύνουν την ισότητα στην ομάδα τους.

Μερικές φορές, ο αγώνας περνά από μια αναδίπλωση των γυναικών σε μη μεικτές ομάδες, προκειμένου να προστατευτούν, να αλληλοβοηθηθούν, να σκεφτούν συλλογικά και να αναπτύξουν την ανάλυση και την τακτική τους χωρίς να πρέπει πάντα να δικαιολογούνται και να εξηγούνται σε έναν ή περισσότερους άντρες. Όλες οι κυρίαρχοι ή υποτελείς ομάδες το κάνουν αυτό σε ορισμένες περιπτώσεις: φτιάχνουν χώρους όπου μπορούν να βρίσκονται μεταξύ τους, χωρίς κυρίαρχους.

Εξ ου και η σημασία των αναρχοφεμινιστριών, που θέλουν ν' ασκήσουν κριτική και ν' αμφισβητήσουν την πατριαρχία και τη φαλλοκρατία στην κοινωνία εν γένει, αλλά επίσης, και προπάντων, στον αναρχικό χώρο. Καταλαβαίνει κανείς ότι η δουλειά τους είναι άχαρη, μιας και πρέπει συχνά να θυμίζουν ότι «το προσωπικό είναι πολιτικό», να μάχονται μόνες τους στην ιδιωτική τους ζωή και συχνά να τις θεωρούν σπαστικές, άτομα που εγείρουν ζητήματα τα οποία οι ομάδες προτιμούν να αγνοούν. Όταν

κινητοποιούνται σε περιπτώσεις παρενόχλησης ή κακοποίησης, το αποτέλεσμα είναι συνήθως αποχωρήσεις και διαγραφές, για να μη μιλήσουμε για τις ρήξεις συντροφικών και φιλικών δεσμών. Φταίνε όμως οι φεμινίστριες ή οι μισογύνηδες κι επιθετικοί άντρες;

Τομά: Η τελευταία επιμέρους μορφή αναρχισμού, ο οικoαναρχισμός, μου φέρνει στον νου μια οργάνωση σαν την Greenpeace και έναν αγωνιστή σαν τον Ζοζέ Μποβέ.

Φρανσίς: Η τάση αυτή ασκεί κριτική στον καπιταλισμό για τις ολέθριες επιπτώσεις του στο περιβάλλον, στα ζώα και στον άνθρωπο. Ο αναρχισμός αυτός είναι αντιοπισιστικός, δηλαδή αρνείται τις διακρίσεις και τους διαχωρισμούς ανάμεσα στα έμβια όντα. Οι σπαδοί του είναι συχνά χορτοφάγοι, ακόμα και «βίγκαν», και πολλές φορές κινητοποιούνται ενάντια στις φαρμακευτικές εταιρείες που δοκιμάζουν τα προϊόντα τους σε ζώα, για παράδειγμα. Απ' όλους τους αναρχισμούς, αυτός είναι ο πιο επικριτικός ενάντια στη σύγχρονη κοινωνία, και ο πιο φοβικός, θα λέγαμε. Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις υποκατηγορίες του οικoαναρχισμού. Ο «πριμιτιβισμός» παραμένει η πιο ριζοσπαστική μορφή του, όπως και η πιο χλευασμένη. Συνδέεται με τον Τζον Ζέρζαν, έναν συγγραφέα από το Όρεγκον που καταγγέλλει τις αλλοτριωτικές επιπτώσεις του πολιτισμού, συμπεριλαμβανομένης της γλώσσας, των αριθμών και του υπολογισμού του χρόνου, καθώς και της τεχνολογίας. Εκτός του ότι μας ελέγχουν χωρίς να το συνειδητοποιούμε, οι θεσμοί αυτοί μάς αποκόβουν από την πραγματικότητα, γιατί πλέον δεν μπορούμε να την προσεγγίσουμε παρά μόνο με τη μεσολάβησή τους, με συνέπεια την αλλοτρίωση: δεν έχω χρόνο, ο χρόνος με πιέζει,

κ.ο.κ. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η ανθρωπότητα ήταν πιο ευτυχισμένη στην παλαιολιθική εποχή. Η «βαθιά οικολογία», από την άλλη, συνδέεται με στρατευμένες ομάδες όπως η Earth First! και το Earth Liberation Front, τις οποίες οι αρχές των Η.Π.Α. χαρακτηρίζουν «οικοτρομοκρατικές» γιατί τα μέλη τους έχουν ελευθερώσει φυλακισμένα ζώα από εργαστήρια φαρμακευτικών εταιρειών, έχουν κάψει οικοδομικές εγκαταστάσεις και αυτοκίνητα ή έχουν σαμποτάρει τα μηχανήματα σε εργοτάξια υλοτομίας. Η βαθιά οικολογία κηρύσσει μια βιολογική ισότητα, θεωρώντας ότι όλα τα έμβια όντα εξαρτώνται το ένα από το άλλο και κανένα δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτό ως ανώτερο από τα άλλα. Για να πραγματοποιούν πλήρως τα έμβια όντα, πρέπει να υπάρχει βιοποικιλότητα. Από αυτή την άποψη, το ανθρώπινο είδος δεν βρίσκεται στην κορυφή ή στο κέντρο των άλλων ειδών, δεν είναι παρά ένα είδος μεταξύ των άλλων. Η προσέγγιση αυτή αμφισβητεί τη βιομηχανική γεωργία, που εκλαμβάνει τη φύση ως εξωτερική στον άνθρωπο, ο οποίος μπορεί και οφείλει να κυριαρχεί πάνω της και να την εκμεταλλεύεται προς ίδιον όφελος. Ο «ελευθεριακός κοινοτισμός», τέλος, εμπνέεται από τον Μάρξ Μπούκτσιν, ο οποίος προτείνει την αναδιοργάνωση της κοινωνίας σε τοπικό επίπεδο, ώστε να λαμβάνονται καλύτερα υπόψη τα περιφερειακά οικολογικά ζητήματα, ανάμεσα στα άλλα.

Ιδού ένα συνοπτικό πορτρέτο των διαφόρων αναρχικών ρευμάτων. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε τον αντιφασιστικό αναρχισμό, τον «κούρ» αναρχισμό, που γειτνιάζει με τον ριζοσπαστικό φεμινισμό, αλλά διευρύνει την προβληματική της κυριαρχίας σε όλες τις μορφές σεξου-

αλικιών ταυτοτήτων και πρακτικών, ή ακόμα τον μεταποικιοκρατικό αναρχισμό, ο οποίος ενδιαφέρεται πρωτίστως για τους αγώνες των Αυτοχθόνων στην Αμερική ή για τις μεταναστευτικές κοινότητες που πέφτουν θύματα ρατσισμού.

Τομά: Για να δείξουν τις ιδιαιτερότητές τους, όλες αυτές οι μορφές αναρχισμού, αν και συντάσσονται πίσω από τη μαύρη σημαία, που είναι το έμβλημα του αναρχισμού, φέρουν και σημαίες με χρώματα που προσιδιάζουν σε κάθε επιμέρους μορφή αναρχισμού.

Φρανσίς: Δεν είναι πολύ βέβαιη η προέλευση αυτής της μαύρης σημαίας. Λένε μερικές φορές ότι είναι παραλλαγή της πειρατικής σημαίας ή ότι η Λουίζ Μισέλ την ύψωσε για πρώτη φορά κατά την εξέγερση της παρισινής Κομμούνας. Μιας και πολλοί αναρχικοί είναι συγχρόνως υπέρ του κομμουνισμού (χωρίς κράτος), οι αναρχοκομμουνιστές και οι αναρχοσυνδικαλιστές αναγνωρίζονται μερικές φορές από τη μαυροκόκκινη σημαία. Οι αναρχοφεμινίστριες κρατούν κυανόμαυρες σημαίες, οι οικοαναρχικοί μαυροπράσινες. Οι «κουίρ» αναρχικοί είτε επιλέγουν μια σημαία μισή μαύρη και μισή στα χρώματα του ουράνιου τόξου, όπως η σημαία της κοινότητας LGBT.

Το άλφα στον κύκλο, δηλαδή ένα Α μέσα σε ένα Ο, είναι ένα άλλο σύμβολο του αναρχισμού, το οποίο επινοήθηκε στο Παρίσι από την ομάδα Ελευθεριακοί Νέοι [Jeunes Libertaires], που αναζητούσε ένα λογότυπο εύκολο να αναπαραχθεί σε γκράφιτι, για να το σκαρώνουν στα γρήγορα στους τοίχους των μετρό ως απάντηση στις επιγραφές του Νέου Έθνους [Jeune Nation], μιας ακρο-

δεξιάς ομάδας που υποστήριζε τον πόλεμο της Αλγερίας. Την ιστορία αυτή μου την είπε η Ελιέτ Μπες, μια γυναίκα που έκανε παράνομες εκτρώσεις τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, και ήταν μέλος των Ελευθεριακών Νέων και στη συνέχεια της Αναρχικής Ομοσπονδίας και της *Action Directe*, πριν ιδρύσει ένα μικρό κέντρο τεκμηρίωσης στο Παρίσι, με την επωνυμία Ελεύθερο Ιδίωμα [*Jargon Libre*].

Με πολιτικούς όρους, κάποιοι αναρχικοί κηρύσσουν τις συγκλίσεις και τις συμμαχίες ανάμεσα σε όλες αυτές τις τάσεις, παρέχοντας χώρους όπου είναι εφικτή η επίτευξη μιας σύνθεσης των διαφόρων θέσεων μέσω συναίνεσης και με τη διασφάλιση ότι όλες οι τάσεις θα διατηρούν δικαίωμα αρνησικυρίας σε περίπτωση θεμελιώδους διαφωνίας. Η συνθετική αυτή άποψη θεωρεί ότι η διαφορετικότητα δίνει μεγαλύτερη ισχύ απ' ό,τι η ομοιογένεια. Άλλοι φοβούνται ότι μια υπερβολικά μεγάλη διαφορετικότητα υπονομεύει την ισχύ του αναρχισμού, και φιλοδοξούν προπάντων να ενώσουν τους αναρχικούς και να τους κινητοποιήσουν για έναν μεγάλο σκοπό, κατά κανόνα την αντικαπιταλιστική πάλη των τάξεων. Σε αυτό το συμπέρασμα έφτασε ο Ουκρανός αναρχικός Νέστορ Μάχνο μετά τη στρατιωτική συντριβή του Μαύρου Στρατού από τον Κόκκινο Στρατό στις αρχές της δεκαετίας του 1920. Μετά από αυτό, υποστήριξε ότι όλες οι αναρχικές τάσεις πρέπει να ενωθούν και να υιοθετήσουν μια κοινή πλατφόρμα, που θα καθοριστεί με πλειοψηφία. Οι αναρχικοί θα δεσμεύονταν τότε ότι θα σέβονταν την κοινή αυτή τάση, ακόμα και σε περιπτώσεις θεμελιώδους διαφωνίας, γιατί η ενότητα είναι ισχυρότερη από τη διαφορετικότητα.

Άλλοι πάλι, συχνά εξεγερσιακοί ή ατομικιστές, αλλά όχι μόνο, πιστεύουν ότι ο δυναμισμός γεννιέται από την πολεμική και από τις εσωτερικές συγκρούσεις μεταξύ αναρχικών, οι οποίες επιτρέπουν να ξεχωρίσουν οι καλές ιδέες από τις κακές, αλλά και οι καλοί αναρχικοί από τους κακούς. Παρά ταύτα, στην πραγματικότητα, οι διαχωριστικές γραμμές και οι διαφορές ανάμεσα σε όλες αυτές τις τάσεις δεν είναι πάντα πολύ ξεκάθαρες: άτομα ή ομάδες μπορούν να ανήκουν σε πολλές τάσεις συγχρόνως, ενώ άλλες φορές η ταύτιση με μια συγκεκριμένη τάση γίνεται αντικείμενο ζωηρών συζητήσεων, ακόμα και αφορμή για τη διάλυση πολιτικών και φιλικών σχέσεων. Για παράδειγμα, συγκρούσεις μπορούν να ανακύψουν ανάμεσα σε αναρχοσυνδικαλιστές και πριμιτιβιστές, ή ανάμεσα σε αναρχοφεμινίστριες και αναρχοκομμουνιστές ή εξεγερσιακούς. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο αναρχικά έντυπα που ταυτίζονταν με τον αναρχοσυνδικαλισμό, για παράδειγμα, να παίρνουν αποστάσεις από τις ενέργειες των «απαλλοτριωτών», όπως η παραχάραξη χαρτονομισμάτων ή οι κλοπές για τη χρηματοδότηση αναρχικών ομάδων. Στην Αργεντινή, η εφημερίδα *La Protesta* και οι αναρχοσυνδικαλιστές αποδοκίμαζαν τις διαρρήξεις, δηλώνοντας ότι ήταν μια πρακτική που δεν άρμοζε στον αναρχισμό και απειλούσε να αποξενώσει τους τίμιους εργάτες οι οποίοι κατά τα λοιπά ίσως να ήθελαν να προσχωρήσουν στις αναρχικές οργανώσεις. Αντίθετα, η εφημερίδα *La Antorcha* στήριζε τους «απαλλοτριωτές» και θύμιζε ότι στο καπιταλιστικό σύστημα «από τότε που αποδείχθηκε ότι η ιδιοκτησία είναι κλοπή, δεν υπάρχουν μεγαλύτεροι κλέφτες απ' τους ιδιοκτήτες».

Τομά: Προφανώς η αναφορά είναι στο κείμενο του Προυντόν *Γι είναι η ιδιοκτησία; ή Έρευνα περί της αρχής του δικαίου και της κυβέρνησης*.

Φρανσίς: Και η Λουίζ Μισέλ είχε γράψει ένα βιβλιαράκι με τίτλο *Κτήση [Prise de possession]*, όπου περιγράφει τους καπιταλιστές σαν βρικόλακες που τρέφονται από την εργασία των άλλων και καλεί να μπει «τέλος στην αιώνια κλοπή που διαπράττουν οι προνομιούχοι και που βλακωδώς αποδέχονται οι μάζες».

Κι άλλα θέματα γίνονται αντικείμενα ζωνής αντιπαράθεσης, ανάλογα με τους τόπους και τις εποχές, όπως συμβαίνει με την πορνεία σήμερα. Το θέμα αυτό ξεσηκώνει συγκρούσεις στα φεμινιστικά δίκτυα, ανάμεσα σε υπέρμαχους της απαγόρευσης (απαγόρευση και καταστολή της πορνείας και των εκπορνευόμενων), υπέρμαχους της κατάργησης (κατάργηση αυτής της εργασίας, υποστήριξη στις εκπορνευόμενες προκειμένου να την εγκαταλείψουν και ποινικοποίηση όσων επωφελούνται από αυτή, δηλαδή των πελατών και των προαγωγών που εκμεταλλεύονται τις εκπορνευόμενες), υπέρμαχους της ρύθμισης (αποποινικοποίηση της πορνείας και νομική ρύθμισή της) και πολέμιους της ρύθμισης (αποποινικοποίηση της πορνείας χωρίς πρόβλεψη νομικού πλαισίου γι' αυτή). Οι αντιπαραθέσεις αυτές διαπερνούν και τα αναρχικά δίκτυα, όπου ορισμένοι πριμοδοτούν την αυτόνομη οργάνωση των εργατριών και εργατών του σεξ για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους και της αξιοπρέπειάς τους. Άλλοι αναρχικοί θεωρούν την πορνεία μια από τις πιο αποκρουστικές μορφές εκμετάλλευσης. Ο αναρχισμός μπορεί μεν να υποστηρίζει τον «ελεύθερο έρωτα», αλλά

η ελευθερία των αναρχικών δεν είναι η ελευθερία του φιλελευθερισμού, που κηρύσσει την ελευθερία να αγοράζεις και να πουλάς, ακόμα και το ίδιο σου το σώμα... Για τους αναρχικούς αυτούς, κανείς δεν πρέπει να χρειάζεται να πουλιέται επί χρήμασι, ο δε «ελεύθερος έρωτας» πρέπει να είναι δωρεάν για να είναι πραγματικά ελεύθερος (όπως άλλωστε και η φιλία). Με δυο λόγια, η εκπόρνευση μπορεί να είναι μια απόφαση που λαμβάνεται σε συνθήκες οικονομικής στενότητας, και συνεπώς είναι απαραίτητο να είμαστε αλληλέγγυοι με τις εκπορνευόμενες και να μην τις ποινικοποιούμε, αλλά η πορνεία δεν αποτελεί αναρχικό ιδεώδες. Μπορεί να είναι «μια δουλειά σαν όλες τις άλλες», αυτό όμως δεν την κάνει πεδίο χειραφέτησης, το αντίθετο μάλιστα. Κάθε εργασία είναι συνώνυμη της εκμετάλλευσης στη φιλελεύθερη «ελεύθερη αγορά», άρα το ίδιο και η πορνεία. Μερικές δουλειές είναι πιο επαχθείς από άλλες, και η πορνεία δεν είναι ούτε η πιο εύκολη ούτε η πιο ακίνδυνη για το άτομο που την ασκεί (κίνδυνοι βιαιοπραγίας, ασθενειών, σοβαρών ψυχολογικών επιπτώσεων). Εν τέλει, η απόφαση να εκπορνευτεί κανείς μοιάζει έντονα επηρεασμένη από δομικούς κοινωνικούς καταναγκασμούς, πράγμα που εξηγεί γιατί στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων είναι μια απόφαση που την παίρνουν γυναίκες (και άντρες που αγοράζουν τη σεξουαλικότητα), οι οποίες συχνά προέρχονται από τις μη προνομιούχες τάξεις και από φυλετικοποιημένες κοινωνικές ομάδες. Στον Καναδά, για παράδειγμα, είναι οι πιο φτωχές και πιο φυλετικοποιημένες γυναίκες, όπως οι Λυτόχθονες, που καταλήγουν συνήθως στην πιο άθλια πορνεία.

Από αυτή την άποψη, πρέπει να ελπίζουμε ότι οι εργάτριες και εργάτες του σεξ θα χειραφετηθούν από αυτή τη μορφή εργασίας, η οποία υπερκαθορίζεται από τις εμπράγματες ανισότητες που υπάρχουν συγχρόνως στην πατριαρχία, στον καπιταλισμό και στον ρατσισμό. Σε μια ενέργεια αποκαλυπτική των εντάσεων που προκαλεί η αντιπαράθεση αυτή, η ριζοσπαστική φεμινιστική συλλογικότητα των Μάγισσών στο Κεμπέκ δημοσίευσε το 2012 στην ομώνυμη εφημερίδα της ένα κύριο άρθρο με τίτλο «Παίρνουμε το ρίσκο... Η φεμινιστική και αναρχική μας θέση για τη σεξουαλική εκμετάλλευση». Οι φεμινίστριες αυτές εξηγούν εκεί ότι «όντως πρόκειται για ρίσκο, γιατί ξέρουμε ότι όλες οι δημόσιες τοποθετήσεις επί του θέματος προκαλούν αντιπαράθεσεις, συγκρούσεις, προσωπικές επιθέσεις, ακόμα και ρήξεις προσωπικών σχέσεων». Εκφράζοντας την ελπίδα να εξαφανιστεί μια μέρα η πορνεία, έχουν επίγνωση ότι «η βιομηχανία το σεξ θα καταρρεύσει όταν θα καταργήσουμε την πατριαρχία, τον καπιταλισμό και τον ρατσισμό». Οι Μάγισσες προσθέτουν ότι, στο μεταξύ, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου πως «όλες τις γυναίκες τις αφορά η βιομηχανία του σεξ», η αλληλεγγύη με τις εργάτριες του σεξ, η καταγγελία της αστυνομικής βίας που έχει στόχο τις εκπορνευόμενες, η προσοχή σε όσες «μαρτυρούν τι έχουν ζήσει» και η συμπαράσταση στις γυναίκες «που θέλουν να βγουν από την πορνεία, ώστε να μπορέσουν να το κάνουν ευκολότερα». Πρόκειται λοιπόν για μια θέση υπέρ της κατάργησης, από αλληλέγγυα και αναρχική σκοπιά.

Τέλος, αναρχικοί διαφόρων τάσεων, ή που δεν ανήκουν ρητά σε κάποια συγκεκριμένη τάση, στρατεύονται σε όργα-

νώσεις και κινήματα που δεν αυτοχαρακτηρίζονται αναρχικά, αλλά λειτουργούν σύμφωνα με αναρχικές αρχές, ενάντια στον ρατσισμό και σε αλληλεγγύη με φυλετικοποιημένα άτομα, για παράδειγμα, ή ενάντια στον πόλεμο και την αστυνομική βία. Αναρχικοί δραστηριοποιούνται σε συλλογικότητες που ετοιμάζουν φαγητό για δωρεάν διανομή, όπως το δίκτυο Food Not Bombs, ή που υποστηρίζουν κρατούμενους, όπως το δίκτυο Anarchist Black Cross, του οποίου τα μέλη προμηθεύουν βιβλία και κάνουν επισκέψεις σε φυλακισμένους. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ομάδες όπως η Επιτροπή Υπεράσπισης των Κοινωνικών και Εκτοπισμένων Κρατουμένων στην Αργεντινή προσπαθούσαν μάλιστα να οργανώσουν ακόμα και αποδράσεις.

Τομά: Όταν σου ζήτησα πριν να μου κατονομάσεις αναρχικούς, δεν εννοούσα να μου παρουσιάσεις «διάσημες προσωπικότητες του αναρχισμού». Βασικά, στο μυαλό μου, ο αναρχισμός είναι η θεωρία, η αναρχία είναι η εφαρμογή, και ο αναρχικός είναι αυτός ή αυτή που την εφαρμόζει. Μέχρι εδώ, έχουμε μείνει στην αναρχία με την ετυμολογική της έννοια, ως απουσία αρχηγών, διατακτικής εξουσίας, κράτους ή ιεραρχίας. Καταλαβαίνω λοιπόν, μετά τα διάφορα ρεύματα του αναρχισμού που παρουσίασες, ότι πρέπει στο εξής να διευρύνουμε αυτόν τον ορισμό, να μην τον περιορίζουμε πια σε όσους θέλουν μόνο να καταργήσουν την κυβέρνηση, τη διατακτική εξουσία, την ιεραρχία ή την αυθεντία, αλλά να τον ελεγκτίνουμε και σε όσους και όσες ασκούν κριτική ή θέτουν υπό αμφισβήτηση κάθε μορφή αυθεντίας που τους κατατρέπει ή που περιστέλλει την ελευθερία ή την ισότητα. Με άλλα λόγια, άπαξ και ασκεί κανείς κριτική στην εξουσία (του κράτους, της εκ-

κλησίας, των αφεντικών, του χρήματος, της πατριαρχίας, κ.ο.κ.), είναι αναρχικός. Μπορεί κανείς να είναι αναρχικός διαρκώς, 24 ώρες το 24ωρο, και να θέλει να καταργήσει όλες τις μορφές εξουσίας, να είναι δηλαδή «εξολοκλήρου αναρχικός», όπως θα μπορούσαμε να το πούμε; Μια αναρχοφεμινίστρια είναι αναρχική μόνο εν μέρει; Για να το θέσω διαφορετικά, κάποιος που εξεγείρεται ενάντια σε μία μόνο μορφή εξουσίας είναι αληθινός αναρχικός, αν κατά τα λοιπά δέχεται τις άλλες μορφές εξουσίας;

Φρανσίς: Ας προσπαθήσουμε να το ξεκαθαρίσουμε λέγοντας ότι υπάρχουν αυτές και αυτοί που ασκούν κριτική σε ορισμένες συγκεκριμένες εξουσίες, όπως το κράτος, ο καπιταλισμός ή η πατριαρχία. Εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με «αναρχικούς», αλλά ίσως περισσότερο με ριζοσπαστικές φεμινίστριες, αντικαπιταλιστές ή οικολόγους, για παράδειγμα. Μπορούμε όμως να βρούμε στα παραδείγματά τους και στις εμπειρίες τους αναρχικά στοιχεία, ακόμα και έμπνευση στους τρόπους οργάνωσης ή δράσης τους. Κι έπειτα, μπορεί κανείς να είναι δημοκράτης και φιλελεύθερος και να είναι ενάντια στον ρατσισμό, για παράδειγμα, ή ενάντια στον σεξισμό.

Τομά: Από την αρχή με απασχολεί ένα ερώτημα: για ποιο λόγο οι αναρχικοί θέλουν να καταστρέψουν τη διατακτική εξουσία, την ιεραρχία, την αυθεντία; Σίγουρα δεν θέλουν, όπως πιστεύουν μερικοί, να τα καταστρέψουν για τη χαρά της καταστροφής, γιατί τότε δεν θα ήταν αναρχικοί, αλλά μηδενιστές. Κι έπειτα, όταν λέμε αναρχία, μπορεί να εννοούμε τις πιο διαφορετικές μορφές της, από το ένα άκρο μέχρι το άλλο. Υπάρχει βέβαια αυτή που προκαλείται από τη δολοφονία ενός κυβερνώντα, αλλά και αυτή

που επιφέρει ο θάνατος του βασιλιά που δεν έχει απογόνους. Υπάρχει επίσης η αναρχία όπου ο αναρχικός, αντί να σκοτώσει τον κυβερνώντα, επιλέγει να τον αγνοήσει πλήρως και να αποσυρθεί από την κοινωνία, μην αντέχοντας άλλο την καταπίεσή της. Το πιο ωραίο σχετικό παράδειγμα είναι, νομίζω, ο Ντέιβιντ Θωρώ, που έκοψε κάθε δεσμό με την κοινωνία, κι έτσι αυτή δεν ασκούσε πλέον καμία εξουσία πάνω του.

Φρανσίς: Ναι, κι έχουμε επίσης το παράδειγμα των «ελεύθερων χώρων», των «απέξω» που ανέφερα προηγουμένως...

Τομά: Έπειτα, υπάρχει η οριακή περίπτωση εκείνου που, καθώς δεν μπορεί να καταργήσει τη διατακτική εξουσία, αυτοκτονεί για να δείξει στον υπόλοιπο κόσμο ότι ο αυταρχισμός αυτός είναι αβίωτος. Σκέφτομαι για παράδειγμα τους βουδιστές μοναχούς που αυτοπυρπολούνταν δημοσίως κατά τον πόλεμο του Βιετνάμ.

Ξανακάνω λοιπόν την ερώτησή μου και διευκρινίζω: για ποιον λόγο θέλουν οι αναρχικοί να καταστρέψουν τη διατακτική εξουσία, την ιεραρχία, την αυθεντία; Για να την αντικαταστήσουν με ένα σύστημα που δίνει περισσότερη ελευθερία και ισότητα;

Φρανσίς: Θέλω να σου επιστρέψω την ερώτηση. Άλλωστε, έχεις δει επί τω έργω πολλές διατακτικές εξουσίες και ιεραρχίες. Γεννήθηκαν στα Παρίσι τη δεκαετία του 1930, άρα (επ)έζησες στην Κατοχή. Μετά αρνήθηκαν να πας φαντάρος στον γαλλικό στρατό, γιατί αυτό θα σήμαινε να υπακούς σε εντολές να σκοτώσεις τον πλησίον σου και να πας να πολεμήσεις στην Αλγερία. Προτίμησες να πας στο Κεμπέκ, όπου άρχισες να διδάσκεις σε ένα κλασικό γυμνά-

σιο ελεγχόμενο από την εκκλησία. Μετά βρέθηκες στο Κεμπέκ την εποχή του νόμου για τα μέτρα πολέμου, την περίοδο της κρίσης του Οκτωβρίου του 1970. Κατέλαβες και ο ίδιος θέσεις εξουσίας και διεύθυνσης, σαν διδάσκων, εκδότης και διευθυντής του Σαλονιαίου Βιβλίου του Μόντρεαλ. Επομένως η ζωή σου έχει σημαδευτεί από την αυθεντία και τις ιεραρχίες. Τι βγάζεις σαν ηθικό δίδαγμα ή σαν συμπέρασμα; Πιστεύεις ότι η ελευθερία και η ισότητα είναι πιο επικίνδυνες και βλαπτικές απ' ό,τι η εξουσία και οι ιεραρχίες; Πιστεύεις ότι τελικά υπάρχουν καλοί λόγοι για να καταπολεμά κανείς την εξουσία και ν' αγωνίζεται ενάντια στις ιεραρχίες;

Τομά: Είναι αλήθεια ότι πέρασα τα παιδικά μου χρόνια στο αποπνικτικό κλίμα της Κατοχής στη Γαλλία, κρυβόμενον μαζί με την οικογένειά μου για να γλιτώσουμε απ' τους κατακτητές και την αστυνομία, και μετά πέρασα τα νιάτα μου σε μια πατριαρχική και μισογυνική κοινωνία όπου η στρατιωτική θητεία ήταν υποχρεωτική. Έχω λοιπόν μια «φυσική» κι ενστικτώδη απορριπτική αντίδραση απέναντι σε κάθε μορφή εξουσίας και τους εκπροσώπους της.

Φρανσίς: Δηλαδή σαν να είσαι λίγο υπαρξιακός αναρχικός...

Τομά: Αν έτσι το λένε! Είναι αλήθεια όμως ότι στις διάφορες δουλειές που έκανα στη ζωή μου, βρέθηκα κι εγώ σε μερικές θέσεις εξουσίας. Είχα εμπεδώσει το μάθημα της νιότης μου και δεν πιστεύω ότι καταχράστηκα την εξουσία που κατείχα: αλλά θα 'πρεπε να ρωτήσεις όσους και όσες δούλεψαν μαζί μου αν όντως ισχύει αυτό!

Φρανσίς: Ε, ναι!

Τομά: Τέλος πάντων, να σε ρωτήσω και κάτι άλλο: η βασική λέξη είναι «αυθεντία» ή «εξουσία», δηλαδή η επίσημη ή η έμπρακτη ισχύς που κατέχει κάποιος πάνω σε κάποιον ή κάτι; Κι αυτό με οδηγεί στη σκέψη ότι η αυθεντία που κατέχει κάποιος είναι βλαπτική ή ολέθρια μόνο στον βαθμό που την καταχράται ο κάτοχός της για να εξαναγκάσει τους ανθρώπους να κάνουν πράγματα που περιστέλλουν την ελευθερία τους, ή για να δημιουργήσει ανισότητες.

Φρανσίς: Μα υπάρχουν νόμιμες εξουσίες που δεν δημιουργούν ανισότητα; Βασικά, εξ' ορισμού, υπάρχει ανισότητα κάθε φορά που υπάρχει αυθεντία και ιεραρχία. Υπάρχουν όμως πεφωτισμένες ή ευμενείς αυθεντίες; Ή, για να το πω με τα δικά σου λόγια, υπάρχει αυθεντία χωρίς εξουσία;

Όπως είδαμε νωρίτερα, πολλοί αναρχικοί θεωρούν ότι υπάρχει την ίδια στιγμή στα άτομα μια τάση προς την κυριαρχία και μια τάση προς την αυτονομία. Προπάντων η κοινωνική δομή ή η κοινωνική οργάνωση θα καθορίσει ποια από τις δύο τάσεις θα επικρατήσει. Με άλλα λόγια, βάλε ένα άτομο σε θέση αυθεντίας, και υπάρχουν πολλές πιθανότητες να καταχραστεί την εξουσία του, ακόμα κι αν θεωρεί ότι το κάνει για καλό.

Προφανώς, στη δική σου περίπτωση, δεν μπορεί να συγκριθεί η εξουσία που άσκησες ως διευθυντής ενός εκδοτικού οίκου ή του Σαλονιού Βιβλίου του Μόντρεαλ με τη ναζιστική δικτατορία, για παράδειγμα, ή με τις διαταγές του αποικιοκρατικού γαλλικού στρατού. Αλλά κι αν ακόμα ήσουν καλό αφεντικό (πράγμα που, όπως είπες, μόνο οι υπάλληλοί σου θα μπορούσαν να το επιβεβαιώσουν), οι

αναρχικοί θα σου πουν ότι κάθε ιεραρχική δομή διαστρέφει τις ανθρώπινες σχέσεις: τα άτομα σε θέσεις αυθεντίας καταλήγουν αναπόφευκτα να θεωρούν σημαντικότερες τις δικές τους ιδέες και τα δικά τους λόγια, άρα λιγότερο σημαντικά τα λόγια, τις ιδέες, ακόμα και τις ανάγκες και τα συμφέροντα των άλλων. Οι υποτελείς, απ' την πλευρά τους, λογικά θα υιοθετήσουν συγκαταβατική στάση απέναντι στον προϊστάμενό τους: η υπακοή και το φέμα επιβάλλονται γιατί όλοι ξέρουν ότι ο προϊστάμενος είναι αυτός που έχει τη δύναμη να ανταμείβει και να τιμωρεί.

Αλλά μη νομίζεις ότι θεωρώ τον εαυτό μου υπεράνω: κι εγώ, σαν καθηγητής στο πανεπιστήμιο, βλέπω πολύ καλά τον αντίκτυπο της θέσης μου στις σχέσεις μου με τις φοιτήτριες και με τους φοιτητές, με τους γραμματείς, για να μη μιλήσω για τις κοπέλες που μας σερβίρουν στο κυλικείο ή για τους θυρωρούς... Το βλέπω μερικές φορές και με τους ανθρώπους που συναντώ στον δρόμο και που με αναγνωρίζουν σαν συγγραφέα ή ειδικό που μιλάει στα ΜΜΕ. Δεν υπάρχουν σχέσεις ειλικρίνειας, ευθύτητας και προπαντός ισότητας. Ο αντίκτυπος της καθηγητικής μου θέσης και όλα τα πλεονεκτήματα που μου αποφέρει αυτή, βήματα για να μιλάω και να επιδεικνύομαι, μεταξύ άλλων, ενισχύουν τη φωνή μου και με κάνουν να μοιάζω μεγαλεπήβολος, μεγαλύτερος απ' τον μέσο όρο... Μου συμβαίνει μερικές φορές να έχω πάει σε κάποια πανκ συναυλία που έχουν διοργανώσει αναρχικοί και να πέσω κατά τα μεσάνυχτα πάνω σε «νέους» που μου μιλάνε στον πληθυντικό, με λένε «κύριο» και με ρωτάνε αν θα κάνω το τάδε ή το δείνα μάθημα του χρόνου ή, ακόμα πιο παράξενο αυτό, μ' ευχαριστούν που υποστήριξα τη μια ή

την άλλη υπόθεση, λες και τους έκανα χάρη. Όλα αυτά δεν είναι κακοπροαίρετα, αλλά πρόκειται για σχέσεις που τις έχουν διαστρέψει οι διαφορές θέσης και η ανισότητα. Μου λένε ευχαριστώ στον δρόμο, σε διαδηλώσεις, σ' ένα πολιτικό χώρο όπου υποτίθεται ότι θα 'πρεπε να είμαστε όλες και όλοι ίσοι. Αν και προσπαθώ να μην πάρουν τα μυαλά μου αέρα, οι επαγγελματικές μου επιλογές έχουν τελικά σαν αποτέλεσμα μια ιεραρχικοποίηση των κοινωνικών μου σχέσεων. Βλέπεις, οι ιεραρχικές δομές αυθεντίας είναι βλαπτικές επειδή διαστρεβλώνουν αυτόματως τις κοινωνικές μας σχέσεις και επιφέρουν αναπόφευκτα ανισότητες και αδικίες, κι όλα αυτά χωρίς να μιλήσουμε καν για την εκμετάλλευση των εργατών και την υποκρισία που συνοδεύει την υπακοή.

Τομά: Αρκετά απαισιόδοξη η άποψή σου, αλλά ίσως και πολύ ρεαλιστική για τον κόσμο της εργασίας και για την κοινωνία γενικά. Αν πάρουμε στην τύχη δυο άτομα, πάντα το ένα θα είναι ανώτερο απ' το άλλο, από κοινωνική, πνευματική, σωματική, οικονομική άποψη, και πάει λέγοντας.

Φρανσίς: Οι αναρχικοί το ξέρουν καλά ότι ορισμένα άτομα έχουν μεγαλύτερες δεξιότητες από άλλα. Για παράδειγμα, ο τσαγκάρης ξέρει καλύτερα από μένα πώς να φτιάχνει και να επιδιορθώνει παπούτσια (για την ακρίβεια, εγώ δεν έχω την παραμικρή ιδέα, παρά τα τόσα ωραία μου πτυχία). Ομοίως, ο καρδιολόγος μπορεί να μου σώσει τη ζωή. Χωρίς ηλεκτρολόγους, θα πέθαινα απ' το κρύο τον χειμώνα στο Μόντρεαλ. Κι ας μην ξεχνάμε όλα εκείνα τα βασικά επαγγέλματα και τις δουλειές που δεν συνδέονται με καμία αυθεντία και με κανένα προνό-

μιο. Χωρίς τους σκουπιδιάρηδες στις μεγαλουπόλεις μας, θα την είχαμε άσχημα, γρήγορα η κατάσταση θα γινόταν αφόρητη, μέχρι που θα κινδυνεύαμε να πεθάνουμε από καμιά επιδημία. Αλλά οι σκουπιδιάρηδες δεν χαίρουν κανενός προνομίου και δεν πληρώνονται και τίποτα σπουδαίο, σε αντίθεση με τους γιατρούς.

Ας επιστρέψουμε στην αυθεντία των έγκριτων ειδικών. Επειδή κατέχουν μια ειδικευμένη γνώση, πρέπει να δεχόμαστε την αυθεντία τους; Κατά τον Μπακούνιν, πρέπει να πληρούνται τέσσερις συνθήκες για να μη μετατρέπεται η αυθεντία που απορρέει από μια ειδίκευση σε ανάρμοστη εξουσία, σε κυριαρχία. Οι δύο πρώτες συνθήκες υποδηλώνουν την άρνηση του μονοπωλίου στην ειδικευμένη γνώση: κατ' αρχάς, καμιά ειδίκευση ή ειδημοσύνη δεν πρέπει να επιφυλάσσεται αποκλειστικά για μια κατηγορία ατόμων (τους άντρες, για παράδειγμα) έπειτα, πρέπει να μπορούμε –ει δυνατόν– να συμβουλευόμαστε κι άλλους ειδικούς στον ίδιο τομέα. Οι δύο επόμενες συνθήκες εκφράζουν το πόσο σημαντικό είναι να μη συγχέεται η αυθεντία με την εξουσία: πρέπει να παραμένουμε ελεύθεροι να δεχόμαστε ή όχι τις συμβουλές του ειδικού, πρέπει να μπορούμε να του ασκούμε ελεύθερα κριτική. Εξηγεί ο Μπακούνιν: «Υποκλίνομαι στην αυθεντία των ειδικών επειδή μου την επιβάλλει η δική μου λογική».

Όσο για τις υλικές ανισότητες, δεν θα υπάρχουν αναγκαστικά διακρίσεις μεταξύ των ατόμων αν επικρατήσει ο αναρχικός κομμουνισμός, δηλαδή ο διαμοιρασμός και η κοινοκτημοσύνη των αγαθών. Ας πάρουμε το παράδειγμα των αναρχικών που διοργανώνουν εδώ και πάνω από μια δεκαετία το Σαλόνι Αναρχικού Βιβλίου στο Μόντρε-

αλ, και των οποίων η συλλογικότητα ομνύει στις αρχές της ισότητας και της αυτοδιαχείρισης. Δεν υπάρχει διευθυντής, ούτε πρόεδρος, ούτε γραμματέας, όπως αντίθετα στον θεσμό του Σαλονιού Βιβλίου του Μόντρεαλ. Ομοίως, ο εκδοτικός οίκος Lux είναι μια αυτοδιαχειριζόμενη συλλογικότητα όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται συλλογικά, και με συναίνεση, ει δυνατόν: ούτε εκεί υπάρχει διευθυντής ή γραμματέας, παρόλο που τα καθήκοντα εκπληρώνονται ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις δεξιότητες του ενός και του άλλου.

Προφανώς, θα μπορούσες να μου πεις: «Εντάξει, δεν είναι όμως και τίποτα τέλειο!» και να αναφέρεις το ένα ή το άλλο που δεν λειτουργεί άψογα στην οργάνωση της εργασίας του Σαλονιού Αναρχικού Βιβλίου ή στην εκδοτική παραγωγή του Lux. Θα μπορούσες να μου θυμίσεις ότι το Σαλόι Αναρχικού Βιβλίου υποδέχεται μόνο μερικές χιλιάδες επισκέπτριες κι επισκέπτες, ενώ το Σαλόι Βιβλίου του Μόντρεαλ το επισκέπτονται πάνω από 100.000 κόσμος. Αυτή είναι άλλωστε η παγίδα που στήνουν συχνά στους αναρχικούς: τους αναφέρουν ένα και μοναδικό παράδειγμα που υποτίθεται ότι αποδεικνύει από μόνο του ότι όλη η αναρχική θεωρία είναι ανεφάρμοστη στην πράξη. «Μα, μα, υπάρχει ένα πρόβλημα εδώ, με την ωραία σας θεωρία και τις ωραίες σας αρχές. Η αναρχία είναι μια ωραία ουτοπία, αλλά στην πράξη δεν λειτουργεί». Λες και δεν υπάρχουν χιλιάδες και χιλιάδες παραδείγματα προβλημάτων και αποτυχιών των αυταρχικών συστημάτων, συμπεριλαμβανομένου του κράτους και του καπιταλισμού... Αν ακούσαν μερικά παραδείγματα αποτυχιών για να απορριφθεί ένα πολιτικό ή οικονομικό σύστημα,

κανένα δεν θα άντεχε σε κριτική. Θα έπρεπε να πιστέψουμε ότι είναι αδύνατον να υλοποιηθεί και να συντηρηθεί ο φιλελευθερισμός. Αλλά τα πάει μια χαρά, ε; Αν ψάχνει κανείς αλάθητο σύστημα, θα μείνει με την όρεξη...

Όταν παρουσιάζω την αναρχία, μου ζητούν αρκετά συχνά να εξηγήσω πώς θα μπορούσε να λειτουργήσει σε πλανητική κλίμακα, ή στη κλίμακα της Κίνας ή της Γαλλίας, και ακόμα και τότε υποθέτοντας ότι αυτή η εικαζόμενη αδυνατότητα αποδεικνύει την αδυνατότητα και τον ουτοπισμό της αναρχίας. Είναι αυτό άλλο ένα ερώτημα που γίνεται με ρητορική πρόθεση, και κυρίως επειδή ο ερωτών δεν έχει σκεφτεί στα σοβαρά το πραγματικό δυναμικό της αναρχίας. Στην πραγματικότητα, οι αναρχικοί απέχουν τόσο πολύ από το να μπορούν να επιβάλλουν την αναρχία σε πλανητική κλίμακα, ή έστω σε μία μόνο χώρα, ώστε το ερώτημα αυτό είναι ουσιαστικά κενό περιεχομένου στο σημερινό πολιτικό πλαίσιο. Για να μην αναφέρουμε ότι κανένα σύστημα δεν συμπεριέλαβε ποτέ όλη την ανθρωπότητα, ούτε η μοναρχία ούτε η φεουδαρχία ούτε ο φιλελευθερισμός. Αν και ο καπιταλισμός μοιάζει να σαρώνει τα πάντα σήμερα, παραμένουν πάντα καθήκοντα και δουλειές που γίνονται έξω από την οικονομία της αγοράς, όπως η τεράστια δωρεάν εργασία των γυναικών και, σε ορισμένες περιπτώσεις, η εργασία παιδιών ή δούλων. Όμως αυτό το ερώτημα της παγκοσμιοτητας παραλέμπει στη βεβαιότητα ότι πρέπει να υπάρχει ένας πεφωτισμένος ηγέτης ή μια ευμενής ελίτ πάνω από μας για να μας διευθύνει και να κυβερνά τον πλανήτη, επειδή ο τσαγκάρης και η νόσοκόμα, ας πούμε, δεν θα ήταν ικανοί να το κάνουν. Αντιστρόφως, η αναρχία, όπως και η

καλώς εννοούμενη δημοκρατία, δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει παρά μόνο σε μικρή κλίμακα αρχικά, ώστε να επιτρέπεται σε όλες και όλους να συναθροίζονται και να διαβουλευούνται για τις κοινές υποθέσεις. Αυτό δεν απαγορεύει τον συντονισμό μεταξύ περιοχών, χάρη στην αρχή του φεντεραλισμού ή του δικτύου. Κάθε κοινότητα μπορεί να γνωστοποιεί τις επιλογές της και τις αποφάσεις της στην ομοσπονδία, η οποία από την άλλη δεν μπορεί ποτέ να επιβάλλει τη θέλησή της στις τοπικές κοινότητες. Το σύστημα αυτό δεν είναι αλάθητο, αλλά και ποιο σύστημα είναι τέλειο, τόσο στην πρακτική όσο και στη συνέπεια ανάμεσα στην πρακτική αυτή και τις θεμελιώδεις αρχές του;

Τομά: Όταν λες «αλάθητο σύστημα», εννοείς ένα σύστημα όπου πρυτανεύουν η άμεση δημοκρατία και προπάντων η αλληλεγγύη, η αλληλοβοήθεια και η ατομική ελευθερία;

Φρανσίς: Θέλω κυρίως να πω ότι όλα τα πολιτικά συστήματα είναι ατελή και εν μέρει ασυνεπή, ακόμα και με γνώμονα τις αρχές των θεωριών και των ιδεολογιών που τα νομιμοποιούν. Πιστεύω για την ακρίβεια ότι οι άνθρωποι προτιμούν να αναφέρουν ένα-δυο προβλήματα που συνδέονται με τον αναρχισμό επειδή είναι αυτός ένας εύκολος τρόπος να πάνε να σκέφτονται την πιθανότητα να υλοποιηθεί η αναρχία. Επειδή πολλοί άνθρωποι βρίσκουν υπερβολικά αλλόκοτη την ιδέα να λειτουργούν με τις αρχές της ισότητας και της αυτοδιαχείρισης, μιας και δεν είναι καθόλου αυτό το μοντέλο που μας προτείνεται από τα παιδικά μας χρόνια στις οικογένειές μας κι έπειτα στο σχολείο, στους αθλητικούς συλλόγους και στις πρώ-

τες μας μισθωτές εργασίες. Στην τηλεόραση, στις ταινίες ή στα μυθιστορήματα, δεν βλέπουμε σχεδόν ποτέ παραδείγματα συλλογικοτήτων που να λειτουργούν σε πνεύμα ισότητας και να εφαρμόζουν την αυτοδιαχείριση. Αντίθετα, μας βομβαρδίζουν με εικόνες αρχηγών κρατών και αστυνομικών. Υπάρχουν συλλογές αστυνομικών μυθιστορημάτων, τηλεοπτικές σειρές και ταινίες μεγάλου προϋπολογισμού που βάζουν σε πρώτο πλάνο αστυνομικούς. Βλέπουμε αστυνομικούς νεαρούς, σε διακοπές ή στη σύνταξη, που πάντα όμως είναι έτοιμοι να αναλάβουν δράση, να καταπολεμήσουν το έγκλημα και να σώσουν τις οικογένειές τους, την πόλη τους ή και την ίδια την ανθρωπότητα. Μας δείχνουν ντοκιμαντέρ για την αστυνομία, για την ιστορία της και τα κατορθώματά της, και τηλεοπτικά ριάλιτι όπου δημοσιογράφοι συνοδεύουν αστυνομικές περιπολίες. Δεν πιστεύω ότι υπάρχει άλλο επάγγελμα που να προβάλλεται τόσο συχνά στην κουλτούρα μας όσο το επάγγελμα του αστυνομικού. Δεν είναι ν' απορείς μετά που είμαστε ανίκανοι να φανταστούμε έναν κόσμο χωρίς αστυνομία... Η δυτική μας κουλτούρα καταξιώνει την οργάνωση κάτω από μια αυθεντία που κατέχει την εξουσία, και υποτίθεται ότι αυτό είναι όχι μόνο ό,τι πιο αποτελεσματικό αλλά και ό,τι πιο φυσικό για τα ανθρώπινα όντα.

Τομά: Μου μίληρες πολύ για αυθεντία, αλλά είναι πάντα συνώνυμη της εξουσίας;

Φρανσίς: Οι αναρχικοί δεν είναι οι μόνοι που θεωρούν την εξουσία συνώνυμη της αυθεντίας, ή και της κυριαρχίας ακόμα. Άλλοι αναρχικοί όμως διακρίνουν πολλούς τρόπους σύλληψης της εξουσίας, και ιδίως αναρχικοί που

έχουν επηρεαστεί έντονα από τις φεμινίστριες. Οι αναρχικοί αντιτίθενται στην «εξουσία πάνω σε», δηλαδή την εξουσία που ασκεί ο Α στον Β. Τα Α και Β μπορεί να είναι άτομα, ομάδες ή τάξεις. Η «εξουσία πάνω σε» επιτρέπει στον Α να επιβάλλει στον Β τη βούλησή του, να αναγκάζει τον Β να ενεργήσει ή να μην ενεργήσει με τρόπο διαφορετικό απ' ό,τι αν δεν ασκούσε την εξουσία του πάνω στον Β.

Είναι επίσης δυνατόν να συλλάβουμε την «εξουσία να», μια δύναμη να δρας, να κάνεις κάτι, χωρίς αναγκαστικά να ασκείς αυτή την εξουσία πάνω σε άλλα πρόσωπα. Εδώ, εξουσία σημαίνει ελευθερία σκέψης και δράσης, καθώς και ικανότητα να πράττεις ατομικά και συλλογικά.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι για τους αναρχικούς το σημαντικό είναι να καταγγέλλεται και να καταπολεμείται η «εξουσία πάνω σε», μια εξουσία κυριαρχίας και καταναγκασμού, και να ενισχύεται μια «εξουσία να», μια ελευθερία και ικανότητα για δράση. Αυτό που διακρίνει τον κρατικό κομμουνισμό μαρξιστικού-λενινιστικού τύπου από τον αναρχικό κομμουνισμό είναι ότι στον τελευταίο δεν γίνονται κοινοί μόνο οι πόροι και τα μέσα παραγωγής, αλλά και η ίδια η εξουσία. Είναι η «εξουσία μαζί με». Να διαθέτεις «εξουσία να» μαζί με τους άλλους θα πει να διαθέτεις εξουσία να δρας από κοινού. Και έχουμε τόσο περισσότερη εξουσία να δρούμε και να κάνουμε πράγματα όσο περισσότερο έχουμε αναπτύξει την εξουσία μας μαζί με τους άλλους.

Τομά: Αν θυμηθούμε τον πρώτο ορισμό της αναρχίας ως «απουσίας κυβέρνησης», διαβάζουμε με ενδιαφέρον το βιβλίο του Ζακ Αταλί Αύριο, ποιος θα κυβερνά τον

κόσμο; [*Demain, qui gouvernera le monde?*], στο οποίο λέει πως «από τότε που άρχισε να σκέφτεται, ο άνθρωπος έθεσε το ερώτημα του ελέγχου του κόσμου. Αρχικά φαντάστηκε ότι τη φύση την κυβερνούν οι θεοί και ότι ο ίδιος δεν μπορούσε να κάνει τίποτα γι' αυτό. Μετά, άνθρωποι, ιερείς, στρατιωτικοί, ολιγάρχες αξίωσαν να κυβερνήσουν τμήματα του κόσμου, κόσμους, και στη συνέχεια τον κόσμο ως τέτοιο. Βάλθηκαν να τον κατακτήσουν. Με την πίστη, με τη βία. Με την αγορά». Και πού έχουμε φτάσει σήμερα; Όλα συγκλίνουν στο ότι ένα μεγάλο τμήμα του σύγχρονου κόσμου κυβερνάται από τις Η.Π.Α. και από την αγορά, όπως δείχνει ο Χάουαρντ Ζιν στην *Ιστορία του λαού των Η.Π.Α.*, όταν περιγράφει την εξωτερική πολιτική αυτής της χώρας που διαθέτει πάνω από 700 στρατιωτικές βάσεις ανά την υφήλιο και επεμβαίνει, με τρόπο άμεσο ή έμμεσο, σε πάμπολλες χώρες, στο όνομα της δημοκρατίας, για να προστατέψει τα οικονομικά της συμφέροντα. Όπως έλεγε ο Λα Φοντέν: «Ο λόγος του ισχυρότερου είναι πάντα ο καλύτερος».

Ο Ζακ Αταλί αναρωτιέται έπειτα τι μας επιφυλάσσει το μέλλον: «Ποια χώρα, ποιος συνασπισμός, ποιος διεθνής οργανισμός θα έχει τα μέσα για να ελέγξει όλες αυτές τις απειλές, οικολογικές, πυρηνικές, οικονομικές, χρηματοπιστωτικές, κοινωνικές, πολιτικές, στρατιωτικές, που πλανώνται πάνω από τον κόσμο; Ποιος θα μπορέσει να αξιοποιήσει τις τρομερές δυνατότητες όλων των πολιτισμών; Πρέπει μήπως ν' αφήσουμε την εξουσία επί του κόσμου στις θρησκείες; Στις αυτοκρατορίες; Στις αγορές; Ή μήπως πρέπει να τη ξαναδώσουμε στα έθνη κλείνοντας τα σύνορα;».

Μετά, γίνεται πιο αισιόδοξος: «Μια μέρα η ανθρωπότητα θα καταλάβει ότι μόνο να κερδίσει έχει από το να συσπειρωθεί γύρω από μια δημοκρατική κυβέρνηση του κόσμου». Θα μπορούσαμε να αντικαταστήσουμε τη «δημοκρατική κυβέρνηση» με την «αναρχική κοινωνία» και να συνεχίσουμε να είμαστε όλοι λίγο αναρχικοί και αισιόδοξοι.

Πράγματι, όλοι είμαστε «λίγο» αναρχικοί σε όλη μας τη ζωή. Κατ' αρχάς, γεννιόμαστε άνισοι σωματικά και κοινωνικά (μια νέα κοπέλα από ένα μαύρο πανεπιστήμιο των Η.Π.Α. είπε: «Γεννήθηκα με δύο μειονεκτήματα: είμαι γυναίκα και είμαι μαύρη»). Αυτό μας ακολουθεί σε όλη μας τη ζωή. Και γεννιόμαστε όντας υπό το κράτος και, ακόμα, στο έλεος των γονιών μας. Μετά, φεύγουμε από την οικογενειακή εστία, πράγμα που μερικές φορές είναι συνώνυμο με το ότι έχουμε γίνει αρκετά «ενήλικες» ώστε να μπορούμε να αντέχουμε την κυριαρχία άλλων προσώπων ή ώστε να μπορούμε να κυριαρχούμε εμείς πάνω τους.

Φρανσίς: Δεν καταλαβαίνω γιατί αυτό σε κάνει να λες πως είμαστε όλοι «λίγο» αναρχικοί.

Τομά: Επειδή, τελικά, όλος ο κόσμος, χωρίς εξαίρεση, είναι υποταγμένος σε κάποιον ή κάτι που αποτελεί μια ορισμένη μορφή αυθεντίας, και, μιας και η ανθρώπινη φύση είναι έτσι όπως πιστεύω ότι είναι, θέλουμε ν' απαλλαγούμε από αυτή την αυθεντία. Εμένα η μητέρα μου ήταν θρησκευόμενη Εβραία και ο πατέρας μου θρήσκος από συνήθεια, κι έτσι αναγκάστηκα να υποστώ τις ανάλογες απαγορεύσεις σε όλη μου τη νιότη: να έχω όσο το δυνατόν λιγότερους φίλους μη Εβραίους, να μην κάνω παρέα με κοπέλες μη Εβραίες και, φυσικά, ούτε να μου περάσει απ'

το μυαλό να παντρευτώ μη Εβραία – κι όλα αυτά έχοντας να υποστώ κιάλας τις φρικαλεότητες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μια τέτοια κατάσταση σου δημιουργεί ένα μόνιμο αίσθημα εξέγερσης, έστω κι αν αυτό δεν ξεσπά.

Κι έπειτα, μιας και γεννήθηκα σε μια χώρα όπου ήταν υποχρεωτική η στρατιωτική θητεία, αναγκάστηκα να πάρω σε μια δεδομένη στιγμή μια απόφαση που παρέβαινε τον ισχύοντα νόμο. Αποφάσισα, μένοντας στο Κεμπέκ όπου έκανα την πρακτική μου, να μην ανταποκριθώ στο κάλεσμα του στρατού, να γίνω ανυπότακτος, με αποτέλεσμα να με περιμένει ποινή φυλάκισης αν ξαναγύριζα στη Γαλλία. Και μετά παντρεύτηκα και μια μη Εβραία. Οπότε, όταν ήμουν νέος, παρέβηκα τρεις μορφές αυθεντίας: τη γονική αυθεντία, την αυθεντία της θρησκείας και την αυθεντία του κράτους.

Φρανσίς: Ναι, αλλά μπορεί κανείς να εξεγείρεται ενάντια σε ορισμένες μορφές αυθεντίας χωρίς να είναι αναρχικός; μπορεί να πρόκειται για επιμέρους αμφισβήτηση ή για αντίσταση, που όμως δεν αμφισβητεί τα θεμέλια της αυθεντίας ή το σύνολο ενός συστήματος κυριαρχίας.

Τομά: Ξεκινήσαμε αυτή τη συζήτηση διερωτώμενοι σχετικά με τις μορφές «διατακτικής εξουσίας» ή «αυθεντίας», και θα ήθελα να ξαναγυρίσουμε σε αυτές για να δούμε αν είναι στ' αλήθεια διαφορετικές ή αν ανάγονται όλες στο ίδιο πράγμα. Σε ό,τι με αφορά, διακρίνω τουλάχιστον έξι μορφές αυθεντίας (ή εξουσίας): τη γονική αυθεντία, το κράτος, τη θρησκεία, την πατριαρχία, την εργοδοσία και το χρήμα. Υπάρχουν κι άλλες, όπως τα ΜΜΕ. Θα ήθελα να σταθούμε για λίγο σε καθεμιά από αυτές για να δούμε πώς αντιδρούν απέναντί τους οι αναρχικοί.

Φρανσίς: Ξέχασες σίγουρα τον ρατσισμό ως ιδιαίτερο σύστημα κυριαρχίας... αλλά μπορούμε να επανέλθουμε σε αυτό. Όσο για την εργοδοσία και το χρήμα, αμφότερα παραπέμπουν στον καπιταλισμό. Εν τέλει, όπως υποστηρίζει η Πατρίσια Χιλ Κόλινς και άλλες φεμινίστριες, ιδίως Αφροαμερικανίδες, υπάρχει μια «μήτρα της κυριαρχίας» την οποία συγκροτούν όλα τα συστήματα κυριαρχίας. Κάθε σύστημα έχει τους θεσμούς του και κάθε άτομο βρίσκεται στη διατομή πολλών συστημάτων. Αυτό έχει ονομαστεί θεωρία των «διασταυρούμενων συστημάτων». Εγώ ανήκω στους προνομιούχους, αφού είμαι ετεροφυλόφιλος μεσήλικας άντρας, έχω ικανοποιητικό μισθό ως καθηγητής πανεπιστημίου και μπεζ δέρμα (έστω κι αν το λένε «λευκό» για να ενισχύσουν την εντύπωση της καθαρότητας). Βρίσκομαι στη διατομή πολλών συστημάτων και πάντα στα ανώτερα στρώματα. Όμως αυτές οι σκέψεις για τη μήτρα της κυριαρχίας και τα διασταυρούμενα συστήματα αναπτύχθηκαν προπάντων για να γίνει καλύτερα κατανοητή η κοινωνική πραγματικότητα ατόμων που συνδέονται με πάνω από μία υποτελείς τάξεις.

Για παράδειγμα, η πραγματικότητα μιας φτωχής Αφροαμερικανίδας γυναίκας στις Η.Π.Α. δεν μπορεί να γίνει κατανοητή αν τη δούμε μόνο σαν γυναίκα, ή μόνο σαν Αφροαμερικανίδα, ή μόνο σαν φτωχή. Συχνά τα συστήματα επιδρούν το ένα στο άλλο και ενισχύονται αμοιβαία, αλλά οι συνέπειες δεν είναι μόνο σωρευτικές. Για να δώσω ένα πολύ πρόχειρο παράδειγμα, ένας Αφροαμερικανός άντρας στις Η.Π.Α. είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα παρενοχληθεί τουλάχιστον μία φορά στη ζωή του από την αστυνομία, μόνο και μόνο επειδή το δέρμα του δεν έχει

το σωστό χρώμα... Ο κίνδυνος αυτός αυξάνεται αν είναι και φτωχός, αλλά ο πλούτος δεν τον προφυλάσσει από το φυλετικό προφίλ που του έχει σκαρώσει η αστυνομία. Το πολύ-παλύ να μπιρρέσει ο πλούσιος Αφροαμερικανός να πληρώσει έναν καλό δικηγόρο για να τον γλιτώσει, ενώ ο φτωχός Αφροαμερικανός θα βρεθεί με συνοπτικές διαδικασίες στη φυλακή. Παρά ταύτα, και παρόλο που οι γυναίκες είναι κατά κανόνα σε πιο μειονεκτική θέση απ' ό,τι οι άντρες, μια γυναίκα κινδυνεύει λιγότερο από έναν άντρα να προσαχθεί από την αστυνομία. Αν όμως συμβεί αυτό, τότε μπορεί να υποστεί διπλό κολασμό, δηλαδή να συλληφθεί και να υποστεί σεξιστικό προπηλακισμό ή και να παρενοχληθεί σεξουαλικά. Το παράδειγμα αυτό δείχνει ότι η μήτρα της κυριαρχίας και τα διασταυρούμενα συστήματα προκαλούν περίπλοκες καταστάσεις. Είναι όμως πιο εύκολο να σκεφτόμαστε το κάθε σύστημα ξεχωριστά, καθ' εαυτό και δι' εαυτό, τουλάχιστον στην αρχή, ώστε να προσπαθήσουμε να συλλάβουμε τις ιδιαιτερότητες του καθενός.

Τομά: Στη διάρκεια της ζωής του, το άτομο συναντά πολλές μορφές αυθεντίας, τη μια μετά την άλλη. Τη γονική αυθεντία αρχικά, που ενισχύεται από την υποταγή στην πλειοψηφία, μετά την αυθεντία του κράτους, που αγγίζει τους πάντες, έπειτα την αυθεντία της θρησκείας, αν έχεις γεννηθεί σε θρησκευόμενη οικογένεια ή αν είσαι πιστός ο ίδιος, και την αυθεντία των αφεντικών και του χρήματος στον καπιταλισμό.

Φρανσίς: Όσον αφορά τη γονική αυθεντία που ασκείται στα παιδιά, προφανώς εσύ ξέρεις καλύτερα για τι μιλάς, μιας και υπήρξες και παιδί και πατέρας. Έτσι, υπέστης αυτή την αυθεντία από τους γονείς σου και μετά την

άσκησες στην αδελφή μου και σε μένα, μια αυθεντία που επιπλέον στη χορήγησε το ίδιο το κράτος, και χρειάστηκε κι εσύ να ξεπεράσεις ορισμένες καχυποψίες, κατά τις κρίσεις της εφηβείας μας, όπως λέμε...

Τομά: Η γονική αυθεντία είναι η πρώτη μορφή αυθεντίας που υφίσταται κανείς και που την αποτινάσσει σταδιακά και με φυσικό τρόπο, ανάλογα με τις συνθήκες, τη βούληση του καθενός, την εκπαίδευση που λαμβάνει και το τι αντλεί από αυτή. Νομικά, «η γονική αυθεντία είναι ένα σύνολο δικαιωμάτων και καθηκόντων που αποβλέπουν στο συμφέρον του παιδιού». Επαφίεται στον πατέρα και στη μητέρα, μέχρι την ενηλικίωση ή τη χειραφέτηση του παιδιού, να το προστατεύουν, να φροντίζουν για την ασφάλεια, την υγεία και την ηθική του, να διασφαλίζουν τη μόρφωσή του και να επιτρέπουν την ανάπτυξή του. Πιο συγκεκριμένα, το ζητούμενο είναι να κάνουμε ό,τι μπορούμε ώστε το παιδί να γίνει ικανό, σε μια ορισμένη ηλικία, να παίρνει τις δικές του αποφάσεις και να πετάει με τα δικά του φτερά.

Αυτό προσπαθήσαμε να κάνουμε, η μητέρα σου κι εγώ, όσο ήταν δυνατόν. Σε ό,τι με αφορά, προσπάθησα να μην αναπαράγω τις οικογενειακές συνήθειες που γνώρισα σαν παιδί: οι περισσότεροι γονείς ήθελαν τα παιδιά τους να ακολουθήσουν τα βήματά τους, να διακωνίσουν τις οικογενειακές παραδόσεις, στην επιλογή επαγγέλματος, θρησκευμάτων ή συναναστροφών. Οι γονείς μου ήθελαν να γίνω μηχανικός όπως τα ξαδέρφια μου. Η μητέρα μου ήθελε να γίνει καλός Εβραίος και να παντρευτώ Εβραία. Ε, εγώ έγινα εκδότης, άθεος και παντρεύτηκα μια μη Εβραία.

Φρανσίς: Αναρχικοί έχουν προσπαθήσει και προσπαθούν ακόμα να σκεφτούν και να εφαρμόσουν τρόπους που κάνουν τη σχέση μεταξύ παιδιών κι ενηλίκων πιο ισότιμη, ενθαρρύνοντας την ελευθερία των παιδιών. Δεν είναι πάντα εύκολο αυτό, έτσι πειθαρχημένοι κι ελεγχόμενοι που είναι οι ενήλικες από το πολιτικό και οικονομικό σύστημα που τους επιβάλλει ένα καθημερινό ωράριο και ένα ημερολόγιο, πράγματα τα οποία επιβάλλουν μετά κι αυτοί στα παιδιά. Αν πρέπει τα παιδιά να τρώνε ή να ξαπλώνουν σε μια συγκεκριμένη ώρα, είναι επειδή οι γονείς πρέπει να ξυπνήσουν σε μια συγκεκριμένη ώρα την επομένη για να πάνε να δουλέψουν. Η σωματική τιμωρία, όταν την επιβάλλει ένας γονιός σ' ένα παιδί, είναι ακόμα αποδεκτή σε ορισμένες φιλελεύθερες κοινωνίες σήμερα. Για τους αναρχικούς, στην καλύτερη περίπτωση, η ανατροφή των παιδιών είναι συλλογική και τα παιδιά δεν θεωρούνται ιδιοκτησία των βιολογικών ή θετών γονιών τους. Οι αρχές αυτές επηρεάζουν και τις αναρχικές θεωρήσεις για το σχολείο.

Τομάς: Εγώ, από το δημοτικό μέχρι το λύκειο, πήγαινα πάντα σε κοσμικά σχολεία, όπου ο λόγος του δασκάλου θεωρούταν η απόλυτη αλήθεια, πράγμα που δεν με εμπόδιζε να τον αμφισβητώ. Προφανώς οι αναρχικοί δεν συνιστούν αυτή τη μορφή εκπαίδευσης. Καθώς θεωρούν ότι το παραδοσιακό σχολείο είναι όργανο αναπαραγωγής κοινωνικών σχέσεων κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν συστήματα ελευθεριακής εκπαίδευσης. Θα σου πω επ' αυτού μια προσωπική ιστορία. Πέρασα από το παραδοσιακό γαλλικό σύστημα κοσμικής εκπαίδευσης, και η μόνη στιγμή που τέθηκε υπό δι-

ερώτηση το εν λόγω σύστημα ήταν όταν, στις εξετάσεις για το απολυτήριο λυκείου, μας έβαλαν να αναφερθούμε στον Ραμπελέ και στον Βολτέρο για να σχολιάσουμε τη ρήση του Μονταίνιου «κάλλιο ένα μυαλό καλοφτιαγμένο παρά ένα μυαλό παραφορτωμένο». Το παράδοξο είναι ότι τις εκθέσεις αυτές τις διόρθωναν καθηγητές που είχαν περάσει από ένα σύστημα όπου θεωρούνταν αυτονόητο πως ένα μυαλό παραφορτωμένο είναι κατ' ανάγκη ένα μυαλό καλοφτιαγμένο. Άντε μετά να υποστηρίξεις το αντίθετο.

Για να επιστρέψουμε όμως στους αναρχικούς που θέλησαν να ενθαρρύνουν στον μέγιστο δυνατό βαθμό την αυτονομία του μαθητή, μπορούμε να παραθέσουμε τον Πολ Ρομπέν και το ορφανοτροφείο του Σεμπούι, και μετά τον Σεμπασιάν Φορ και το Λα Ρυκ στη Γαλλία, τον Φρανσιόσκο Φερέρ και το Μοντέρνο Σχολείο στην Ισπανία, τα ελευθεριακά σχολεία του Αμβούργου στη Γερμανία και τον Α. Σ. Νιλ και το σχολείο του Σάμερχιλ στη Μεγάλη Βρετανία, μεταξύ άλλων.

Φρανσίς: Πράγματι, οι αναρχικοί ίδρυσαν σχεδόν παντού σχολεία που παρείχαν μια προοδευτική εκπαίδευση σε κορίτσια και αγόρια. Ήδη από τον 19^ο αιώνα πρότειναν μια ριζική αναδιοργάνωση του σχολείου και της εκπαίδευσης: μεικτές τάξεις, με κορίτσια και αγόρια μαζί, και μια «ολοκληρωμένη εκπαίδευση» που επέτρεπε να αναπτυχθούν συγχρόνως οι χειρωνακτικές, τεχνικές, διανοητικές και πολιτισμικές δεξιότητες. Μπορούμε σχεδόν να πούμε ότι οι αναρχικοί θεωρούσαν πως η επανάσταση θα γεννιόταν εξίσου στο σχολείο όσο και στο εργοστάσιο ή στον δρόμο. Σε μια εποχή που οι περισσότεροι ενήλι-

κες ήταν ακόμα αναλφάβητοι, η διά βίου κατάρτιση ήταν προτεραιότητα, και αναρχικοί άνοιξαν σχεδόν παντού «λαϊκά πανεπιστήμια», στην Αργεντινή, στην Κούβα, στο Περού, στην Αίγυπτο, και λέσχες ανάγνωσης όπου διαβάζονταν μεγάλωφωνα εφημερίδες και βιβλία για τους συντρόφους που δεν ήξεραν ανάγνωση.

Οι αναρχικοί επιμένουν από τον 19^ο αιώνα ότι έχει σημασία να μειωθεί η εξουσία του δασκάλου, με την κατάρτιση, για παράδειγμα, των σωματικών τιμωριών, τον περιορισμό της πειθαρχίας και την παροχή εναλλακτικών επιλογών στους μαθητές. Έναν αιώνα αργότερα, η πλειοψηφία της κοινωνίας πιστεύει ότι πολλές από τις αναρχικές ιδέες σε θέματα εκπαίδευσης είναι απλώς πράγματα αυτονόητα, χωρίς να γνωρίζει ότι αναπεύχθηκαν και συχνά δοκιμάστηκαν από τους αναρχικούς. Ο Τζέιμς Γκιγιόμ, ένας αναρχικός από τον κύκλο του Μπακούνιν, θεωρούσε ότι τα παιδιά έπρεπε να μπορούν να διαλέγουν τον διδάσκοντά τους, ο οποίος τότε «δεν θα ήταν πια γι' αυτά ένας απεχθής τύραννος, αλλά ένας φίλος που θα τον άκουγαν με ευχαρίστηση». Ο Φερνάν Πελουτιέ, ένας Γάλλος επαναστάτης συνδικαλιστής των αρχών του 20^{ού} αιώνα, θεωρούσε επίσης ότι έπρεπε τα παιδιά να αφυπνιστούν στις αδικίες της φιλελεύθερης κοινωνίας, να μάθουν τα παιδιά των φτωχών και των εκμεταλλευμένων την «επιστήμη της δυστυχίας τους» και να «διδασθούν για να εξεγερθούν».

Κι έπειτα, γιατί να μην ενθαρρυνθεί η αυτοδιαχείριση στα παιδιά; Ο Γκιγιόμ πρόβλεπε ότι στο σχολείο, «στις συνελεύσεις τους, τα παιδιά θα είναι απολύτως ελεύθερα: θα οργανώνονται μόνα τους στα παιχνίδια τους, στις ομι-

λίες τους, θα φτιάξουν ένα γραφείο για να κανονίζουν τα μαθήματά τους, θα έχουν διαιτητές για να κρίνουν τις διαφορές τους, κ.ο.κ.». Σε ένα προσωρινό αυτόνομο και αυτοδιαχειριζόμενο κάμπινγκ στο Στρασβούργο το 2002, στο πλαίσιο της εκστρατείας No Border, είχε επιφυλαχθεί ένας χώρος στα παιδιά, που όριζαν τα ίδια εκπροσώπους στη γενική συνέλευση. Εκεί διαμαρτύρονταν ότι κάποιοι ενήλικες δεν σέβονταν την καθαριότητα των χώρων, ή ακόμα ότι ενήλικες είχαν στήσει τη σκηνή τους στον χώρο των παιδιών. Όταν άρχισαν να κυκλοφορούν φήμες πως η αυτονομία θα εκκένωνε την κατασκήνωση, τα παιδιά δήλωσαν ότι ήθελαν να μείνουν, γιατί ήταν και δική τους κατασκήνωση. Οι γονείς τους παρενέβησαν και τα έβγαλαν έξω...

Τομά: Ας πάρουμε τώρα το κράτος, θυμίζοντας ορισμένες ιδέες του Μαλατέστα επί του θέματος, δηλαδή ότι υπάρχει μια προκατάληψη σύμφωνα με την οποία «η κυβέρνηση είναι όργανο αναγκαίο για την κοινωνική ζωή και μια κοινωνία χωρίς κυβέρνηση θα ήταν επομένως έρμαιο της αταξίας, θα παρέπαιε ανάμεσα στην ξέφρενη παντοδυναμία του ενός και την τυφλή εκδίκηση του άλλου». Ο Μαλατέστα πρόσθετε ότι «αφού κοινή πίστη ήταν ότι η κυβέρνηση ήταν αναγκαία και ότι χωρίς κυβέρνηση μόνο αταξία θα μπορούσε να υπάρξει, ήταν λογικό κι επόμενο η λέξη αναρχία, που σημαίνει απουσία κυβέρνησης, να θεωρηθεί συνώνυμο της απουσίας τάξης». Είναι αλήθεια ότι οι αναρχικοί θεωρούν το κράτος «ένα σύνολο πολιτικών, νομοθετικών, δικαστικών, στρατιωτικών, οικονομικών κλπ. θεσμών που υπεξαιρούν από τον λαό τον καθορισμό της ίδιας του της συμπεριφοράς, την ευθύ-

νη για την ασφάλειά του, αναθέτοντάς την σε έναν μικρό αριθμό. Και [...] τα άτομα αυτά αποκτούν έτσι το δικαίωμα να φτιάχνουν νόμους για όλα και για όλους»...

Φρανσίς: Η κριτική του κράτους είναι προφανώς ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των αναρχικών. Καμία άλλη ιδεολογία δεν υιοθετεί μια θέση τόσο ριζικά επικριτική απέναντι στο κράτος, με εξαίρεση ίσως μόνο κάποιους φανατικούς θρησκοκευόμενους που αρνούνται όλες τις αυθεντίες εκτός από του Θεού, ή ακόμα κάποιους παραδοσιοκράτες Αυτόχθονες, όπως ο πολιτειολόγος και στρατευμένος Μοχόκ Ταϊαϊάκε Άλφρεντ, που μιλά για «αναρχο-αυτοχθονισμό» για να δηλώσει εκείνη την τάση στους αυτόχθονες λαούς η οποία απαρρίπτει το κράτος ευρωπαϊκής προέλευσης και πριμοδοτεί την αυτόνομη άμεση δράση ως μέσο πολιτικής έκφρασης.

Ενδεικτικά, οι συχνά πολύ προωθημένες συζητήσεις σχετικά με τη «μήτρα της κυριαρχίας» και την εξεγερσιακότητα έχουν καταλήξει να αναγνωρίζουν τρία κύρια συστήματα κυριαρχίας, την τάξη, το φύλο και τη φυλή, στα οποία μπορούν να προστεθούν κι άλλα, όπως η σεξουαλική ταυτότητα ή ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ηλικία, η σωματική ικανότητα και οι αναπηρίες, κ.ο.κ. Όμως το κράτος δεν συζητείται ποτέ ως σύστημα καθ' εαυτό και δι' εαυτό: πρόκειται απλώς για έναν θεσμό που μπορεί να ενισχύσει τα άλλα συστήματα ή να επιστρατευτεί για να ελαττώσει τις αρνητικές τους επιπτώσεις, για παράδειγμα μέσω πολιτικών ενάντια στις διακρίσεις.

Ξαναβρίσκουμε εδώ τον λόγο με τον οποίο νομιμοποιείται το κράτος, επειδή, υποτίθεται, υπάρχει για να εγγυάται την ασφάλειά μας, την ευημερία μας, την ευτυχία

μας. Οι αναρχικοί δεν είναι κορόιδα. Κι έπειτα, άπαξ και υπάρξει κράτος, δεν υπάρχει πια ούτε ισότητα ούτε ελευθερία: οι μεν κυβερνούν, οι δε κυβερνώνται. Στα εκλογικά μας συστήματα, θεωρούμε εαυτούς ελεύθερους επειδή άλλοι ασχολούνται με την πολιτική για λογαριασμό μας, δηλαδή δεν χρειάζεται να συμμετέχουμε οι ίδιοι στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για τις κοινές υποθέσεις. Και υποτίθεται ότι είμαστε ελεύθεροι ενώ άλλοι αποφασίζουν για λογαριασμό μας; Είναι παράλογο. Όπως θυμίζει ο Κροπότκιν: «ο καλύτερος τρόπος να είσαι ελεύθερος είναι να μη σε εκπροσωπούν, να μην αφήνεις τα πράγματα, όλα τα πράγματα, στο έλεος του Θεού ή σε εκλεγμένους αντιπροσώπους, αλλά να τα κάνεις μόνος σου».

Υποτίθεται επίσης ότι μια συλλογική πολιτική αντίτητα, το έθνος, συντίθεται και αντιπροσωπεύεται από το κράτος. Λένε ότι το έθνος σκέφτεται και δρα μέσω του κράτους και των εκπροσώπων του. Λένε μάλιστα ότι το κράτος είναι που ενσαρκώνει το έθνος και το κάνει να υπάρχει, επιτρέποντας την «κοινωνία», καθώς παρέχει έναν κοινό κόσμο. Η πραγματικότητα είναι ακριβώς αντίθετη. Όταν ένα κράτος αξιώνει ν' ασχολείται με τα πάντα, γιατί να χρειάζεται να εμπλακώ εγώ στην πολιτική ενώπιον των συμπολιτών μου; Μπορώ με την άνεσή μου να αποσυρθώ στην ιδιωτική μου ζωή και να καλλιεργήσω τον ατομικισμό μου. Το κράτος ενθαρρύνει τον ατομικισμό ζητώντας από κάθε άτομο να του εκφράσει τα αιτήματά του, να του ζητήσει υπηρεσίες. Το κράτος μάς φέρεται σαν να είμαστε άτομα, καθένας και καθεμία μ' έναν αριθμό μητρώου.

Έπειτα, το κράτος είναι ένα σύστημα κυριαρχίας σε έναν

πληθυσμό και σε ένα έδαφος συγχρόνως (στους πολιτικούς αρέσει να μιλάνε για «λαϊκή κυριαρχία» και «εθνική κυριαρχία»). Είναι ένα σύστημα καταπίεσης μέσω της αστυνομίας, των δικαστηρίων, των φυλακών και του στρατού (οι πολιτικοί μιλάνε για «ασφάλεια» και για «τήρηση του νόμου και της τάξης»). Είναι ένα σύστημα εκμετάλλευσης μέσω των τελών και των φόρων που επιτρέπουν τη συντήρηση μυριάδων υπαλλήλων, εμού συμπεριλαμβανομένου, μιας και διδάσκω σε δημόσιο πανεπιστήμιο (οι πολιτικοί μάς ζητούν να «συμβάλουμε» στον «καταμερισμό του πλούτου» σύμφωνα με τις αρχές της «κοινωνικής δικαιοσύνης»). Τέλος, πρόκειται επίσης για ένα σύστημα αποκλεισμού των μελών της κυβερνώμενης τάξης από τους τόπους εξουσίας και απόφασης (μιας και οι κυβερνώμενοι δεν μπορούν να μπουν στο εθνικό Κοινοβούλιο παρά μόνο ως επισκέπτες), αποκλεισμού όμως και των «ξένων» που πρέπει να μένουν εκτός των συνόρων μας (γιατί δεν μπορούμε να «δεχτούμε» όλο τον κόσμο, μας λένε).

Για όλους αυτούς τους λόγους, οι αναρχικοί είναι ενάντια στο κράτος και υπέρ της κατάργησής του. Μπορεί κανείς να θέλει να το καταργήσει με μια κατά μέτωπο επίθεση, με μια επαναστατική εφόρμηση, προσπαθώντας να οργανωθεί στο περιθώριο του κράτους ή να απαλλαγεί από την επιρροή του. Ο Γκούσταφ Λαντάουερ, ένας Γερμανός αναρχικός εβραϊκής καταγωγής, δήλωνε περί το 1900 ότι «το κράτος είναι ένας τρόπος ύπαρξης, μια μορφή σχέσης μεταξύ των ανθρώπων, ένας τρόπος συμπεριφοράς το καταργεί κανείς εγκαθιδρύοντας άλλες σχέσεις, συμπεριφερόμενος διαφορετικά».

Τώρα, θα έχεις καταλάβει μάλλον ότι οι αναρχικοί δεν τρέφουν καμία συμπάθεια για ένα κράτος που ελέγχεται από εκλεγμένους πολιτικούς. Για την ακρίβεια, οι εκλογές είναι στα μάτια των αναρχικών μια απάτη, μιας και με αυτές διαλέγουμε εκουσίως τους αφέντες μας, κυβερνώντες που παριστάνουν ότι κυβερνούν εν ονόματί μας και για το δικό μας καλό, αλλά στην πράξη μάς επιβάλλουν τη δική τους θέληση διά νόμου. Στην πραγματικότητα, μερικοί αναρχικοί αφήνονται ενίοτε να παρασυρθούν από τον εκλογικό πυρετό, όταν τα ΜΜΕ και περίπου όλος ο κόσμος προσπαθούν να μας πείσουν ότι ζούμε ιστορικές στιγμές και ότι οι επόμενες εκλογές είναι πολύ σημαντικές, όπως μας λένε και μας ξαναλένε σε κάθε εκλογική αναμέτρηση. Οι αναρχικοί αυτοί πάνε τότε και ψηφίζουν ενάντια σε κάποιον υποψήφιο που παραιναι δεξιάς ή υπέρ ενός άλλου που είναι αρκούντως αριστερός, ελπίζοντας ότι θα ενισχύσουν έτσι το μικρότερο κακό. Αναρχικοί έχουν ψηφίσει σε ορισμένες εκλογές, όπως στη Γαλλία το 2002, στον δεύτερο γύρο των προεδρικών, όπου είχε περάσει ο Ζαν-Μαρί Λε Πεν, του Εθνικού Μετώπου. Καθώς η άκρα δεξιά τούς προκαλούσε φρίκη, μερικοί αναρχικοί υπέκυψαν εκείνη την εποχή στις σειρήνες που καλούσαν σε υπεράσπιση της Δημοκρατίας και πήγαν και ψήφισαν τον υποψήφιο της δεξιάς, τον Ζακ Σιράκ, ο οποίος και εκλέχτηκε τελικά. Τέλος πάντων, σε ένα ακόμα πιο περίεργο παράδειγμα, αναρχικοί υπήρξαν μέχρι και υπουργοί στη δημοκρατική Ισπανία, κατά τον εμφύλιο πόλεμο του 1936-1939. Τέτοια ήταν η περίπτωση της αναρχοσυνδικαλιστριάς Φεντερίκα Μοντεσένι, για την οποία μιλήσαμε νωρίτερα αναφορικά με το καοτρικό κα-

θεστώσ στην Κούβα. Πριν από αυτό, ήταν η πρώτη γυναίκα στην Ισπανία που κατέλαβε ποτέ υπουργικό αξίωμα, ως υπουργός Υγείας και Κοινωνικής Πρόνοιας. Προσπάθησε τότε να ιδρύσει κέντρα φιλοξενίας για γυναίκες που ήθελαν να βγουν από την πορνεία, όπως και ορφανοτροφεία. Άλλοι τρεις υπουργοί της ίδιας κυβέρνησης προέρχονταν από τους κόλπους του ισπανικού αναρχοσυνδικαλισμού. Το ζήτημα ήταν επίσης η συμμετοχή στο αντιφασιστικό μέτωπο. Όμως η απόφαση αυτών των αναρχικών να γίνουν υπουργοί ξεσήκωσε πολλές επικρίσεις από τους συντρόφους τους. Προσωπικά, έχω ψηφίσει στο παρελθόν. Πλέον, δεν ψηφίζω: το βρίσκω εντελώς καταθλιπτικό όλο αυτό το εκλογικό τσίρκο.

Στο θέμα όμως των εκλογών, μάλλον θα συνεννοηθούμε χωρίς μεγάλη δυσκολία, και μάλλον θα αισθάνεσαι κι εσύ λιγάκι αναρχικός! Θυμάμαι πολλές οικογενειακές συζητήσεις σχετικά με διάφορες εκλογικές αναμετρήσεις που σημάδεψαν τα παιδικά και νεανικά μου χρόνια. Θυμάμαι, νομίζω, ότι από πολύ παλιά μιλούσες πολύ επικριτικά για τους πολιτικούς εν γένει και για τις εκλογές ειδικότερα. Νομίζω μάλιστα ότι είχες ψηφίσει κάποτε το σατιρικό κόμμα των Ρινόκερων. Αν έχεις σε τόση... εκτίμηση τις εκλογές, μάλλον δεν θα δυσκολευτείς να καταλάβεις γιατί οι αναρχικοί έχουν την τάση να μην ψηφίζουν ή ακόμα και να καλούν σε αποχή.

Τομά: Πράγματι, στο είπα ήδη, νιώθω λίγο αναρχικός, για να μην πω πολύ. Η κριτική μου βασίζεται στο γεγονός ότι οι πολιτικοί δεν τηρούν το πρόγραμμα του κόμματός τους, για να μη μιλήσω καν για τις υποσχέσεις τους. Όταν τυχαίνει να ψηφίσω, ψηφίζω υπέρ ενός προγράμματος.

Ψήφισα τους Ρινόκερους για να στηρίξω το πρόγραμμά τους, που χλεύαζε το εκλογικό σύστημα. Και λευκό να ρίξεις, λες ότι κανένας από τους υποψηφίους δεν σε ενδιαφέρει. Υπονοείς όμως έτσι ότι αν υπήρχε κάποιος υποψήφιος που να σε ικανοποιούσε, θα τον ψήφιζες. Συμμετέχεις στην ψηφοφορία. Όμως η εξουσία του κράτους εκφράζεται μέσα από τους νόμους και τους υπαλλήλους που τους εφαρμόζουν, οπότε ο Κάφκα δεν είναι ποτέ πολύ μακριά. Ένας βασιλιάς είπε: «Το κράτος είμαι εγώ». Σίγουρα αυτό δεν μπορεί να το πει ο μέσος πολίτης μιας δημοκρατικής χώρας. Αν υποθέσουμε ότι είσαι αριστερός (ή δεξιός), τι το δημοκρατικό έχει να σε κυβερνά και να σου επιβάλλει νόμους, χωρίς εσύ να μπορείς να πεις λέξη (σιωπηρή πλειοψηφία), ένα κράτος της δεξιάς (ή της αριστεράς) του οποίου δεν συμμερίζεσαι ούτε τις ιδέες ούτε τις αρχές; Στην πραγματικότητα, η πρώτη δύναμη του κράτους είναι απλώς οι αριθμοί. Ο μέσος πολίτης (εγώ, εσύ) εκχωρεί την εξουσία του σε ανθρώπους τους οποίους δεν γνωρίζει, κι αυτοί την παίρνουν. Το να απέχεις, νέτα-σκέτα, είναι αναρχικό στον βαθμό που, και για όσο καιρό, δεν μας συγκαταλέγουν στη «σιωπηρή πλειοψηφία» ενώ είμαστε μια ηχηρή μειοψηφία. Επ' αυτού, σε παραπέμπω γι' άλλη μια φορά στο μυθιστόρημα *Περί φωτίσεως του Ζοζέ Σαρμάγκου*, που πραγματεύεται με θαυμάσιο τρόπο τι μπορεί να συμβεί όταν απέχεις ψηφίζοντας λευκό.

Η μόνη στιγμή που νιώθω πραγματικά ότι έχω φωνή είναι σ' ένα δημοψήφισμα. Σ' αυτή την περίπτωση, ψηφίζεις για μια ιδέα, και αυτή είναι η μόνη μορφή άμεσης συμμετοχής.

Φρανσίς: Ίσως οι αναρχικοί να ψήφιζαν σ' ένα δημο-

ψήφισμα, γιατί τότε δεν ψηφίζεις για να εκλέξεις κυβερνώντες, αλλά για να εκφραστείς πάνω σ' ένα συγκεκριμένο θέμα. Οι αναρχικοί βέβαια μπορούν να ψηφίζουν και στις συνελεύσεις τους, για παράδειγμα, για να πάρουν μια κοινή απόφαση, έστω κι αν προσπαθούν στο μέτρο του δυνατού να επιτύχουν τη συναίνεση.

Αναφορικά με τις εκλογές, οι αναρχικοί προτιμούν συνήθως να μην ψηφίζουν καθόλου, χάριν πολιτικής συνέπειας, γιατί αν δεν θέλεις αρχηγούς, γιατί να πας να τους διαλέξεις; Ή ακόμα χάριν προπαγάνδας, γιατί η υποστήριξη της αποχής είναι μια πολιτική πράξη απόρριψης του εκλογικού συστήματος. Δεν ψηφίζεις επίσης από αηδία, επειδή τα άτομα που βάζουν υποψηφιότητα παριστάνοντας ότι θέλουν να υπηρετήσουν το έθνος ή το κοινό καλό είναι συνήθως κάτι εγωπαθείς που απλώς διψούν για εξουσία, προνόμια και δόξα (διαφορετικά, γιατί να «κατέβεις στην πολιτική»;). Δεν ψηφίζεις από αγανάκτηση, επειδή ο εκλογικός στίβος είναι τόσο διαβρωμένος από το χρήμα και από τις συζητήσεις που ενορχηστρώνονται από τα ΜΜΕ ώστε κανένας υποψήφιος που υπερασπίζεται αναρχικές ιδέες δεν έχει σοβαρές πιθανότητες να κερδίσει. Δεν ψηφίζεις από ρεαλισμό, επειδή ξέρεις ότι το δικό σου ψηφοδέλτιο από μόνο του δεν έχει στην πράξη καμία σχεδόν δυνατότητα να επηρεάσει το εκλογικό αποτέλεσμα. Δεν ψηφίζεις από απαισιοδοξία, επειδή έχεις υπόψη σου την ιστορία και ξέρεις πως άπαξ και κερδίσουν την εξουσία, οι προοδευτικοί πολιτικοί κατά κανόνα προδίδουν τις πιο προοδευτικές υποσχέσεις τους (το είδαμε πολύ καλά αυτό με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, που από τη δεκαετία του 1980 και μετά μετα-

τοπίστηκαν στο κέντρο κι ακόμα δεξιότερα, υιοθετώντας στα οικονομικά και χρηματοπιστωτικά θέματα τον τρόπο σκέψης της νεοφιλελεύθερης δεξιάς – δημοσιονομικοί περιορισμοί, περικοπές των κοινωνικών δαπανών, λιτότητα – και συνεχίζοντας να βασίζονται στις μεγάλες εθνικές ιδιωτικές εταιρείες).

Πρέπει ωστόσο να γίνει κατανοητό ότι αν οι αναρχικοί δεν ψηφίζουν, δεν είναι επειδή δεν θεωρούν σημαντική την πολιτική. Αντίθετα, οι αναρχικοί θεωρούν ανεύθυνο να περιορίζεται η πολιτική σε μια ψήφο κάθε τέσσερα ή πέντε χρόνια, ενώ τον υπόλοιπο καιρό αφήνεις τους πολιτικούς να σε κάνουν ό,τι θέλουν. Με δυο λόγια, για τους αναρχικούς, πολιτική θα πει να δρας αυτοπροσώπως μαζί με τους άλλους, και όχι με τη μεσολάβηση «αντιπροσώπων».

Τομά: Τώρα καταλαβαίνω πολύ καλύτερα γιατί ο βασιλιάς, το κράτος ή ο αρχηγός του κράτους ήταν οι πρώτοι στόχοι των αναρχικών: επειδή η εξουσία του κράτους (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική) ασκείται εν τέλει σε όλους τους πολίτες, είτε το θέλουν είτε όχι. Ας θέσουμε όμως, μαζί με τον Μαλατέστα, το μεγάλο ερώτημα: είναι εφικτή, επιθυμητή και πιθανή η κατάργηση των κυβερνήσεων; Ή, όπως δήλωνε ο Ελιζέ Ρεκλύ εν ονόματι των αναρχικών: «Αυτό που μας διακρίνει είναι πράγματι ο αγώνας ενάντια σε κάθε εξουσία: θεωρούμε ότι κάθε ατομικότητα βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος, και όλες έχουν τα ίδια δικαιώματα ολοκληρωμένης ανάπτυξής τους, χωρίς την παρέμβαση μιας εξουσίας που να τις διευθύνει, να τις σκωφρονίζει ή να τις τιμωρεί. Είναι στ' αλήθεια ευγενές αυτό το ιδεώδες και αξίζει τη θυσία αφο-

σιωμένων ανθρώπων, τους φοβερούς κινδύνους που επιφέρουν όλες οι επαναστάσεις;». «Κατάργηση της κυβέρνησης» θα πει έφοδος στην κεφαλή του κράτους ή αντίσταση απέναντι στους θεσμούς που έχουν επιφορτιστεί με την εφαρμογή των νόμων, δηλαδή τους δικαστικούς θεσμούς και την αστυνομία; Ή μήπως θα πει εφόρμηση κατά του στρατού, που μερικές φορές παίρνει τόσο αέρα με τις εξουσίες που του δίνει το κράτος ώστε πιστεύει πως είναι σε θέση να πάρει και τα ηνία του τελευταίου; Αυτό έκαναν οι σαμουράι στη Ιαπωνία, και σε πολλές χώρες είδαμε πραξικοπήματα με τα οποία ο στρατός αντικατέστησε την κυβέρνηση ή τον δικτάτορα. Πιστεύω λοιπόν ότι, όπως το κράτος, έτσι και η αστυνομία και ο στρατός είναι παράγοντες αναρχίας (όπως λέμε παράγοντες αταξίας).

Φρανσίς: Θέτετε τώρα το ζήτημα της επαναστατικής δυνατότητας, θα μπορούσαμε να θέσουμε ένα παρόμοιο ζήτημα για τον αγώνα ενάντια στα άλλα συστήματα κυριαρχίας - δηλαδή: είναι πραγματικά εφικτό να τα ανατρέψουμε, είναι επιθυμητό, μήπως ο κίνδυνος παραείναι μεγάλος; Όπως προανέφερα, πάμπολλοι αναρχικοί πέθαναν προσπαθώντας, γιατί το κράτος που παριστάνει ότι κυβερνά για το καλό μας ξέρει να μη δείχνει κανένα έλεος όταν δεν το υπακούς πια. Ας πούμε ότι, πέρα απ' τους επαναστατικούς μύθους και τις εξεγερσιακές ελπίδες, ελάχιστα γνωρίζουμε για τη διαδικασία που οδηγεί στο ξέσπασμα μιας επανάστασης. Γιατί συμβαίνει τώρα και όχι χτες ή αύριο; Όπως πολλές άλλες πολιτικές δυνάμεις στην ιστορία, οι αναρχικοί πιάστηκαν συχνά εξαπίνης από το ξέσπασμα εξεγέρσεων κι επαναστάσεων. Για παράδειγμα, οι αναρχικές οργανώσεις σύρθηκαν πίσω από τις μεγά-

λες κινητοποιήσεις του Μάη του '68 ή και της «καναδικής Άνοιξης» του 2012 στο Κεμπέκ, αλλά αναρχικοί συμμετείχαν σε αυτές, όπως άλλοι αναρχικοί συμμετείχαν στη μία ή στην άλλη επανάσταση του παρελθόντος, με την ελπίδα ότι αυτή θα ήταν η τελειωτική...

Όσο για τον στρατό, η σχέση του με το νεότερο κράτος είναι πολύ ενδιαφέρουσα και μας λέει μάλιστα πολλά για τη φύση του τελευταίου. Μιλώντας για τον πόλεμο πριν από την εμφάνιση του κράτους, ο ανθρωπολόγος Πιερ Κλαστρ αναφέρει το παράδειγμα του περίφημου Ινδιάνου φύλαρχου Τζερόνιμο. Ήταν αρχηγός μόνο στον πόλεμο, και ακόμα και ως πολέμαρχος, δεν είχε εξουσία να επιβάλλει τις αποφάσεις του στους πολεμιστές «του». Έτσι, μετά από μια νικηφόρα εκστρατεία ενάντια στα αμερικανικά στρατεύματα, ο Τζερόνιμο θέλησε να πείσει τους πολεμιστές τους να κινηθούν ξανά στον πόλεμο. Μόνο με τα λόγια όμως μπορούσε να τους πείσει, δεν είχε κανένα άλλο μέσο πειθαναγκασμού - με αποτέλεσμα να κινηθεί τελικά ο ίδιος μαζί με άλλους τρεις συμπολεμιστές του μόνο. Χαώδης η διαφορά με τα νεότερα κράτη μας: οι πολιτικοί που αποφασίζουν να ρίξουν μια χώρα στον πόλεμο δεν το κάνουν ποτέ μόνοι τους, οι δε στρατιώτες που αποφασίζουν να μην υπακούσουν και αρνούνται να πολεμήσουν μπορεί να τιμωρηθούν αυστηρότατα, ακόμα και να τουφεκιστούν.

Τομά: Οστρακίζονται αυτοί οι τελευταίοι, γιατί είναι προδότες της πατρίδας, ενώ οι πολιτικοί που κήρυξαν τον πόλεμο και έθεσαν σε κίνδυνο την πατρίδα εγκωμιάζονται.

Φρανσίς: Στην πραγματικότητα, το κράτος στη Δύση

γεννήθηκε από τον πόλεμο, στα τέλη του Μεσαίωνα. Η πολιτική εξουσία είναι τότε και στρατιωτική εξουσία: ο βασιλιάς και οι άρχοντες είναι πρωτίστως πολεμιστές που παρέχουν στρατιωτική προστασία σε έναν πληθυσμό, ο οποίος σε αντάλλαγμα πληρώνει φόρους και δουλεύει για λογαριασμό τους (δουλοπάροικι). Γι' αυτόν τον λόγο, το παλάτι, ένα οχυρωμένο κάστρο, είναι επίσης η έδρα της φεουδαρχικής πολιτικής εξουσίας. Με το πέρασμα των αιώνων, οι πόλεμοι γίνονται όλο και πιο δαπανηροί, λόγω των τεχνικών εξελίξεων (αρκεβούζια, πολεμικά πλοία, κ.ο.κ.), και τα βασίλεια υποχρεώνονται να δημιουργήσουν μια γραφειοκρατία που θα τους επιτρέψει να ενισχύσουν την ικανότητά τους να κινητοποιούν όλων των ειδών τους πόρους, οικονομικούς (στατιστικές για επαγγέλματα, εισοδήματα, κ.ο.κ.), ανθρώπινους (μητρώα γεννήσεων και θανάτων, δημογραφικές στατιστικές) και υλικούς (έλεγχος των φυσικών πόρων, ανάπτυξη των συγκοινωνιακών υποδομών: λιμάνια, γέφυρες, δρόμοι). Γεννιέται το νεότερο κράτος, και οι επαγγελματικές συντεχνίες και οι συνελεύσεις των κατοίκων παρακμάζουν ή και απαγορεύονται από την κρατική εξουσία, με τον βασιλιά να επιβάλλει, για παράδειγμα, έπαρχους για να διοικούν τις κοινότητες. Η πολιτική χειραφετείται βαθμιαία από τη στρατιωτική εξουσία, στην οποία τελικά καταφέρνει να επιβληθεί, υποτάσσοντάς τη στην αστική εξουσία της.

Ο 20^{ος} αιώνας είναι ταυτόχρονα ο αιώνας των ολοκληρωτισμών (σταλινισμός, μαοϊσμός, ναζισμός) και του φιλελευθερισμού, της αστικής πολιτικής εξουσίας. Σε κάθε περίπτωση, είναι ο αιώνας του θριάμβου του κράτους, το

ποίο είναι η πολιτική μορφή που καλύπτει πλέον όλο τον πλανήτη και σχεδόν όλους τους λαούς. Όμως ο 20^{ος} αιώνας είναι επίσης ο αιώνας των μεγαλύτερων στρατιωτικών σφαγών (οι οποίες διαπράχθηκαν από κράτη): Α΄ και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, πόλεμοι κατά της αποικιοκρατίας, πόλεμος Ιράν-Ιράκ, πόλεμος στο Κονγκό, κ.ο.κ. Αποτέλεσμα: εκατομμύρια νεκροί σε πολέμους που διεξάχθηκαν από κράτη, χωρίς να λησμονούμε τις γενοκτονίες και τη χρήση δύο ατομικών βυμβών από ένα φιλελεύθερο κράτος ενάντια σε άμαχους στην Ιαπωνία, ή ακόμα όλους τους εμφύλιους πολέμους στους οποίους ενεπλάκησαν κρατικοί στρατοί. Μάλιστα, σε πολλές χώρες, στη Λατινική Αμερική για παράδειγμα, οι κρατικοί στρατοί δεν ενεπλάκησαν ποτέ σε πολέμους ενάντια σε εξωτερικές δυνάμεις, αρκούμενοι να σφραγίζουν τους ίδιους τους πολίτες τους.

Τομά: Μπορούμε να προσθέσουμε ότι οι πολιτικοί που αποφασίζουν να ρίξουν μια χώρα σε πόλεμο ή να επέμβουν σε μια άλλη χώρα δεν συμβουλευόμαστε ποτέ τον πληθυσμό ή τον στρατό, που είναι άλλο πράγμα απ' το να ζητάς την εξουσιοδότηση κυβερνητικών σωμάτων. Επιπλέον, σήμερα, με πρόσχημα την «εθνική ασφάλεια», μπορείς να καταδίδεις, να θέτεις υπό παρακολούθηση, να φυλακίζεις κάθε πολίτη που τον βαρύνει η παραμικρή υποψία ότι δύναται να αποτελέσει κίνδυνο για την εθνική ασφάλεια, μια έννοια που περικλείει τα πάντα και οτιδήποτε. Η κυβέρνηση των Η.Π.Α. χρησιμοποιεί ακόμα και μη επανδρωμένα αεροσκάφη για να εξοντώνει, χωρίς δίκη ή καταδικαστική απόφαση, αντιπάλους της –συν κάποιους άμαχους παρεμπιπτόντως– σε ξένες χώρες.

Φρανσίς: Πολύ σωστά. Για την ακρίβεια, μόλις βγήκαμε από έναν 20^ο αιώνα ο οποίος σηματοδεύτηκε από μια φωνική βία άνευ προηγουμένου στην ιστορία της ανθρωπότητας, και όλα αυτά ενορχηστρώθηκαν από τα κράτη, που έγιναν ολοένα πιο ισχυρά, παρειοφρητικά και βίαια. Οι νεκροί από διακρατικές συγκρούσεις μόνο κατά τον 20^ο αιώνα ανήλθαν σε πάνω από 200 εκατομμύρια. Κι ακόμα προσπαθούν να μας πείσουν ότι χρειαζόμαστε τα κράτη για να μην αλληλοσκοτωνόμαστε μεταξύ μας...

Είτε το κράτος ελέγχεται από πολιτικούς είτε από στρατιωτικούς, έχει πάντα το «μονοπώλιο της νόμιμης βίας», όπως το θέλει η διατύπωση του κοινωνιολόγου Μαξ Βέμπερ. Και παραμένει ένα σύστημα κυριαρχίας, καταπίεσης, εκμετάλλευσης και αποκλεισμού. Πράγματι, ο στρατός επιχειρεί ενίοτε να πάρει τη θέση της πολιτικής ελίτ, ιδίως όταν μια χώρα απειλείται από αριστερές δυνάμεις, ή σε ένα πλαίσιο σφοδρών εθνοτικών αντιπαλοτήτων. Μερικές φορές επίσης, είναι οι αριστερές δυνάμεις που καταλαμβάνουν το κράτος με ένοπλη επανάσταση. Τέτοιες ήταν οι περιπτώσεις των μπολσεβίκων με τον Λένιν και τον Τρότσκι στη Ρωσία, του Μάο στην Κίνα, του Κάστρο στην Κούβα. Το κράτος μένει στη θέση του, αλλά η γραφειοκρατία, ο στρατός, η αστυνομία, οι δικαστές και οι δεσμοφύλακες γίνονται τώρα «κόκκινοι», κομμουνιστικοί. Το κράτος παραμένει προφανώς ένα σύστημα κυριαρχίας, καταπίεσης, εκμετάλλευσης και αποκλεισμού. Και, στην περίπτωση της σοβιετικής Ρωσίας για παράδειγμα, ο Κόκκινος Στρατός δεν δίστασε να σφαγιάσει τους αναρχικούς συντρόφους.

Σε τελευταία ανάλυση, οι αναρχικοί είναι κατά κανό-

να αντιμιλιταριστές και συχνά τάχθηκαν στη θεωρία και στην πράξη ενάντια στην υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, με κίνδυνο να υποστούν τις συνέπειες και να περάσουν μερικούς μήνες πίσω απ' τα σίδερα. Στις Η.Π.Α., κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η αναρχική Έμμα Γκόλντμαν κλείστηκε στη φυλακή επειδή έκανε προπαγάνδα κατά του πολέμου. Στη Γαλλία, όταν η στρατιωτική θητεία ήταν ακόμα υποχρεωτική, ο ανυπότακτος Πατρίκ Αγκιάρ δήλωσε στο δικαστήριο: «Αρνούμαι να υπηρετήσω οποιονδήποτε στρατό, είναι όλοι δυνάμεις καταστροφής. Αρνούμαι τη στρατιωτική θητεία που προετοιμάζει για πόλεμο, σε μαθαίνει να σκοτώνεις και να υπακούς τυφλά. Είμαι υπέρ της κατάργησης των στρατών και των όπλων. [...] Η ζωή μου είναι δική μου και διεκδικώ την ελευθερία να σκέφτομαι και να πράττω σύμφωνα με τις ιδέες μου. Είμαι υπέρ μιας αναρχικής κοινωνίας που αντιτάσσεται σε κάθε μορφή εξουσίας και βασιζέται στην ειρήνη και την ελευθερία».

Και το αναρχικό δίκτυο στη Γαλλία υπήρξε πολύ ενεργό στην υποστήριξη των ανυπότακτων, τόσο αυτών που επέλεξαν τη φυλακή όσο κι εκείνων που πέρασαν στην παρανομία. Οι αναρχικοί εγκαθίδρυσαν ένα δίκτυο αλληλοβοήθειας, με γιατρούς, για παράδειγμα, που δέχονταν να περιθάλπουν τους φυγάδες χωρίς να το δηλώνουν στο κράτος.

Αλλά κι εσύ, χωρίς να είσαι αναρχικός, υπήρξες ανυπότακτος, ενώ ήσουν υποχρεωμένος να κάνεις τη στρατιωτική σου θητεία κατά τον πόλεμο στην Αλγερία. Γιατί πήρες αυτή την απόφαση τότε;

Τομά: Η απάντησή μου βρίσκεται εν πολλοίς στα προ-

ηγούμενα, και υιοθετώ απολύτως τη δήλωση του Πατρίκ Αγκιάρ. Όταν ήταν να κάνω εγώ τη θητεία μου, που την εποχή του πολέμου στην Αλγερία κρατούσε 27 μήνες, βρισκόμουν στον Καναδά, έκανα πρακτική στο πλαίσιο των σπουδών μου ως μηχανικού. Είχα αποφασίσει ασυναίσθητα και από παλιά ότι δεν θα μάθαινα ποτέ να πυροβολώ τον διπλανό μου. Αφού λοιπόν δεν είχα ούτε πολεμικό ένστικτο ούτε καμιά όρεξη να μάθω να παρελαύνω, αποφάσισα να μην ανταποκριθώ στο κάλεσμα. Έγινα ανυπότακτος. Ήμουν συγχρόνως αντιρρησίας συνείδησης; Νομίζω ότι η διαχωριστική γραμμή μεταξύ των δύο είναι λεπτή. Πάντως ήταν μια απόφαση που δεν τη μετάνιωσα ποτέ.

Πράγματι, αρνήθηκα να υπακούσω στην αυθεντία του κράτους που με διέταζε να κάνω τη στρατιωτική μου θητεία. Υπάκουσα όμως σε μια αρχή που ακόμα την πιστεύω: «Ου φονεύσεις». Μήπως τότε απλώς αντικατέστησα τη μια αυθεντία με μια άλλη;

Φρανσίς: Το βασικό ζήτημα για τους αναρχικούς δεν είναι τόσο αν «υπακούς» ή όχι σε αρχές. Οι αναρχικοί που ξέρω εγώ είναι συχνά άνθρωποι με αρχές, και μάλιστα αρκετά αυστηροί στην τήρησή τους. Το ερώτημα είναι ποιος αποφασίζει γι' αυτές τις αρχές. Αν θέλεις να νιώθεις ελεύθερος και αυτόνομος με όρους ηθικών επιλογών, πρέπει να μπορείς ν' αποφασίζεις ο ίδιος για τις αρχές σου, και πιθανώς ν' αλλάζεις αρχές ανάλογα με τις πεποιθήσεις σου. Αν αυτός που σου επιβάλλει την υπακοή σε αρχές είναι μια αυθεντία, και μάλιστα απειλώντας σε με τιμωρία αν δεν υπακούσεις, τότε δεν είσαι ελεύθερος, έστω κι αν οι αρχές αυτές είναι έγκυρες.

Προφανώς, βέβαια, η ζωή είναι περίπλοκη και είναι πολύ δύσκολο να πεις αν μια αρχή που έχω προέρχεται από την κοινωνικοποίησή μου και την εκπαίδευσή μου, άρα από τους γονείς μου, τους δασκάλους μου ή τον πολιτισμό μου εν γένει, ή αν την ανακάλυψα και την υιοθέτησα μόνος μου, με τρόπο αυτόνομο. Αλλά, στην περίπτωση σου, πιστεύω ότι το πήρες απόφαση μόνος σου ουσιαστικά, σύμφωνα με ό,τι σου υπαγόρευε η συνείδησή σου, πως ο στρατός δεν ήταν για σένα και πως δεν ήθελες να σκοτώνεις ανθρώπους που ούτε τους ήξερες ούτε σου είχαν κάνει τίποτα...

Τομά: Αυτό λοιπόν μ' έκανε αναρχικό; Και η ειρωνεία είναι ότι, αν και δεν υπάρχει κατέ παραγραφή για τις στρατιωτικές ποινές, μερικά χρόνια αργότερα, το γαλλικό κράτος κήρυξε αμνηστία για όλες τις περιπτώσεις σαν τη δική μου.

Φρανσίς: Προσοχή, να μην τα μπερδεύουμε. Επειδή υπάρχει σε μια δεδομένη περίπτωση ένα στοιχείο που παραπέμπει στην αναρχία ή στον αναρχισμό, δεν γίνεται κανείς αναρχικός. Δεν αρκεί, για παράδειγμα, να είσαι ενάντια στον στρατό για να είσαι αναρχικός. Το ξέρεις το πρόβλημα με κάτι συλλογισμούς της τυπικής λογικής: α) όλες οι γάτες έχουν μουστάκια, β) ο Αδόλφος Χίτλερ είχε μουστάκι, γ) άρα ο Αδόλφος Χίτλερ ήταν γάτα... Ομοίως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι α) οι αναρχικοί είναι ενάντια στον στρατό, β) εσύ είσαι ενάντια στον στρατό, γ) άρα είσαι κι εσύ αναρχικός. Αλλά δεν είναι τόσο απλό... Πρέπει να λάβουμε υπόψη κι άλλα στοιχεία - για παράδειγμα, ότι οι αναρχικοί είναι υπέρ της συνεργασίας και της αυτοδιαχείρισης. Όμως, κι εδώ ακόμα, μια συνέλευ-

ση μετόχων που διοικεί μια μεγάλη ιδιωτική ασφαλιστική εταιρεία, μια φαρμακοβιομηχανία ή μια πετρελαϊκή φίρμα δεν μπορεί να λέγεται αναρχική απλώς και μόνο επειδή οι μέτοχοι παίρνουν τις αποφάσεις τους στη γενική τους συνέλευση.

Σύμφωνα με έναν άλλο συλλογισμό, οι αναρχικοί έχουν κατηγορηθεί ότι ρίχνουν νερό στον μύλο του φιλελευθερισμού, ακόμα και του νεοφιλελευθερισμού, ιδίως μετά τον Μάη του '68 στη Γαλλία και την ανάδυση της αντικουλτούρας. Γιατί; Μόνο και μόνο επειδή ο νεοφιλελευθερισμός κηρύσσει κι αυτός την ελευθερία ατόμων αποκομμένων από τους θεσμούς, όπως η οικογένεια, για παράδειγμα, ενθαρρύνοντας επίσης την επικοινωνία σε δίκτυα. Έχει μάλιστα επινοηθεί ένας χαρακτηρισμός, «αναρχοφιλελεύθερος», για να δηλώσει τους αναρχικούς αυτούς που είναι, υποτίθεται, σωσίες των νεοφιλελευθέρων. Όμως το αμάλγαμα αυτό είναι απατηλό για δύο λόγους.

Πρώτον, οι νεοφιλελεύθεροι θεωρούν ότι η πολιτική ενασχόληση είναι χάσιμο χρόνου για τη μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού. Θα ήταν προτιμότερο για όλους η πλειονότητα να αφήσει μια κλίκα ειδικών να διαχειρίζονται το κοινό καλό, ενώ τα άτομα θα απολάμβαναν την ελευθερία τους στις ιδιωτικές τους δραστηριότητες, στην εργασία, με τους φίλους τους, με τις οικογένειές τους. Μάλιστα, ήδη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ένας Γάλλος φιλελεύθερος, ο Μπενζαμέν Κονσταν, ήθελε να διακρίνει την ελευθερία των μοντέρνων από την ελευθερία των αρχαίων. Θύμιζε ότι οι Έλληνες της αρχαιότητας θεωρούσαν πως είναι ελεύθεροι μόνο αν μπορούσαν να συμμετέχουν

στις συνελεύσεις στην αγορά και να παίρνουν όλοι μαζί πολιτικές αποφάσεις. Κατά τον Κονστάν, όμως, αυτή η αντίληψη περί ελευθερίας εγκαταλείφθηκε με τη νεωτερικότητα και τον φιλελευθερισμό χάριν μιας άλλης, σύμφωνα με την οποία ένα άτομο πιστεύει ότι είναι ελεύθερο αν δεν είναι υποχρεωμένο ν' ασχολείται με την πολιτική, αφού μ' αυτή ασχολείται ένα άλλο στη θέση του (ένας αρχηγός κράτους ή ένας βουλευτής, για παράδειγμα). Η διάκριση αυτή είναι πολύ σαγηνευτική και εκφράζει πολύ καλά την εμπειρία πολλών «μοντέρνων» που διαμαρτύρονται ότι οι πολιτικές συνελεύσεις και συγκεντρώσεις είναι βαρετές και σου τρώνε πραγματικά πολύ χρόνο. Όμως η διάγνωση του Κονστάν έχει τουλάχιστον τρία ελαττώματα: πρώτον, ξεχνά να αναφέρει ότι ο καπιταλισμός απαιτεί να αφιερώνει κανείς περισσότερες ώρες στην εργασία, αφήνοντας ελάχιστον χρόνο για την πολιτική· έπειτα, είναι το λιγότερο προβληματικό για «μοντέρνα» άτομα που δεν ενδιαφέρονται για την πολιτική να αφήνουν την εξουσία σε ένα άλλο μοντέρνο άτομο, το οποίο απειλεί τότε να διαχειρίζεται τις κοινές υποθέσεις σύμφωνα με τα προσωπικά του συμφέροντα· τέλος, σε αντίθεση με ό,τι λέει ο Κονστάν, πολλοί «μοντέρνοι» άσκησαν και ασκούν ακόμα την πολιτική εμπλεκόμενοι άμεσα σε αυτή, και νιώθουν ελεύθεροι μόνο στον βαθμό που τους είναι δυνατόν να συναθροίζονται και να δρουν συλλογικά. Η δυτική νεωτερικότητα βρήκε από παραδείγματα κοινωνικών κινήματων που λειτούργησαν με γενικές συνελεύσεις και από στιγμές κρίσης όπου ο λαός επιστράτευσε λαϊκές συνελεύσεις: το συνδικαλιστικό και το φεμινιστικό κίνημα, τα σοβιέτ και τα εργατικά συμβούλια

στη Γερμανία και στην Ουγγαρία γύρω στο 1920, οι λαϊκές συνελεύσεις στη Βουδαπέστη το 1956 και στην Πράγα το 1968, οι μεγάλες συνελεύσεις του κινήματος του 1968 και, πιο κοντά μας, το κίνημα των Αγανακτισμένων και του Occury, για να αναφέρουμε λίγα μόνο παραδείγματα.

Δεύτερον, ο νεοφιλελευθερισμός κηρύσσει μια ατομική ελευθερία που μόνος της σκοπός είναι το *έχειν*, δηλαδή η κατανάλωση και συσσώρευση αγαθών και πλούτου, ενώ η ατομική ελευθερία των αναρχικών πρέπει να πηγαίνει χέρι-χέρι με την ισότητα και την αλληλοβοήθεια. Για τους αναρχικούς, το να ζεις και να πράττεις συλλογικά είναι πιο σημαντικό από το να έχεις ατομικά. Ως γνωστόν, οι αναρχικοί θεωρούν ουσιώδη την πολιτική και συλλογική στράτευση. Και τα δίκτυα που συγκροτούν έχουν ακριβώς στόχο να μεγιστοποιούν την πολιτική αποτελεσματικότητά τους, όχι το κεφάλαιό τους ή την κατανάλωσή τους. Με δυο λόγια, δεν πρέπει να τα συγχέουμε όλα εξαιτίας μίας ή δύο ομοιοτήτων.

Επανέρχομαι όμως στον πόλεμο και στον στρατό. Οι αναρχικοί υπήρξαν συχνά πασιφιστές, κήρυκες της μη βίας. Άλλοι αναρχικοί συμμετείχαν σε ένοπλους αγώνες στρατιωτικού τύπου. Αλλά οι αναρχικές πολιτοφυλακές προσπαθούν κατά κανόνα να διαφυλάξουν τις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας, όπως κατά τον πόλεμο στην Ισπανία το 1936-1939.

Τομά: Το ωραιότερο παράδειγμα είναι όντως η Ισπανία κατά τον εμφύλιο πόλεμο. Όπως λέει ο Ζαν Πρεποζιέ στην *Ιστορία του αναρχισμού*, «οι μάζες έμεναν πιστές στο αντιαυταρχικό ιδεώδες [...], ιδεώδες που εισήχθηκε στην Ισπανία τον 19^ο αιώνα από τον Μπακούνιν και τους

οπαδούς του». Αυτό όμως είναι λιγότερο αυτονόητο απ' ό,τι ακούγεται. Πράγματι, όσα χρόνια κράτησε ο πόλεμος, έγιναν πολλά πράγματα που δεν ήταν όλα απότοκα του αναρχισμού. Υπήρξε μεταξύ άλλων «ένας εμφύλιος πόλεμος μέσα στον εμφύλιο πόλεμο», με την αστραπιαία άνοδο του ισπανικού Κομμουνιστικού Κόμματος και τη συμμαχία του με το στρατόπεδο των δημοκρατικών. Για να μη μιλήσουμε για τα κινήματα που διεκδικούσαν την ανεξαρτησία της Καταλονίας και της Χώρας των Βάσκων. Η σύγκρουση αυτή ενέπνευσε συγγραφείς όπως τον Έρνεστ Χέμινγουεϊ, με το *Για ποιον χτυπά η καμπάνα*, και ζωγράφους όπως τον Πικάσο, με την *Γκερνίκα*, που αναπαριστά τη βαναυσότητα του βομβαρδισμού των εθνικιστικών δυνάμεων από τους Γερμανούς και τους Ιταλούς, κι έχει γίνει το σύμβολο των τραγωδιών που προκαλεί ο πόλεμος. Θα έπρεπε επίσης να μιλήσουμε και για τα βασανιστήρια που γίνονταν στο κάστρο του Μοντζουίκ. «Καλό» πράγμα ένας στρατός αναρχικών, αλλά όπως και να το κάνουμε πολεμούσε ενάντια σε έναν στρατό ατόμων της ίδιας εθνικότητας με τους αναρχικούς.

Φρανσίς: Ναι, έτσι είναι, αλλά οι αναρχικοί προσπαθούν, όσο είναι δυνατόν αυτό και όσο τους το επιτρέπουν τα μέσα τους, να οργανώσουν τις ένοπλες πολιτοφυλακές τους σύμφωνα με αρχές που αντιστοιχούν στα ιδεώδη τους. Έτσι, κατά τον πόλεμο στην Ισπανία, δεν υπήρχαν αξιωματικοί, ή τουλάχιστον εκλέγονταν και μπορούσαν να καθαιρεθούν από τους στρατιώτες. Από την πλευρά τους, οι Γερμανοί αναρχικοί που είχαν πάει στην Ισπανία για να πολεμήσουν πρότειναν στις μονάδες τους την κατάργηση του στρατιωτικού χαιρετισμού και προ-

πάντων να παίρνουν όλοι τον ίδιο μισθό. Οι Ιταλοί αναρχικοί αγωνιστές, πάλι, δεν ήθελαν καθόλου μισθό, θεωρώντας ότι δεν έπρεπε να συνηθίσουν «να ζουν από τα όπλα». Στην αρχή, οι γυναίκες μπορούσαν να συμμετέχουν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, έστω κι αν τελικά αποκλείστηκαν από τις μονάδες μάχης. Οι ελευθερίες της ουχίτησης και του Τύπου γίνονταν σεβαστές ακόμα και στο μέτωπο. Θα μας πουν: «Καλά όλα αυτά, στο τέλος όμως σφαγιασθήκαν». Όντως, αλλά είναι δύσκολο να πει κανείς αν αυτό συνέβη λόγω του τρόπου οργάνωσής τους ή από εξωτερικούς παράγοντες: την αριθμητική υπεροχή των εχθρικών δυνάμεων και της έλλειψη αλληλεγγύης από τους συμμάχους. Έτσι, οι αναρχικοί στέλλονταν στα πιο επικίνδυνα μέτωπα και δεν είχαν σχεδόν καθόλου βαριά όπλα, τα οποία επιφυλάσσονταν για τις δυνάμεις των δημοκρατικών ή για τις δυνάμεις που υποστηρίζονταν από τους Σοβιετικούς. Για να μην αναφέρουμε ότι η δημοκρατική κυβέρνηση που παρέμενε στην εξουσία δεν παρέλειπε να καταδιώκει τους αναρχικούς για ηττοπαθή προπαγάνδα. Και, στη διεθνή σκηνή, οι φιλελεύθερες «δημοκρατίες», όπως η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία, είχαν αποφασίσει να μην εμπλακούν στη σύγκρουση, ενώ οι «εθνικιστικές» δυνάμεις του συνταγματάρχη Φράνκο απολάμβαναν τη στρατιωτική υποστήριξη της φασιστικής Ιταλίας και της ναζιστικής Γερμανίας.

Τομά: Μετά τον στρατό, ας δούμε τώρα τον ρόλο της αστυνομίας, που αναλαμβάνει να κάνει σεβαστούς τους νόμους και στην οποία εκχωρεί το κράτος την αυθεντία του.

Φρανσίς: Τι σκέφτονται επ' αυτού οι αναρχικοί, κατά τη γνώμη σου;

Τομά: Ότι η αστυνομία είναι το πιο ορατό και πανταχού παρόν όργανο του κράτους στην καθημερινή ζωή, για να εφαρμόζει ορισμένους κανονισμούς και νόμους. Είναι επομένως το πιο σαφές σύμβολο της εξουσίας στα μάτια των αναρχικών, και όταν υπερβαίνει τα εσκαμμένα, γίνεται προνομιακός στόχος κριτικής.

Φρανσίς: Ναι. Λογικό να είναι τόσο επικριτικοί οι αναρχικοί απέναντι στην αστυνομία, αφού ανέκαθεν τους παρενοχλούσε και τους κακοποιούσε. Ο Μπακούνιν, η Λουίζ Μισέλ, ο Κραπότκιν και η Έμμα Γκόλντμαν έκαναν φυλακή, μερικές φορές μάλιστα εξορίστηκαν διά της βίας. Ορισμένες καταστάσεις είναι τραγικές: οι Ιταλοί αναρχικοί, από τους πρώτους που έριξαν στη φυλακή οι φασίστες του Μουσολίνι, δεν αποφυλακίστηκαν αμέσως από τη νέα ιταλική κυβέρνηση μετά την πτώση του δικτάτορα, αλλά μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα για να μην μπορούν να βλάψουν. Σήμερα, με το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, στο οποίο συμμετέχουν πολλοί αναρχικοί, αυτούς στοχεύει περισσότερο η αστυνομική καταστολή, και χιλιάδες έχουν συλληφθεί, μεμονωμένα ή κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων.

Πέρα από το πρόβλημα αυτό, η αστυνομία, όπως και ο στρατός, είναι ένα επαγγελματικό σώμα ασύμβατο με το αναρχικό ιδεώδες της ελευθερίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης και της αλληλαβοήθειας. Πρόκειται για οργανώσεις πολύ αυταρχικές και ιεραρχικές, που αρνούνται επί της αρχής την αυτονομία των μελών τους, απαιτώντας τυφλή υπακοή, ακόμα κι όταν μερικές φορές διατάζεται ή αναλαμβάνεται ο φόνος αγνώστων, πράγμα που μπορεί να ανταμειφθεί ακόμα και με με-

τάλλια και προαγωγές. Κι όμως, συνεχίζουν να μας λένε πως το κράτος εγγυάται την ειρήνη και την ασφάλεια, και πως βίαιοι είναι οι αναρχικοί!

Η αστυνομία έτσι όπως τη γνωρίζουμε είναι πιο πρόσφατη εφεύρεση, εμφανίστηκε στη Γαλλία και στη Μεγάλη Βρετανία περί τον 19^ο αιώνα, πρωτίστως για να προστατεύει τους πλούσιους από τους φτωχούς. Ένας από τους στοχαστές του οικονομικού φιλελευθερισμού, ο Άνταμ Σμιθ, έλεγε: «η αστική κυβέρνηση, καθ' όσον έχει σκοπό την ασφάλεια των περιουσιών, θεσπίζεται στην πραγματικότητα για να υπερασπίζεται τους πλούσιους ενάντια στους φτωχούς». Πρόσθετε ότι το κράτος και η αστυνομία υπάρχουν για να «επιτρέπουν στους πλούσιους να κοιμούνται ήσυχοι τη νύχτα». Οι αναρχικοί συμφωνούν απολύτως με τους φιλελεύθερους ως προς αυτό: «χωρίς τον χωροφύλακα, ο ιδιοκτήτης δεν θα μπορούσε να υπάρξει», έλεγε ο Ερρίκο Μαλατέστα.

Στο προβοκατόρικο ερώτημα που τίθεται τόσο συχνά στους αναρχικούς, πώς φαντάζονται μια κοινωνία χωρίς αστυνομία, ιδού τι απαντούν: αν θέλετε να διατηρήσετε τις διακρίσεις μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων και μεταξύ πλούσιων και φτωχών, σίγουρα δεν μπορείτε να μην έχετε μια δημόσια ή ιδιωτική αστυνομία για να προστατεύει τους πλούσιους και να θέτει εκτός μάχης τους φτωχούς (φυλακίζοντάς τους, για παράδειγμα). Όμως η ανάγκη για αστυνομία θα ήταν πολύ μικρότερη σε μια αναρχική κοινωνία, όπου ασφαλώς θα υπήρχαν λίγα εγκλήματα που θα έρχονταν πρόληψης και τιμωρίας, μιας και δεν υπήρχε πια κράτος, ούτε ιδιωτική περιουσία, ούτε κυρίαρχοι και κυριαρχούμενοι, ούτε

πλούσιοι και φτωχοί. Ποιος θα απειθαρχεί σε ποιον, τότε, και ποιος θα κλέβει ποιον;

Εν ολίγοις, οι αναρχικοί δεν πείθονται από την κυρίαρχη ιδεολογία που βλέπει στον πρώτο τυχόντα έναν δυνητικό φονιά, βιαστή ή κλέφτη. Ο φόβος αυτός συντηρείται επιπλέον από την πολιτική φιλοσοφία που εμπνέεται από τον Τόμας Χομπς και από τον κοινωνικό δαρβινισμό, μεταξύ άλλων, και προπάντων από τα ΜΜΕ και τα θρίλερ, τις αστυνομικές ταινίες, ακόμα και τις ταινίες τρόμου. Σε συνθήκες δικαιοσύνης, ελευθερίας και ισότητας, δεν μπορεί παρά να υπάρχει πολύ λιγότερη βία στην κοινωνία.

Τι γίνεται όμως αν ένας μανιακός με αλυσοπρίονο επιτεθεί στους γείτονές του; Τότε θα μαζευτεί η κοινότητα για να βρει από κοινού μια λύση; Θα ήταν δυνατόν να εξοριστεί ο δράστης, να υποχρεωθεί να ακολουθήσει θεραπεία, να προταθεί μια συλλογική τελετή συμφιλίωσης και επανόρθωσης, κ.ο.κ. Για προληπτικούς σκοπούς, μπορούμε επίσης να φανταστούμε μια αγαθοεργή υπηρεσία εθελοντών που θα έσπευδαν όποτε ζητούσε κανείς βοήθεια. Δεν είναι καλές λύσεις αυτές; Αν έχετε άλλες ιδέες, θα μπορούτε να τις συζητήσετε στη συνέλευσή σας και να συμμετάσχετε στη συλλογική απόφαση για να διευθετηθεί από κοινού η ευαίσθητη αυτή κατάσταση, αντί ν' αφήνετε αστυνομικούς και δικαστές να εφαρμόζουν μια τάξη κι έναν νόμο που σας έχουν επιβληθεί.

Όμως η λαϊκή δικαιοσύνη είναι επικίνδυνη, ο λαός διψά για λιντσαρίσματα, μας λένε. Α, ναι; Και τι να πούμε τότε για τις επεμβάσεις της αστυνομίας, που γίνονται συχνά με τρόπο κτηνώδη κι επιλεκτικό; Και για τους δικα-

στές, που τα έχουν κάνει πλακάκια με την άρχουσα τάξη, στην οποία άλλωστε ανήκουν; Οι αναρχικοί ξέρουν προπάντων ότι το σημερινό σύστημά «μας» για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας από την αστυνομία, τα δικαστήρια και τις φυλακές αποτελεί ανθρωπιστική καταστροφή. Η φυλακή είναι «σχολείο του εγκλήματος», όπως λέει ο λαός. Και, ως το παραδεχτούμε: δείχνει τόσο έλλειψη φαντασίας το να κλείνεις ένα ανεπιθύμητο άτομο μέσα σε τέσσερις τείχους και να κλειδώνεις την πόρτα!

Τομά: Θα μπορούσαμε να πούμε πολλά ακόμα για τον στρατό και την αστυνομία, εξετάζοντας για παράδειγμα τις ακραίες μορφές αστυνόμευσης, όπως την Γκεστάπο ή την Τσεκά και μετά την Γκε-Πε-Ου στη Ρωσία, που δημιουργήθηκαν ειδικά για την καταστολή των αναρχικών, αλλά νομίζω ότι μου είπες ήδη τα βασικά ώστε να σχηματίσω άποψη επί του θέματος. Απεναντίας, δεν έχουμε μιλήσει πολύ για μια άλλη μορφή αυθεντίας και εξουσίας του κράτους, που είναι η διοίκηση των δημόσιων υπηρεσιών μέσω των υπαλλήλων. Πέρα από τις εκλογές, είναι η μόνη περίπτωση που ο απλός πολίτης έχει να κάνει απευθείας με το κράτος, με τους νόμους του και τους κανονισμούς του. Θα μπορούσαμε φυσικά να μιλήσουμε εδώ για τον Κάφκα και για τον Μεγάλο Αδελφό. Ο πρώτος, κατ' αρχάς, καταγγέλλει τη δικαστική διοίκηση, έναν κόσμο σκοτεινό όσο δεν πάει, πνιγμένο στην ιεραρχία και τη γραφειοκρατία, τον οποίο απεικονίζει στη Δίκη. Καταφέρεται επίσης ενάντια στη διοίκηση εν γένει, μια αδιεπίραστη ζούγκλα με άπειρες διακλαδώσεις, την οποία περιγράφει στον Πύργο. Ο δε Μεγάλος Αδελφός, που τον βρίσκουμε στο 1984 του Τζορτζ Όργουελ, αντιπροσωπεύ-

είναι ένα κράτος που ελέγχει τα πάντα και τους πάντες, και που φαίνεται ότι αποτελεί ήδη πραγματικότητα σήμερα.

Φρανσίς: Οι αναρχικοί βρίσκονται σε μια παράδοξη θέση απέναντι στο σημερινό κράτος, ιδίως στη Δύση, διατάζοντας ανάμεσα σε δύο θεωρήσεις που δεν αποκλείουν η μία την άλλη. Συνήθως το κράτος εννοείται ως ένας θεσμός που έχει αποστολή να προστατεύει την μπουρζουαζία και τον καπιταλισμό. Για να το κάνει αυτό, έχει τον στρατό, την αστυνομία, τους δικαστές και τη φυλακή, αλλά και τις κοινωνικές υπηρεσίες που χρησιμεύουν κατά κάποιον τρόπο για να καλοπιάνουν και να καταπραΰνουν τα μεσαία και τα μη προνομιούχα στρώματα, παρέχοντάς τους υπηρεσίες στον τομέα της υγείας και της εκπαίδευσης ή της αρωγής σε περίπτωση ανεργίας, μεταξύ άλλων. Αυτό ισχύει προπάντων μετά την εμφάνιση του «κράτους πρόνοιας» στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, του οποίου οι πρώτες κοινωνικές πολιτικές εφαρμόστηκαν στη Γερμανία από τον Μπίσμαρκ προκειμένου να ικανοποιηθεί το εργατικό κίνημα και να εγκαταλείψει το επαναστατικό πρόταγμα. Οι απαρχές του κράτους πρόνοιας εξηγούνται εν μέρει από τον φόβο απέναντι σε ένα επαναστατικό κίνημα το οποίο αποτελούσε πραγματική απειλή για την καθεστηκία τάξη. Αυτό το κράτος πρόνοιας αναπτύσσεται ιδίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στη Μεγάλη Βρετανία, καταμεσής του πολέμου, η έκθεση Μπέμπεριτζ που δημοσιεύτηκε το 1942 ορίζει ότι «κάθε πολίτης θα είναι περισσότερο διατεθειμένος να αφιερωθεί στην πολεμική προσπάθεια, αν νιώθει ότι η κυβέρνησή του εφαρμόζει σχέδια για έναν καλύτερο κόσμο». Το κράτος πρόνοιας, λοιπόν, θα εγκαθιδρυθεί στην πράξη ως ανταμοιβή για τις θυσίες

που έκαναν οι πληθυσμοί κατά τον πόλεμο. Οι φιλελεύθερες ελίτ φοβούνται επίσης την απειλή που συνιστά το μοντέλο της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία είχε βγει ακόμα πιο ένδοξη από τον πόλεμο μετά την ηρωική της αντίσταση στα ναζιστικά στρατεύματα (ας σκεφτούμε την επική μάχη του Στάλινγκραντ), και την επιρροή των κομμουνιστικών κομμάτων στη Δύση, πολλά από τα οποία συμμετείχαν ενεργά στην αντίσταση κατά του ναζισμού.

Από τη δεκαετία του 1980 και μετά, οι αναρχικοί κινητοποιούνται μαζί με άλλες προοδευτικές δυνάμεις για να «αντισταθούν» και να υπερασπιστούν τις δημόσιες πολιτικές, ενώ οι νεοφιλελεύθεροι, οι συντηρητικοί και ακόμα και τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα επιβάλλουν μέτρα λιτότητας και περσοκόβουν τις δαπάνες για τις κοινωνικές υπηρεσίες. Οι αναρχικές δυνάμεις ανέκαθεν προσπαθούσαν να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής των χαμηλών και μεσαίων στρωμάτων.

Άλλοι αναρχικοί όμως (ή μερικές φορές και οι ίδιοι) παραμένουν κριτικοί απέναντι στο κράτος, ακόμα και το σοσιαλδημοκρατικό: η γραφειοκρατία και οι κοινωνικές υπηρεσίες είναι μηχανισμοί που χρησιμεύουν για την κανονικοποίηση, τον έλεγχο και την πειθάρχηση του πληθυσμού, όπως και για την ελάττωση της βούλησής του να εξεγερθεί. Υπάρχει επίσης μια διαδικασία που άπτεται του ατομικισμού: αντί να δρουν συλλογικά και να αλληλοβοηθούνται, τα άτομα έχουν να κάνουν απευθείας με το κράτος. Κι έπειτα, οι πιο επικριτικοί θυμίζουν ότι το κράτος, ακόμα και το σοσιαλδημοκρατικό, παραμένει ένας θεσμός στην υπηρεσία του καπιταλισμού και ότι οι ιδιωτικές εταιρείες κερδίζουν τεράστια ποσά από αυτό, είτε επειδή

υπερασπίζεται τα συμφέροντά τους στο πλαίσιο διεθνών εμπορικών συμφωνιών είτε μέσω φοροαπαλλαγών και άμεσων ή έμμεσων επιδοτήσεων (για παράδειγμα, με την παραχώρηση των συγκοινωνιακών και τηλεπικοινωνιακών δικτύων και την παροχή ενός ειδικευμένου εργατικού προσωπικού που έχει καταρτιστεί από τη δημόσια εκπαίδευση). Το κράτος αποτελείται από μια τάξη, την άρχουσα τάξη, που κυριαρχεί, καταπιέζει και εκμεταλλεύεται την τάξη των κυβερνωμένων. Προφανώς, υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στον πρόεδρο ή τον πρωθυπουργό, μια δικαστίνα, έναν αστυνομικό, μια υπάλληλο του υπουργείου Περιβάλλοντος, έναν ταχυδρόμο και μια δασκάλα στο δημόσιο σχολείο. Όμως όλες και όλοι με τον τρόπο τους ανήκουν στην άρχουσα τάξη και ζουν από την εκμετάλλευση του υπόλοιπου πληθυσμού, έστω κι αν παρέχουν υπηρεσίες ως αντάλλαγμα. Άλλωστε, και ο καπιταλισμός διατείνεται ότι παρέχει πολλές υπηρεσίες στην κοινωνία: χορηγεί μισθούς έναντι της εργασίας την οποία εκμεταλλεύεται, παράγει αγαθά και υπηρεσίες έναντι μιας τιμής πώλησης... Όπως θυμίζει η Μάια Ράμναθ, μια Ινδή αναρχική που ζει στη Νέα Υόρκη, το κράτος είναι ένα σύστημα «το οποίο έχει συλληφθεί για να συσσωρεύει πλούτο και για να φτιάχνει νόμους που διευκολύνουν τη λειτουργία του, ώστε να διαφυλάσσει την ίδια τη σταθερότητά του. Αυτό περιλαμβάνει τη διατήρηση ενός εύλογου βαθμού ικανοποίησης στα μέλη του». Από αυτή την άποψη, το κράτος δεν είναι μόνο ένας θεσμός που προστατεύει τους πλούσιους και υπερασπίζεται την ιδιωτική περιουσία, έστω κι αν βέβαια το κάνει και αυτό.

Τομά: Αν από μια άποψη το κράτος θεωρείται ότι προ-

στατεύει την μπουρζουαζία και τον καπιταλισμό, πρέπει κατά συνέπεια να παριστάνει ότι προστατεύει και την εργατική τάξη, να είναι δηλαδή ένα είδος κράτους πρόνοιας.

Φρανσις: Ναι, είναι η μέθοδος του μαστίγιου και του καρότου. Επ' αυτού, το πιο αμφιλεγόμενο θέμα για τους αναρχικούς σήμερα παραμένει η κριτική των φόρων και των τελών, γιατί πρόκειται για έναν δημαγωγικό λόγο που τον μονοπωλεί η νεοφιλελεύθερη δεξιά. Απεναντίας, οι υπόλοιπες προοδευτικές δυνάμεις συμφωνούν ότι οι φόροι είναι καλό πράγμα, μιας και επιτρέπουν την αναδιανομή του πλούτου των πλουσίων προς την κατεύθυνση των φτωχών. Ήδη όμως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο Κροπότκιν παρατηρούσε ότι το κράτος υποχρεώνει, μέσω των φόρων και των τελών, «κάθε πολίτη να επιτελεί τεράστιο όγκο εργασίας για το κράτος»: «Ο όγκος εργασίας που παρέχεται κάθε χρόνο από τον παραγωγό στο κράτος είναι πελώριος. Πρέπει να φτάνει, και για ορισμένες τάξεις να ξεπερνά, τις τρεις μέρες εργασίας ανά εβδομάδα, τις οποίες παρείχε ο άλλοτε ο δουλοπάροικος στον κύριο του». Ο Κροπότκιν θεωρεί εκμετάλλευση αυτή την εργασία που απαιτείται από το κράτος.

«Μα είναι φρικτό να σκεφτόμαστε έτσι!», θα μας πουν οι προοδευτικές δυνάμεις, προσθέτοντας: «Οπότε τι; Πρατίνετε να ξεπουλήσουμε τις υπηρεσίες υγείας και εκπαίδευσης στις ιδιωτικές εταιρείες;». Ιδού το δράμα του 20^{ου} αιώνα και των αρχών του 21^{ου} στη Δύση: είμαστε ανίκανοι να σκεφτούμε έξω από τα δίπολα δημόσιο/ιδιωτικό και κράτος/καπιταλισμός. Μια υπηρεσία, πιστεύουμε, μπορεί να αναλαμβάνεται και να παρέχεται είτε από το

κράτος είτε από τον καπιταλισμό. Είναι πολύ θλιβερό να διαπιστώνει κανείς τον βαθμό της τυφλότητάς μας, καθώς υπάρχουν κι άλλα οικονομικά συστήματα που επιτρέπουν την παροχή αγαθών και υπηρεσιών. Η πατριαρχία προτείνει, έστω κι αν είναι ανάρμοστο και άδικο, να δουλεύουν οι γυναίκες για να παρέχουν αγαθά και υπηρεσίες στο πλαίσιο της οικογένειας, ν' ασχολούνται με τα παιδιά και με τα άρρωστα ή ηλικιωμένα πρόσωπα, να τα ταΐζουν, να τα φροντίζουν και να καθαρίζουν το σπίτι, κι όλα αυτά δωρεάν (μολονότι οι εργασίες αυτές, όταν γίνονται στο δημόσιο ή καπιταλιστικό σύστημα, αμείβονται με μισθό).

Τομά: Υπάρχει και η αγαθοεργία, μια μορφή μη αμειβόμενη εργασίας, επειδή πρόκειται για «προσφορά», που μερικές φορές επιτελεί καθήκοντα τα οποία θα έπρεπε να τα αναλαμβάνει το κράτος, ή τουλάχιστον να αμείβει για την επιτέλεσή τους. Θα ήταν ενδιαφέρον να δούμε τι εξοικονομήσεις πετυχαίνονται με την εργασία των εθελοντών, ανθρώπων που θέτουν οικειοθελώς τον εαυτό τους στην υπηρεσία της κοινωνίας και του κράτους από αλληλεγγύη.

Φρανσίς: Πράγματι, οι αναρχικοί τάσσονται με θέρμη υπέρ της δωρεάν παροχής εργασίας και την ενθαρρύνουν. Όμως, στις κοινωνίες μας, η αγαθοεργία είναι μια επιμέρους μορφή μη αμειβόμενη εργασίας που, όπως μόλις είπες, καλείται προπάντων να καλύψει τις αποτυχίες του καπιταλισμού ή του κράτους. Μιλώντας για εθελοντισμό, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι είναι οι γυναίκες αυτές που κάνουν την περισσότερη μη αμειβόμενη εργασία στις κοινωνίες μας, πράγμα που μοιάζει να υποδηλώνει ότι εξωθού-

νται σε αυτή διά της βίας, λιγότερο ή περισσότερο, από τη σεξιστική και πατριαρχική κοινωνική δομή... Στο θέμα της διχοτομίας μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, οι αναρχικοί προτείνουν ήδη από τον 19^ο αιώνα μια τρίτη εναλλακτική, το «κοινό». Η Μαριάν Ενκέλ, που ασχολείται με το Διεθνές Κέντρο Έρευνας για τον Αναρχισμό στη Λοζάννη, θυμίζει ότι αναρχικοί που συμμετείχαν στο συνέδριο της φεντεραλιστικής Διεθνούς στις Βρυξέλλες το 1874 πρότειναν οι «δημόσιες υπηρεσίες» να είναι ευθύνη των αυτόνομων και ομόσπονδων κοινοτήτων, που θα λειτουργούσαν σύμφωνα με την αρχή της αλληλοβοήθειας και όχι ενός «παντοδύναμου κράτους». Σήμερα, όμως, στη Δύση, το δράμα είναι ότι ουσιαστικά δεν υπάρχουν πια κοινοί οικονομικοί πόροι, δεν υπάρχουν πια κοινά: όλα έχουν είτε ιδιωτικοποιηθεί είτε «εθνικοποιηθεί», υφαρπαχθεί από το κράτος ως «δημόσια αγαθά», υποτίθεται.

Τομά: Όπως είπα προηγουμένως, πριν σκιαγραφήσουμε τον ορισμό της αναρχίας, ήθελα να δούμε ποιο είδος κυβέρνησης θέλουν να καταργήσουν οι αναρχικοί. Όσο σκέφτομαι αυτά που μου είπες, φέρνω στο μυαλό μου ένα βιβλίο του Ρολάν Μουνιέ, με τίτλο *Μοναρχίες και βασιλείες*. Από την προϊστορία έως τις μέρες μας. Αν το ερμηνεύω σωστά, η πρώτη μορφή διατακτικής εξουσίας ή αυθεντίας στις κοινωνίες του κόσμου είναι ο αρχηγός της ορδής, της φυλής ή του κλαν. Μετά έρχονται οι μοναρχίες και οι βασιλείες που ενσαρκώνουν οι φαραώ στην Αίγυπτο, οι βασιλιάδες και οι βασίλισσες στην Ευρώπη και, αλλού, στην Κίνα ή στην Ιαπωνία, ο αυτοκράτορας. Αυτή η μορφή αυθεντίας διατηρείται για χιλιετίες, σε ό,τι αφορά τους φαραώ και τους αυτοκράτορες, και για αιώνες σε ό,τι αφο-

ρά τους βασιλιάδες και τις βασίλισσες. Και η αυθεντία όλου αυτού του ωραίου κόσμου πηγάζει από τα πνεύματα ή τους θεούς: ο φαραώ είναι ο θεός ιερέας, οι βασιλιάδες αξιώνουν θεϊκή αυθεντία, ο αυτοκράτορας της Ιαπωνίας είναι ο ουράνιος ηγεμόνας και ο αυτοκράτορας της Κίνας ο γιος του ουρανού. Έπειτα, διαβάζω ότι ακόμα και σήμερα υπάρχουν βασιλείες τέτοιου τύπου ή παραφυάδες τέτοιων βασιλειών, σε καμιά τριανταριά χώρες ανά την υφήλιο, αλλά προπάντων στην Ασία και στην Ευρώπη. Αυτό με οδηγεί προφανώς στο εξής ερώτημα: θα μπορούσε να υπάρξει, και μπορεί να υπάρξει, αναρχία σε μια κοινωνία όπου ο ηγέτης, ο βασιλιάς, ο μονάρχης, ο ηγεμόνας είναι ελέω Θεού; Με άλλα λόγια, για να είναι δυνατή η αναρχία, δεν πρέπει να υπάρχει χωρισμός της εκκλησίας και του κράτους, των δύο μαύρων προβάτων του Μπακούνιν; Ή, όπως έλεγε: «δούλοι του Θεού, οι άνθρωποι πρέπει να είναι επίσης δούλοι της εκκλησίας και του κράτους, στον βαθμό που το τελευταίο καθοσιώνεται από την εκκλησία».

Φρανσίς: Δεν είναι πάντα εύκολο να μάθουμε με ακρίβεια πώς ήταν οργανωμένες πολιτικά οι ανθρώπινες κοινωνότητες στις «απαρχές του χρόνου». Σου ανέφερα νωρίτερα ότι αναρχικοί όπως ο Κροπότκιν θεωρούσαν σημαντικό να θυμίζουν τη θετική επίδραση της αλληλοβοήθειας στην ιστορία της ανθρωπότητας. Από αυτό όμως δεν προκύπτει μια γενική θεωρία της ιστορίας. Από την πλευρά μου, είμαι καχύποπτος απέναντι στις ιμπρεσιονιστικές και συγχρόνως ωστόσο πολύ ακριβείς ιστορίες που ισχυρίζονται ότι η ανθρωπότητα εξελίχθηκε σε στάδια, από την οικογένεια στο κλαν, μετά στη φυλή, στο βασίλειο,

στην αυτοκρατορία, κ.ο.κ. Πάντως, πολλοί αναρχικοί θεωρούν, κάπως σαν τους μαρξιστές, αλλά μ' έναν ορισμένο τρόπο και σαν τους φιλελεύθερους, ότι το κράτος είναι δευτερογενές, δηλαδή ότι εμφανίστηκε μετά την ιδιωτική ιδιοκτησία, για να την προστατεύει. Ο φιλελεύθερος Άνταμ Σμιθ έλεγε ότι χρειάζεται κράτος σε μια χώρα όπου υπάρχουν πλούσιοι και φτωχοί, για να επιτρέψει η αστυνομία στους πλούσιους να κοιμούνται χωρίς να φοβούνται ότι θα τους κλέψει ο φτωχός. Το έβλεπε δηλαδή σαν μια πρακτική λύση. Οι αναρχικοί, πάλι, θεωρούν ότι υπάρχει μια άδικη σύμπτυξη πλουσίων και κράτους.

Το να τοποθετείται όμως η γέννηση του κράτους στις απαρχές της γεωργίας και της παραγωγής που μπορεί να αποδώσει διατροφικά πλεονάσματα, όπως προτείνουν ορισμένοι ανθρωπολόγοι και ιστορικοί, δεν είναι τόσο ενδιαφέρον για το ζήτημα που μας απασχολεί, γιατί τότε έχουμε μια ομοιογενή και καθολικευτική θεώρηση του παρελθόντος η οποία κρύβει μια πολύ πιο περιπλοκή πραγματικότητα. Και, για να είμαι ειλικρινής, πρέπει να παραδεχτώ ότι δεν την ξέρω τόσο καλά την ιστορία της ανθρωπότητας και δεν μπορώ να σου επιβεβαιώσω ότι το κινεζικό κράτος, που θεωρείται πανάρχαιο, ή το αιγυπτιακό ή αιθιοπικό κράτος, ή τα προκολομβιανά κράτη των Μάγια και των Αζτέκων έχουν όλα την ίδια προέλευση και την ίδια ιστορία. Κι έπειτα, μιλάμε για κράτος στην περίπτωση των πόλεων-κρατών της αρχαίας Ελλάδας, της Αθήνας για παράδειγμα, ή των δημοκρατικών πόλεων στην Αναγέννηση, όπως της Φλωρεντίας, της Βενετίας και της Πίζας; Και οι αυτοκρατορίες, είναι κράτη αυτές;

Αυτό που μας θυμίζουν αναρχικοί όπως ο Κροπότκιν και ο Λαντφουερ είναι ότι κράτη που υπάρχουν ακόμα στην Ευρώπη σήμερα, όπως η Αγγλία και η Γαλλία, δεν υπήρχαν τον Μεσαίωνα. Τότε υπήρχαν μόνο βασιλιάδες οι οποίοι κυβερνούσαν βασιλεία, με μια μικρού μεγέθους διοίκηση αποτελούμενη από μερικές εκατοντάδες ή χιλιάδες γραφειοκράτες και στρατιώτες. Όπως σου είπα, ο βασιλιάς δεν ασχολιόταν σχεδόν με τίποτε άλλο πέρα από τις γιορτές, τους γάμους των παιδιών του, την παραχώρηση θέσεων και μονοπωλίων, τη διεξαγωγή πολέμων και την περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματική εκμετάλλευση των υποστατικών του. Δεν υπήρχαν για τον πληθυσμό υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης, μόρφωσης, βιομηχανίας, περιβάλλοντος. Το κράτος στην Ευρώπη άρχισε ν' αναπτύσσεται στα τέλη του Μεσαίωνα, λόγω των μεγαλύτερων αναγκών σε πόρους αναγκαίους για τη διεξαγωγή των πολέμων. Οι βασιλιάδες αποκτούν τότε μεγαλύτερη διοίκηση, και αυτά τα αναδυόμενα κράτη είναι που θ' αποικίσουν τη Βόρεια Αμερική, όπου, σύμφωνα με αναρχικούς ανθρωπολόγους, οι λαοί ζούσαν σε συνθήκες σχετικής ελευθερίας και ισότητας, δηλαδή μ' έναν τρόπο που έμοιαζε αρκετά με την αναρχία.

Τομά: Βρίσκω πολύ ενδιαφέρουσα την απάντησή σου, γιατί όταν βλέπουμε την ιστορία με το τηλεσκόπιο, χάνουμε τη συνολική εικόνα. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, με τη ανακάλυψη της Αμερικής, που μας την εξιστορούν από τη σκοπιά του Χριστόφορου Κολόμβου, του μεγάλου εξερευνητή, και σχεδόν ποτέ από την οπτική αυτών τους οποίους ανακάλυψε εκεί. Υπάρχει ένα δοκίμιο ερμηνείας αυτού του ιστορικού συμβάντος στο πρώτο κε-

φάλατο της Ιστορίας του λαού των Η.Π.Α. του Χάουαρντ Ζιν, με τίτλο «Ο Χριστόφορος Κολόμβος, οι Ινδιάνοι και η πρόοδος της ανθρωπότητας», όπου ο Ζιν διατυπώνει την υπόθεση μιας γενοκτονίας. Στο ίδιο πνεύμα, ενδιαφέρον έχει το βιβλίο *Οι σταυροφορίες από τη σκοπιά των Αράβων* του Αμίν Μασαλούφ.

Φρανσίς: Δυστυχώς, μας κάνει η κοινωνικοποίησή μας να υιοθετούμε την οπτική των κυβερνώντων και των κυρίαρχων: γνωρίζουμε την ιστορία των βασιλιάδων και των βασιλισσών, των κατακτητών, βλέπουμε ταινίες και τηλεοπτικές σειρές για την αστυνομία ή για τον στρατό. Στα ΜΜΕ, ακούμε να μιλάνε οι πολιτικοί ηγέτες, αλλά και οι διευθυντές εταιρειών. Μέχρι που πιστεύουμε πως τα ΜΜΕ έχουν δίκιο όταν μας λένε «οι Η.Π.Α. αποφάσισαν...» ή «η Γαλλία δήλωσε ότι...», παρόλο που στην πραγματικότητα αυτό δεν εκφράζει παρά μόνο τον πρόεδρο των Η.Π.Α. ή της Γαλλίας, ή κάποιους υπουργούς τους.

Τομά: Και σε σχέση με την ερώτησή μου για τη σύνδεση μεταξύ θρησκείας ή εκκλησίας και κράτους;

Φρανσίς: Α, ναι! Ξεχάστηκα... Οι κοινότητες αυτές, λοιπόν, περιλάμβαναν συχνά έναν ή περισσότερους ανθρώπους που θεωρούσαν εαυτούς και που θεωρούνταν από τους άλλους ικανοί να ερμηνεύουν τα σημάδια των θεών, ή ακόμα και να μιλούν εξ ονόματός τους. Αυτό ενείχε έναν κίνδυνο συμβολικής ή υλικής κυριαρχίας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όμως, φαίνεται ότι η κοινότητα μπορούσε να αντιπαραθέτει τον πολέμαρχο στον θρησκευτικό ηγέτη, ή αντιστρόφως, ώστε να εξουδετερώνει τις φιλοδοξίες και των δύο. Μερικές φορές επίσης, οι γυναίκες εμφανίζονταν ως θεματοφύλακες των πνευματικών αξι-

ών, πράγμα που αντιστάθμιζε εν μέρει την πολιτική ή οικονομική ανισότητα μεταξύ αντρών και γυναικών. Τέλος, ορισμένοι συμπαθούντες του αναρχισμού, όπως ο Λέων Τολστόι και ο Ζακ Ελύλ, ταύτισαν τον καλώς εννοούμενο χριστιανισμό με τον αναρχισμό, θεωρώντας τον Ιησού έναν ιεροκήρυκα που άσκησε κριτική στους πλούσιους και στις θρησκευτικές ελίτ, προήγαγε την ισότητα και τη μη βία και τάχθηκε με το μέρος των φτωχών και των εκδιδόμενων γυναικών.

Έχεις δίκιο να θυμίζεις ότι οι αυτοκρατορίες και τα βασίλεια επιβίωσαν για αιώνες, ή και για χιλιετίες ακόμα, αξιώνοντας θεϊκές δυνάμεις προκειμένου να εμποδίσουν τη νομιμότητά τους και να ενισχύσουν το γόητρό τους. Στην περίπτωση της Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα, οι αναρχικοί επέκριναν συγχρόνως τη χριστιανική εκκλησία και το κράτος, είτε μοναρχικό είτε αβασίλευτο. Και επέκριναν επίσης τους δεσμούς μεταξύ κράτους και εκκλησίας, μολοντί είναι βέβαια δυνατόν να επικρίνει κανείς τους δύο θεσμούς και ξεχωριστά. Κατά την Ισπανική Επανάσταση του 1936-1939, αναρχικοί τουφέκισαν παπάδες που είχαν πάρει το μέρος των μεγάλων γαιοκτημόνων και των υποτακτικών τους ενάντια στους φτωχούς κι εκμεταλλευμένους αγροτικούς πληθυσμούς, πυρπολώντας επίσης εκκλησίες. Είναι ενδιαφέρον ότι οι περιουσίες της εκκλησίας πυρπολούνταν, δεν λεηλατούνταν, γιατί οι αναρχικοί εκείνοι δεν ήθελαν ν' απαλλοτριώνουν αγαθά που είχαν συσσωρευτεί με την εκμετάλλευση φτωχών και εύπιστων ανθρώπων.

Οι Εβραίοι αναρχικοί που ανέφερα νωρίτερα ζούσαν κι αυτοί σε χριστιανικά κράτη. Εξέφραζαν όμως τον αθεϊ-

ομό και τον αντικληρικαλισμό τους προκαλώντας ευθέως ραβίνους και μέλη της εβραϊκής κοινότητας - φροντίζοντας, για παράδειγμα, να τους βλέπει ο κόσμος να τρώνε χοιρινό μπροστά σε συναγωγές.

Γιατί ήταν τόσο σημαντικό για όλους αυτούς τους αναρχικούς να είναι άθεοι; Πολιτικά, επειδή η εκκλησία και οι θρησκευτικές αρχές τα κάνουν συνήθως πλακάκια με το κράτος, εξασφαλίζοντάς του μια ηθική νομιμότητα και χειραγωγώντας τον λαό, εκτρέποντας τη δίκαιη εξέγερσή του προς πνευματικές λύσεις: κάνοντας τον να πιστεύει ότι το να είσαι φτωχός και να υποφέρεις επί Γης, σου εξασφαλίζει μια θέση στον παράδεισο μετά θάνατον. Οικονομικά, επειδή η εκκλησία εκμεταλλεύεται την εργασία των φτωχών που χτίζουν αφιλοκερδώς ναούς, για παράδειγμα, και που κάνουν δωρεές οι οποίες επιτρέπουν στη θρησκευτική ελίτ να ζει μέσα στη χλιδή.

Τομά: Ας εξετάσουμε πιο προσεκτικά την πιθανή σχέση μεταξύ αναρχίας και θρησκείας. Ισχύουν τα ίδια και για τις τρεις μεγαλύτερες θρησκείες στη δύση; Μπορεί κάποιος ή κάποια που πιστεύει, που είναι δηλαδή πλήρως αφοσιωμένος ή αφοσιωμένη στον Θεό και στα δόγματά του, να είναι αναρχικός ή αναρχική, ή η κριτική που ασκεί σε κάποια πλευρά της θρησκείας είναι απλώς οικονομικλαστική ή αιρετική; Πιο σημαντικό ακόμα σε ό,τι με αφορά: δεν είναι τελικά οι θρησκείες, και όχι οι άθεοι (η σιωπηρή πλειοψηφία), αυτές που όρισαν την κοινωνική θέση του άντρα και της γυναίκας; Ένας «αληθινός» πιστός μπορεί να είναι αναρχικός; Σίγουρα όχι με την έννοια της κατάρτησης της υπέρτατης αυθεντίας του Θεού, της απάρνησης της θρησκείας ή της πίστης.

Σε ένα βιβλίο με τίτλο *Αναρχισμός και χριστιανισμός*, ο Ζακ Ελύλ αναζητά τα βιβλικά «θεμέλια» της σύζευξης μεταξύ χριστιανισμού και αναρχισμού. Δηλώνει ότι υπήρχε ανέκαθεν ένας «χριστιανικός αναρχισμός», φιλειρηνικός, αντιεθνικιστικός, αντικαπιταλιστικός, ηθικός. Γι' αυτόν, ο θεός είναι αγάπη, η αναρχία είναι αγάπη, άρα...

Φρανσίς: Το μήνυμα του Ιησού Χριστού, τουλάχιστον έτσι όπως μας έχει μεταφερθεί, εμπεριέχει πράγματι στοιχεία αναρχισμού. Σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς, άλλωστε, ο αναρχισμός ενσαρκώθηκε επίσης σε χιλιαστικά κινήματα κατά τον Μεσαίωνα και στα τέλη του Μεσαίωνα, όταν χωρικοί, για παράδειγμα, ξεσηκώθηκαν ενάντια στη θρησκευτική ιεραρχία και τους διεφθαρμένους άρχοντες, εφάρμοσαν την κοινοκτημοσύνη της γης και των αγαθών και υιοθέτησαν την ισότητα των φύλων. Και ο Ζακ Ελύλ θεωρεί ότι ήταν η καθολική εκκλησία εκείνη που παρέκκλινε από αυτό το δίκαιο και νόμιμο μήνυμα, για να εγκαθιδρύσει έναν ιεραρχικό θεσμό που επιδιώκει να κυριαρχεί στα πνεύματα και να αντλεί κέρδος από αυτή την κυριαρχία.

Τομά: Στην πραγματικότητα, η ερώτησή μου δεν αφορά τόσο την αναρχία και τη θρησκεία, όσο την αναρχία στο εσωτερικό της θρησκείας. Με άλλα λόγια, υπάρχουν θρησκείες (όπως ο καθολικισμός, που είναι πολύ ιεραρχικός) πιο επιρρεπείς στο να «αφυπνίζουν την αναρχία»; Αν εξεγείρεται κανείς ενάντια στην αυθεντία της εκκλησίας, είναι απλώς αντικληρικαλιστής, εικονοκλάστης ή αιρετικός;

Φρανσίς: Δύο μεγάλα ερωτήματα! Μιας και δεν είμαι ειδικός στις θρησκείες, δεν μπορώ να σου απαντήσω λε-

πτομερώς. Ορισμένοι ιστορικοί του αναρχισμού έχουν υποστηρίξει ότι βρίσκουμε ίχνη του αναρχισμού στην ταοϊστική φιλοσοφία και θρησκεία του Λάο Τσε, στην Κίνα, χιλιάδες χρόνια πριν. Ξέρω ότι στον ιουδαϊσμό, αυτοί που ονομάζονται προφήτες κατάγγελλαν τη διαφθορά των θρησκευτικών, πολιτικών και οικονομικών ελίτ της εποχής τους, θυμίζοντας τον υποτιθέμενο λόγο του Θεού. Παρομοίως, πολλοί έχουν ερμηνεύσει τον λόγο της Καινής Διαθήκης, του χριστιανισμού δηλαδή, ως λόγο θεμελιωμένο στην ισότητα, στην ελευθερία και στην αλληλεγγύη. Όσα υποτίθεται ότι είπε ο Ιησούς επιτρέπουν να δικαιολογηθεί ο αναρχισμός, λίγο ή πολύ, ή τουλάχιστον να θεμελιωθεί μια κριτική όλων των ιεραρχιών, όλων των κυριαρχιών. Νομίζω ότι ήταν ο Αντρέ Μαλρώ εκείνος που είπε πως ο Ιησούς ήταν ο μόνος αναρχικός που πέτυχε.

Τομάς: Αυτό που ήθελα να πω ήταν το εξής: ένας πιστός μπορεί να θεωρηθεί αναρχικός αν απορρίπτει μια άλλη μορφή αυθεντίας, ας πούμε για παράδειγμα εκείνη του κράτους, ενώ παραμένει πιστός, άρα υποταγμένος σε μια υπέρτατη αυθεντία;

Φρανσίς: Το ερώτημά σου είναι θεωρητικό, και ορισμένοι αναρχικοί, όπως ο Μπακούνιν, πιστεύουν ότι είναι θεωρητικά αδύνατον να είσαι αναρχικός και να πιστεύεις ταυτόχρονα σε έναν ή περισσότερους θεούς, γιατί η ύπαρξη ενός Θεού έρχεται σε αντίφαση με την ελεύθερη βούλησή μας, άρα και με την αυτονομία μας, μια αρχή στην οποία ομνύουν οι αναρχικοί. Από ηθικής άποψης, ο Μπακούνιν πρόσθετε ότι αν «υπάρχει Θεός, ο άνθρωπος είναι δούλος. Ο άνθρωπος όμως είναι νοήμων, δίκαιος, ελεύθερος – άρα Θεός δεν υπάρχει». Επομένως, από αυτή

την οπτική, δεν είναι δυνατόν να πιστεύεις στον Θεό και να είσαι αναρχικός, μολονότι ορισμένες θρησκευτικές αξίες των πιστών μπορεί να ταυτίζονται με αυτές των αναρχικών.

Τομά: Αυτό θεωρώ κι εγώ, ως άθεος. Δεν βλέπω πώς κάποιος βαθιά πιστός, που υποτάσσεται δηλαδή τυφλά σε μια υπέρτατη αυθεντία, μπορεί να ελευθερωθεί, έστω κι εν μέρει, από την αυθεντία αυτή. Θα ήταν σαν να απορριπτεί τα δόγματα της θρησκείας που έχει ασπαστεί και άρα σαν να αρνείται την πίστη του.

Φρανσίς: Ο Μπακούνιν θύμιζε επίσης ότι η ιστορία καταδεικνύει «πως οι ιερείς όλων των θρησκειών, με εξαίρεση τους καταδιωγμένους, ήταν ανέκαθεν σύμμαχοι των τυράννων». Επιμένω σε αυτό το σημείο: ο αναρχικός είναι ένα συνολικό πρόταγμα και δεν ανάγεται σε ορισμένα στοιχεία ή σε μια-δυο αρχές. Είναι το πρόβλημα της τυπικής λογικής που ανέφερα νωρίτερα. Οι γάτες έχουν μουστάκια, όπως και ο Χίτλερ, η σύγκριση αυτή όμως είναι κενή νοήματος. Ομοίως, αν δουλοκτήμες ή αφεντικά σχηματίσουν μια ελεύθερη ένωση στην οποία όλα τα μέλη είναι ίσια και αλληλέγγυα μεταξύ τους, δηλαδή μεταξύ κυρίων, αυτό δεν τους κάνει αναρχικούς, αφού εξακολουθούν να κυριαρχούν, να καταπιέζουν και να εκμεταλλεύονται τους σκλάβους τους, μισθωτούς ή όχι. Με τον ίδιο τρόπο, αν κάποιος είναι χριστιανός και σπεύδει να βοηθήσει τους φτωχούς, πολύ καλά κάνει μεν, αλλά αν συνεχίζει να πιστεύει ότι πρέπει ν' ακούμε τα λόγια του πάπα σαν να εκφράζουν μια αλήθεια που χρήζει υπακοής, χωρίς ελεύθερη βούληση, τότε δεν μπορούμε να μιλάμε για αναρχισμό.

Αν κινείσαι μέσα σ' έναν ιεραρχικό θρησκευτικό θεσμό όπως η καθολική εκκλησία, που έχει θέσεις εξουσίας (πάπας, καρδινάλιοι, επίσκοποι, κ.ο.κ.) και ενθαρρύνει την ανισότητα (οι υψηλοί αξιωματούχοι ζουν μέσα στη χλιδή) και έναν επονείδιστο σεξισμό που δεν διστάζει να νομιμοποιεί τον αποκλεισμό των γυναικών από τα αξιώματα, τότε, στα μάτια μου, δεν μπορεί να είσαι αναρχικός με την κυριολεκτική έννοια του όρου.

Αυτά ως προς τη θεωρία. Στην πράξη, όμως, ξέρω τουλάχιστον έναν στρατευμένο αναρχικό στο Μόντρεαλ που δουλεύει για την καθολική εκκλησία και που πιστεύει στον Θεό. Ασκήει κριτική στον θεσμό, δουλεύει όμως εκεί για τον μισθό, όπως πολλοί αναρχικοί δουλεύουν σε καπιταλιστικές εταιρείες, μιας και θεωρούν ότι πρέπει να έχουν να πληρώνουν για νοίκι, για τρόφιμα, για να βάζουν και λίγα στην άκρη... Με αυτή την έννοια, είναι ελάχιστοι οι σκληροί και πούροι αναρχικοί σήμερα, γιατί οι περισσότεροι συμμετέχουν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο σε ένα κρατικό ή καπιταλιστικό σύστημα, πληρώνοντας τέλη και φόρους ή αποδεχόμενοι να έχουν αφεντικό, δουλειά και μισθό, αν και υπάρχουν βέβαια και αναρχικοί που «συνεργάζονται» λιγότερο ή είναι λιγότερο αφομοιωμένοι στο σύστημα, που έχουν αποδεχτεί να ζουν φτωχικά, που μένουν σε καταλήψεις και επιδίδονται στην περισυλλογή πεταμένων τροφίμων από τα σουπερμάρκετ και τα εστιατόρια. Αυτός ο αναρχοκαθολικός αγωνιστής που σου ανέφερα θεωρεί, για παράδειγμα, πως αυτές και αυτοί που θέλουν στ' αλήθεια να κάνουν πράξη το θέλημα του Θεού έτσι όπως το αντιλαμβάνεται είναι οι αναρχικοί που αγωνίζονται για την ελευθερία, την ισότητα

και την αλληλεγγύη των ανθρώπων, ενάντια σε κάθε κυριαρχία, κάθε ανισότητα, κάθε αδικία.

Τομά: Στο ίδιο πνεύμα, οι ιερείς της εργατικής τάξης αμφισβητούν τις δομές της κοινωνίας ή τα δόγματα της θρησκείας τους;

Φρανσίς: Εν μέρει, σίγουρα. Αλλά στους κύκλους των αναρχικών που γνωρίζω, είναι ελάχιστες οι συζητήσεις ή οι διαμάχες περί θρησκείας και Θεού. Θεωρείται γενικά δεδομένο ότι οι αναρχικοί είναι άθεοι και ότι η θρησκεία είναι πρόβλημα, όχι λύση. Το ζήτημα περιπλέκεται όταν γίνεται λόγος για συμμαχίες ανάμεσα σε αναρχικούς και αυτόχθονες αγωνιστές στη Βόρεια και Νότια Αμερική. Πράγματι, οι αγώνες αυτοί συχνά εμπνέονται έντονα από την παραδοσιακή πνευματικότητα των αυτοχθόνων, από αξίες όπως η αλληλεγγύη και η αλληλοβοήθεια και από παραδοσιακές πρακτικές διαβούλευσης. Στην πράξη, αποδεικνύεται δύσκολο να δείξουν ειλικρινή σεβασμό για το κίνημα αυτό αναρχικοί μεγαλωμένοι κατά τα δυτικά πρότυπα, κατά κανόνα υλιστές και καχύποπτοι απέναντι σε κάθε μορφή πίστης και πνευματικής πρακτικής. Μια στρατευμένη αναρχική ανθρωπολόγος, η Έρικα Λαγκαλίζ, διαπίστωσε, κατά την περιοδεία δύο Αυτοχθόνων από τη Γουατεμάλα στο Κεμπέκ, την οποία είχαν διοργανώσει αναρχικοί, ότι οι σύντροφοι έβρισκαν πολύ εντυπωσιακές τις μαρτυρίες του άντρα, του Χουάν, ο οποίος είχε εμπειρία από επαναστατικό συνδικαλισμό, αλλά δυσοφορούσαν με τη γυναίκα, τη Μαγκνταλένα, η οποία περιέγραφε διάφορες εμπειρίες αγώνα επιμένοντας στις πνευματικές πρακτικές και στη σημασία τους. Πάρα πολλές αυτόχθονες γυναίκες στη Λατινική Αμερική

έχουν ενεργό ρόλο σε αγώνες αντίστασης και διεκδίκησης, όμως η αγωνιστικότητά τους συνοδεύεται συχνά από μια έντονη πνευματικότητα. Η Έρικα Λαγκαλίζ προτείνει λοιπόν μια καινούρια έννοια, τον «γυναικείο αναρχοαυτοχθονισμό» (τον λέει στα αγγλικά *anarcha-indigenism*, όχι *anarcho-indigenism*, με α αντί για ο, κατά το πρότυπο του *anarcha-feminism*), για να τονίσει τη σημασία αυτών των γυναικών.

Τομά: Ποια είναι λοιπόν η θέση των άθεων σε μια κοινωνία; Γίνεται πολλή συζήτηση, σήμερα και παλαιότεν, στη Γαλλία, στις Η.Π.Α. και στον Καναδά για τη θέση της θρησκείας, της ανεξιθρησκίας και της σημασίας της διδασκαλίας της θρησκείας ή των θρησκειών. Στο Κεμπέκ, από τον Σεπτέμβριο του 2008, οι μαθητές πρέπει να ακολουθούν ένα πρόγραμμα ηθικής και θρησκευτικής μόρφωσης το οποίο έχει αμφισβητηθεί στα δικαστήρια από καθολικούς γονείς. Το σχετικό εγχειρίδιο, για να φανεί ότι είναι αμερόληπτο, φτάνει σε τέτοιο σημείο γελοιοτητας ώστε αφιερώνει τον ίδιο αριθμό αράδων σε καθεμία από τις τρεις αβρααμικές θρησκείες.

Όμως τι στάση πρέπει να τηρείται απέναντι στους άθεους, παιδιά κι ενήλικες, που γενικά θεωρούνται σε όλες τις θρησκείες ασεβείς, ή ακόμα-ακόμα, σύμφωνα με τον καθολικισμό, προορισμένοι για την κόλαση; Εμένα, οι γονείς μου μ' έγραψαν σε μαθήματα εβραϊκών, για να μπορέσω να περάσω το μπαρ-μίτσοβα μου στα 13 μου, όπως όλα τα αρσενικά εβραϊόπουλα. Καθώς όμως πήγα σχολείο στη Γαλλία, σ' ένα δημόσιο και κοσμικό εκπαιδευτικό σύστημα, στο σχολείο δεν μου μιλούσαν για θρησκεία. Για να σχηματίσω μια κάπως καλύτερα τεκμηριωμένη προσωπι-

κή άποψη, διάβασα μάλιστα πρόσφατα, κάτι που δεν είχα κάνει ποτέ στο παρελθόν, την Παλαιά Διαθήκη, την Καινή Διαθήκη και το Κοράνι. Μετά διάβασα την Πραγματεία περί αθεολογίας του Μισέλ Ονφρέ και, σαν κερασάκι στην τούρτα, το *Υπέρ και κατά της Βίβλου* του Σιλβάν Μαρσεάλ. Πολλές συζητήσεις, ακόμα και σήμερα, τις μονοπωλούν ή τις συντονίζουν θρησκευτικές αρχές, όπως για τα ζητήματα των αμβλύσεων, των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων ή της μουσουλμανικής μαντίλας. Γίνεται πολύς ντόρος για τα δικαιώματα των πιστών, δεν θα έπρεπε να μιλάμε και για τα δικαιώματα των άθεων στον δημόσιο χώρο;

Φρανσίς: Τον 19^ο αιώνα, οι αναρχικοί πρότειναν μια κοσμική εκπαίδευση και έδιναν μεγάλη σημασία στη διδασκαλία των φυσικών επιστημών για να χειραφετηθεί η νεολαία από τις ψευδείς πίστεις που της εγχάρασσαν οι θρησκευτικές αρχές. Ίσως οι αναρχικοί του σήμερα να διστάζουν να συνταχθούν με τη λατρεία της επιστήμης, λαμβάνοντας υπόψη τα προβλήματα που προκάλεσε αυτή η τελευταία κατά τον 20^ο αιώνα, και ιδίως το πυρηνικό πρόβλημα. Όμως οι αναρχικοί σίγουρα βλέπουν με καλό μάτι έναν μεγαλύτερο περιορισμό των θρησκευόμενων σε ό,τι αφορά τη δράση τους στον δημόσιο χώρο. Θεωρούν την πίστη τους αυτή προσωπική υπόθεση, που δεν θα έπρεπε να επιβάλλεται στους άλλους, ούτε η ίδια ως τέτοια ούτε οι αρχές που πηγάζουν από αυτή. Πάντως, στο σημερινό πλαίσιο μιας Δύσης που τη βαρύνει η μεταποικιοκρατική της κληρονομιά και που βρίσκεται σε ανοιχτό πόλεμο ενάντια στην ισλαμική «τρομοκρατία» (όπως φαίνεται από τους πολέμους που διεξάγονται στο

Αφγανιστάν, στο Ιράκ, στο Μάλι), οι αναρχικοί ανησυχούν για την άνοδο της ισλαμοφοβίας και του στιγματισμού των μουσουλμάνων γυναικών που φορούν μαντίλα και οι οποίες παρουσιάζονται, εντελώς παράλογα, σαν απειλή για τον δυτικό πολιτισμό.

Τορά: Όμως οι τρεις αβρααμικές θρησκείες βασίζονται σε ιερά βιβλία, τη Βίβλο, την Τορά και το Κοράνι, που τα έγραψαν άντρες και στα οποία ο Θεός, ο Γιαχβέ και ο Αλλάχ απευθύνονται ευθέως και αποκλειστικά στους άντρες. Καθώς η γυναίκα δημιουργήθηκε, υποτίθεται, δεύτερη, η θέση και ο ρόλος της ορίζονται σε συνάρτηση με τους δεσμούς της με τον άντρα. Έτσι, όλες οι κοινωνίες που έχουν δεχτεί την επίδραση των τριών αυτών θρησκειών είναι κοινωνίες πατριαρχικές.

Στην καθολική εκκλησία, την εξουσία σε όλες τις βαθμίδες την κατέχουν άντρες που θεωρούν ότι είναι οι αντιπρόσωποι του «Πατρός ημών του εν τοις ουρανοίς». Στην εβραϊκή θρησκεία, οι γυναίκες στη συναγωγή κάθονται σε ξεχωριστά έδρανα και δεν παίρνουν μέρος στις προσευχές μαζί με τους άντρες (αν και υπάρχουν πλέον και γυναίκες ραβίνοι). Στη μουσουλμανική θρησκεία, οι γυναίκες δεν πάνε στα τζαμιά. Επομένως, και στις τρεις αυτές θρησκείες, την εξουσία την κατέχουν οι άντρες, οι γυναίκες θεωρούνται όντα δεύτερης τάξης - πράγμα που επεκτείνεται φυσικά και στην κοινωνία. Ηθική εξουσία, θρησκευτική εξουσία, σεξουαλική εξουσία. Και σ' αυτή την τελευταία ακόμα, έχουμε πολύ δρόμο να διανύσουμε, υπάρχουν μάχες, όπως αυτή για το δικαίωμα στην έκτρωση, που μόνο κερδισμένες δεν μπορούν να θεωρηθούν, και οι αναρχικές στο πεδίο αυτό έχουν ακόμα ν' ανέβουν ένα βουνό.

Φρανσίς: Δίκιο έχεις: οι θρησκείες είναι μισογυνικές, έστω κι αν μερικές είναι περισσότερο απ' ό,τι άλλες, έστω κι αν περιθωριακά ρεύματα αναγνωρίζουν μεγαλύτερη σχετική αυτονομία στις γυναίκες ή σχεδόν ισότιμη συμμετοχή, όπως οι κουακέροι. Στην καθολική θρησκεία, οι γυναίκες (όπως οι άντρες) ίδρυσαν τάγματα και μοναστήρια, διοικούσαν, από τον Μεσαίωνα και μετά, μεγάλα υποστατικά και την παραγωγή τους με τρόπο αυτόνομο, μεταξύ γυναικών. Όμως η θρησκεία δεν εξηγεί από μόνη της την πατριαρχία.

Τομά: Ας επιστρέψουμε στον κατάλογο που φτιάξαμε για να εξετάσουμε τις σχέσεις του αναρχισμού με τις διάφορες μορφές αυθεντίας (γονείς, κράτος, θρησκεία, πατριαρχία, εργοδοσία, χρήμα, ρατσισμός, κ.ο.κ.). Αναφερθήκαμε στις τρεις πρώτες μορφές αυθεντίας και θίξαμε επίσης την πατριαρχία, την εξουσία των αντρών που ασκείται με δύο μορφές. Πρώτα και κύρια πάνω στις γυναίκες, προφανώς, αλλά και πάνω στα παιδιά (πατρική αυθεντία). Σε ό,τι αφορά την πρώτη μορφή, είτε στη Δύση είτε οπουδήποτε αλλού, δεν βρίσκουμε, εξ όσων γνωρίζω, παρά μόνο πατριαρχικές κοινωνίες, λιγότερο ή περισσότερο εξελιγμένες.

Φρανσίς: Πρέπει να πούμε ότι παρά τα ωραία λόγια περί ισότητας των φύλων, η Δύση είναι ακόμα σηματοδευμένη από την πατριαρχία. Ακόμα και στη δική μας οικογένεια, ας το παραδεχτούμε, η μητέρα μου -η σύζυγός σου- έκανε και ακόμα κάνει σχεδόν όλες τις μη αμειβόμενες δουλειές του σπιτιού. Δεν θυμάμαι να έπλυνες ποτέ εσύ τα πιάτα ή να συμμετείχες ποτέ ενεργά στο μαγειρέμα όταν ακόμα έμενα μαζί σας.

Τομά: Έτσι είναι, και δεν υπάρχει δικαιολογία γι' αυτά. Ακόμα κι αν έλεγα ότι έτσι ήταν φτιαγμένη η κοινωνία παλιά, απλώς θα χειροτέρευα τα πράγματα. Μεγάλωσα σε μια πατριαρχική κοινωνία μητρογραμματικής καταγωγής (την εξουσία όταν ήμουν παιδί την ασκούσε η μητέρα μου), και θα έπρεπε να συμπεριφερθώ διαφορετικά.

Φρανσίς: Μια μικρή διευκρίνιση σχετικά με τη γαργιά ή άλλες γυναίκες που «ασκούσαν την εξουσία» στον γάμο τους ή στην οικογένειά τους, όπως το έθεσες. Είναι σημαντικό να διακρίνουμε αφενός τις προσωπικότητες και τους χαρακτήρες και, αφετέρου, τις επιπτώσεις των συστημάτων κυριαρχίας. Στην πατριαρχία, για παράδειγμα, προφανώς μπορούν να υπάρξουν γυναίκες με ισχυρή προσωπικότητα, που μοιάζουν να είναι αυτές που κάνουν κουμάντο στο σπίτι έναντι συζύγων (και πατεράδων) πιο συνεσταλμένων και επομένως λιγότερο αυταρχικών. Το ενδιαφέρον όμως σε αυτές τις περιπτώσεις είναι ότι ακόμα και τέτοιοι άντρες ξέρουν ότι θα τους σερβίρουν, ότι θα επωφεληθούν από τη δωρεάν οικιακή εργασία της συζύγου τους και ότι εκείνοι είναι που θα έχουν τα προνόμια που συνδέονται με μια μισθωτή εργασία ή με έναν πιο παχυλό τραπεζικό λογαριασμό, ότι εκείνοι θα είναι ιδιοκτήτες του σπιτιού και του αυτοκινήτου, κ.ο.κ. Ακόμα κι αν απαρνούνται τον ρόλο τους ως κουβαλητών και είναι άνεργοι, οι άντρες ξέρουν κατά κανόνα ότι η σύντροφός τους θα κάνει πάντα τις περισσότερες οικιακές και γονικές εργασίες. Αν ένας συνεσταλμένος σύζυγος βρει μια δουλειά που απαιτεί να μετακομίσει ολόκληρη η οικογένεια, η γυναίκα του θα τον ακολουθήσει, το αντίστροφο όμως δεν ισχύει πάντα. Αν το ζευγάρι φτιάξει μια μικρή

εταιρεία, ο συνεσταλμένος σύζυγος θα είναι κατά κανόνα το αφεντικό και θα παίρνει τις σημαντικότερες αποφάσεις. Με δυο λόγια, οι ατομικοί χαρακτήρες μικρή επίδραση έχουν στον καταμερισμό της εξουσίας μέσα σ' ένα σύστημα τόσο δομικό όσο η πατριαρχία.

Γενικότερα, ακόμα και στις κοινωνίες που θεωρούνται οι πλέον προχωρημένες με όρους πολιτικών δικαιωμάτων, όπως ο Καναδάς και η Γαλλία, και όπου υπάρχει επισήμως ισότητα των δικαιωμάτων, οι άντρες καταλαμβάνουν πολύ συχνότερα απ' ό,τι οι γυναίκες θέσεις εξουσίας στην πολιτική, στην οικονομία, στον πολιτισμό, στο πανεπιστήμιο, στους θρησκευτικούς θεσμούς, στον αθλητισμό, στον στρατό, στην αστυνομία, ακόμα και στο οργανωμένο έγκλημα, συμπεριλαμβανομένης προφανώς και της βιομηχανίας του σεξ, όπως τη λέμε σεμνότυφα. Οι άντρες έχουν κατά κανόνα περισσότερα χρήματα απ' ό,τι οι γυναίκες, καλύτερες δουλειές με περισσότερα κοινωνικά πλεονεκτήματα και επομένως καλύτερες συντάξεις. Παρά το στερεότυπο που θέλει τις γυναίκες να μιλάνε όλη την ώρα, κατά κανόνα είναι οι άντρες εκείνοι που μιλάνε συχνότερα και περισσότερο απ' ό,τι οι γυναίκες, εκείνοι είναι που έχουν την τάση να διακόπτουν και να παίρνουν τον έλεγχο της συζήτησης. Οι άντρες κατά κανόνα δεν φοβούνται μήπως τους παρενοχλήσει ή τους κακοποιήσει μια γυναίκα στη δουλειά, στο σχολείο, στον δρόμο, σ' ένα μπαρ, στο σπίτι τους. Στον Καναδά, οι άντρες έχουν στην κατοχή τους πάνω από το 80% του συνόλου των πυροβόλων όπλων ιδιωτικής χρήσης. Οι άντρες παραμένουν με μεγάλη διαφορά οι δράστες των περισσότερων συζυγικών και ενδοοικογενειακών ανθρωποκτονιών, όπως και

των περισσότερων πράξεων αιμομιξίας (ακόμα και με θύματα αγόρια). Με δυο λόγια, οι άντρες κατά κανόνα είναι κοινωνικά ισχυρότεροι απ' ό,τι οι γυναίκες.

Τομά: Είχα το εξαιρετικό προνόμιο να συμμετάσχω σε δύο ειρηνικές επαναστάσεις. Στην πρώτη, την Ήσυχη Επανάσταση στο Κεμπέκ της δεκαετίας του 1960, βρέθηκα στην πρώτη γραμμή, καθώς δίδασκα στις τελευταίες τάξεις του κλασικού γυμνασίου και είδα μια καθολική κοινωνία να μεταμορφώνεται μέσα σε σύντομο διάστημα σε κοσμική κοινωνία. Η δεύτερη ήταν η, ας την πούμε, φεμινιστική επανάσταση, που κάθε άλλο παρά έχει τελειώσει και με την οποία η γυναίκα αρχίζει να παίρνει τη θέση που ανέκαθεν έπρεπε να έχει.

Φρανσίς: Αυτό απαιτούν από παλιά οι αναρχικοί και οι αναρχικές. Παρ' όλα τα προβλήματά του, αντρικής κυριαρχίας, μισογυνισμού, ακόμα και περιπτώσεων σεξουαλικής παρενόχλησης και κακοποίησης, το αναρχικό κίνημα υπήρξε ήδη από τον 19^ο αιώνα στην εμπροσθοφυλακή των διεκδικήσεων για την ισότητα των φύλων. Ήταν πολλές οι γυναίκες που συμμετείχαν στη δράση των λαϊκών σχολείων και των συνδικάτων. Μερικές φορές ήταν τόσο ενεργές στους συνδικαλιστικούς αγώνες και στις απεργίες ώστε γινόταν λόγος για «ξεγέροντες γυναικών», όπως στην απεργία των νοικάρηδων στη Βερακρούς, στο Μεξικό, το 1922, όπου η αγωνίστρια Μαρία Λουίζα Μαρίν υπήρξε ιδιαίτερος δραστήρια. Ήταν επίσης η ιδρύτρια της Ομοσπονδίας Ελευθεριακών Γυναικών. Όταν θεωρούσαν ότι η αντρική κυριαρχία ήταν υπερβολικά ισχυρή στις αναρχικές οργανώσεις και στα επαναστατικά συνδικάτα, αναρχικές ίδρυσαν τις δικές τους οργανώσεις, όπως

τις Mujeres Libres στην Ισπανία ή την Ομοσπονδία Εργατριών Γυναικών στη Βολιβία γύρω στο 1930. Άλλες γυναικείες οργανώσεις έκαναν την εμφάνισή τους σχεδόν παντού, όπως το Κέντρο Αναρχικών Γυναικών στο Μπουένος Άιρες και η Ένωση Ελευθεριακών Γυναικών στη Χιλή. Συχνά επίσης, μια επιτροπή γυναικών ή μια αντιπατριαρχική επιτροπή ιδρύοταν στο εσωτερικό μεικτών οργανώσεων, όπως της Αναρχικής Ομοσπονδίας ή της Ελευθεριακής Εναλλακτικής στη Γαλλία, προσπαθώντας να αντισταθμίσει κατά το δυνατόν την αντρική κυριαρχία και τον μισογυνισμό που απειλούσαν να κατακλύσουν τις οργανώσεις αυτές.

Αναρχικοί και αναρχικές αναπτύσσουν επίσης λόγο και δράση σε ό,τι αφορά τον «ελεύθερο έρωτα». Σύμφωνα με την αρχή αυτή, κάθε άνθρωπος πρέπει να συνδέεται ερωτικά με τρόπο αμοιβαία συναινετικό, όποιο κι αν είναι το φύλο του και οι σεξουαλικές του προτιμήσεις. Ο αναρχισμός συνδέεται συχνά με την πολυγαμία, δηλαδή με πολλές ερωτικές ή σεξουαλικές σχέσεις ταυτόχρονα. Ο έρωτας και η σεξουαλικότητα δεν πρέπει ποτέ να υπάγονται σε μια ανώτερη αρχή, είτε θρησκευτική είτε κρατική. Οι αναρχικοί αντιτίθενται λοιπόν στον γάμο, και τους φαίνεται παράλογο να ορκίζονται ότι θα αγαπούν έναν άλλον άνθρωπο για πάντα. Αυτά ως προς τη θεωρία. Στην πράξη, οι αναρχικοί γνωρίζουν το βάρος της κοινωνικοποίησης, αλλά και της πατριαρχίας, και διαπιστώνουν ότι είναι πιο δύσκολο απ' ό,τι νόμιζαν να εφαρμόσουν τη θεωρία τους με συνέπεια κι εντιμότητα. Αν και υπάρχουν αναρχικές που έζησαν τον ελεύθερο έρωτα, όπως για παράδειγμα η Έμμα Γκόλντμαν, φαίνεται, στην ιστορία του

αναρχισμού όσο και στα αναρχικά δίκτυα σήμερα, ότι είναι προπάντων οι άντρες εκείνοι που επιβάλλουν τις επιθυμίες τους στις γυναίκες. Οι άντρες αυτοί έχουν πολλές ερωμένες ταυτόχρονα, χωρίς πάντα να τις αντιμετωπίζουν με εντιμότητα και ειλικρίνεια και χωρίς πάντα να αναλαμβάνουν τις ευθύνες τους, συναισθηματικές ή άλλες, όπως αναφορικά με την αντιούλληψη. Υπάρχει επίσης ένας κίνδυνος ο σύντροφος που επιδίδεται σε πολλές ερωτικές περιπέτειες να αποδειχθεί ζηλιάρης όταν έχει το έτερο ήμιου μια νέα περιπέτεια.

Πολλές αναρχοφεμινίστριες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι, στη σημερινή κοινωνία, οι γυναίκες βγαίνουν πολύ εύκολα ριγμένες όταν δέχονται την πολυγαμία, λόγω των διαφορών στην κοινωνικοποίηση μεταξύ αντρών και γυναικών, της εμπράγματης ανισότητας των φύλων ακόμα και στους αναρχικούς κύκλους, και της ύπαρξης «αστικών» συναισθημάτων, όπως η ζήλια.

Γι' αυτό, οι αναρχικοί προτιμούν να έχουν μόνο μία ερωτική σχέση τη φορά. Προφανώς, η σχέση αυτή πρέπει να είναι αμοιβαία συναινετική, ελεύθερη, ισότιμη και ανακλητή ανά πάσα στιγμή. Στον έρωτα και στη σεξουαλικότητα, πρωτανεύει η αρχή της ελεύθερης ένωσης. Αυτό υποστήριζε η Νόε Ίτο, ή τουλάχιστον σε αυτό το συμπέρασμα κατέληξε από τις ερωτικές και σεξουαλικές της εμπειρίες. Αυτή η Ιαπωνίδα αναρχοφεμινίστρια των αρχών του 20^{ου} αιώνα δήλωνε «εγωίστρια», δηλαδή ατομικίστρια, αλλά είχε στενές σχέσεις με τους αναρχοσυνδικαλιστές. Αρχικά κήρυσσε την ελευθερία επιλογής συντρόφου για γάμο. Έπειτα, απέρριψε τον γάμο για την ελεύθερη πολυγαμία. Διαπίστωσε όμως ότι δεν υπήρ-

χε ισοτιμία στη σχέση της με τον Οσούγκι Σακάε (ο οποίος μάλιστα ήταν αντικείμενο σκανδάλων στον Τύπο της χώρας). Αυτό την ενθάρρυνε να διαλέξει την ελεύθερη και σειριακή μονογαμία, δηλαδή τη δυνατότητα να κάνει στη ζωή της πολλές σχέσεις, αλλά με έναν σύντροφο τη φορά και τη μία σχέση μετά την άλλη. Ήλπιζε να τη θεωρεί ο σύντροφός της κατ' αρχάς πολιτική σύντροφο, μετά φίλη και μόνο στο τέλος ερωτική σύντροφο. Τη στραγγάλισαν μαζί με τον Οσούγκι Σακάε στα κελιά τους το 1923.

Ωστόσο, εξακολουθεί να υπάρχει ο κίνδυνος οι επιλογές αυτές στον έρωτα και τη σεξουαλικότητα να παρουσιαστούν σαν δόγματα και να μεταμορφωθούν σε ρητορικά όπλα σε συγκρούσεις μεταξύ ερωτικών συντρόφων. Έτσι, ένας άντρας μπορεί να ισχυρίζεται δογματικά ότι πρέπει να έχει πολλές ερωτικές ή σεξουαλικές περιπέτειες, απειλώντας να επιβάλει αυτόν τον τρόπο ζωής σε συντρόφους που δεν τον επιθυμούν, για διάφορους λόγους. Ο άντρας μπορεί τότε να κατηγορήσει τον ή τη σύντρόφό του ότι θέλει να του επιβάλει τη μονογαμία και να υποστηρίξει ότι αυτό αντίκειται στον καλώς εννοούμενο αναρχισμό. Όπως βλέπουμε, όλα αυτά δεν είναι απλά πράγματα, ιδίως από τη στιγμή που ο πατριαρχικός (και καπιταλιστικός) πολιτισμός μάς εγχαράσσει απλοϊκές αντιλήψεις για τον έρωτα και τη σεξουαλική επιθυμία, με τους άντρες να παρακινούνται στον εγωισμό (το πρωτεύον είναι η δική μας επιθυμία και η δική μας ηδονή) και τις γυναίκες στη θυσία (πρέπει να αρέσουν και να εξάπτουν την επιθυμία και την ηδονή του άντρα). Εξ ου και η σημασία να συζητάμε, να μιλάμε όσο και να ακούμε, να θυμόμαστε την αξία της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεβοήθει-

ας, πράγμα που προϋποθέτει να ενδιαφερόμαστε για τα αισθήματα των άλλων.

Άλλοι αναρχικοί, αλλά αυτά είναι πιο σπάνιο, προτείνουν την ασεξουαλικότητα, δηλαδή την αποχή, για να μην κυριαρχούν (οι άντρες) και για να μην κυριαρχούνται (οι γυναίκες).

Προφανώς, υπάρχουν αναρχικοί που μπορούν να περάσουν από το ένα είδος πρακτικής στο άλλο κατά τη διάρκεια της ζωής τους.

Τομά: Ας περάσουμε τώρα από την πατριαρχία στην εργοδοσία, δηλαδή στην εξουσία στο πεδίο της εργασίας. Μπορούμε προφανώς να ξεκινήσουμε από τη δουλειά, μετά να περάσουμε στις απεργίες της βιομηχανικής επαχής και να μιλήσουμε για τον μαρξισμό και για την ανάλυσή του αναφορικά με την εκμετάλλευση των εργαζομένων, κ.ο.κ. Φτάνοντας στις μέρες μας, γρήγορα αντιλαμβάνεται κανείς ότι ακόμα υφίστανται πολλές μορφές εκμετάλλευσης του εργατικού δυναμικού και πρακτικές που φτάνουν μέχρι τα βάθη των αιώνων.

Φρανσίς: Δεν συμμετείχες όμως κι εσύ ο ίδιος στην ίδρυση ενός συνδικάτου τη δεκαετία του 1960;

Τομά: Ναι, οι κοσμικοί καθηγητές ξεπερνούσαν σε αριθμό τους θρησκευόμενους στα κλασικά γυμνάσια, κι έτσι φτιάξαμε ένα συνδικάτο, τον Σύλλογο Κοσμικών Καθηγητών Κλασικής Εκπαίδευσης, για να υπερασπιστούμε τις συνθήκες εργασίας μας.

Φρανσίς: Αν και τα συνδικάτα είναι κατά κανόνα εγυητές καλύτερων συνθηκών εργασίας, ενσωματώθηκαν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο κοινωνικό σύμφωνο του κράτους πρόνοιας και δέχτηκαν να εγκαταλείψουν

τη μαχητικότητά τους με αντάλλαγμα νομικές και διοικητικές παροχές. Τον 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^ο, τα συνδικάτα ήταν σίγουρα μια σημαντική δύναμη αμφισβήτησης, όπου οι αναρχικοί μπορούσαν να θέτουν σε εφαρμογή τις αρχές τους, αλλά η εποχή αυτή έχει παρέλθει ανεπιστρεπτί, και είναι ίσως εν μέρει η τόσο μεγάλη επιρροή των ρεφορμιστικών συνδικάτων στην εργατική τάξη ένα στοιχείο που εξηγεί την υποχώρηση του αναρχισμού. Σήμερα, στις περισσότερες χώρες, τα μεγαλύτερα συνδικάτα δεν είναι πια επαναστατικά, δεν είναι πια σε θέση να επιδίδονται σε αυτόνομη δράση, οι ηγεσίες τους μάλιστα επιδιώκουν να αναχαιτίζουν τον ριζοσπαστισμό ορισμένων μελών της βάσης τους.

Τομά: Με τις μεταφορές εργοστασίων και εταιρειών σε άλλες χώρες, τις απολύσεις, την εργασία σε τιμή ευκαιρίας, έχει κανείς την εντύπωση ότι η εργοδοσία κάνει ό,τι θέλει και ότι ο απλός εργάτης δεν έχει πια καμία δύναμη, ούτε καν αυτή της διαπραγμάτευσης. Σ' έναν τομέα της εργασίας όπου υφίσταται ιεραρχία, αντικαθιστώντας την εκάστοτε εξουσία δεν καταργείς την εξουσία εν γένει. Γι' αυτό και ρωτάω: μπορεί ένας εργάτης, ένας εργαζόμενος, να είναι αναρχικός στον τομέα της εργασίας;

Φρανσίς: Για πολλούς αναρχικούς, ο καπιταλισμός είναι σήμερα η χειρότερη μορφή κυριαρχίας κι εκμετάλλευσης. Αυτό το λένε και οι μαρξιστές. Σε τελευταία ανάλυση, το κράτος δεν είναι παρά δευτερεύων θεσμός, με ρόλο ουσιαστικά να προστατεύει την αστική τάξη και την ιδιωτική ιδιοκτησία. Αυτό το λένε και οι φιλελεύθεροι φιλόσοφοι, όπως ο Άνταμ Σμιθ. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι αναρχικοί θεωρούσαν κατά κανόνα ότι ο καπιταλι-

σμός, και η φτώχεια την οποία επιφέρει, ήταν ο πρώτος υπεύθυνος για την πείνα, τη ζητιανιά και την εγκληματικότητα, τις κλοπές, τους φόνους, την πορνεία, τον αλκοολισμό, τις καταθλίψεις και τις αυτοκτονίες. Η ιδέα αυτή εκφράζεται στη διακήρυξη του Πίτσμπουργκ, που υιοθετήθηκε στις 14 Οκτωβρίου 1883 από το ιδρυτικό συνέδριο της αμερικανικής ομοσπονδίας της Διεθνούς Ένωσης των Εργαζομένων, η οποία είχε αναρχικούς στις τάξεις της, όπως και μερικά χρόνια αργότερα στο μανιφέστο του μεξικανικού Φιλελεύθερου Κόμματος που, παρά την επωνυμία του, ήταν μια αναρχική οργάνωση της οποίας ιδρυτές υπήρξαν, μεταξύ άλλων, ο Ενρίκε και ο Ρικάρντο Φλόρες Μαγκόν. Ένας αναρχικός τον οποίο συνάντησα στο Στρασβούργο, πρέπει να ήταν το 2005, εξηγούσε το μένος του κατά του καπιταλισμού ως εξής: «Δούλεψα, και ακόμα δουλεύω, σε μπαρ, εργοτάξια και εργοστάσια. Εκεί, είδα ότι τα συμφέροντά μου δεν είναι ίδια με τα συμφέροντα του αφεντικού. Υπάρχει λοιπόν ένας αληθινός κοινωνικός πόλεμος: αυτοί που υποφέρουν είναι οι δικοί μου, γονείς, φίλοι, είναι πάντα οι ίδιοι τα θύματα στην καθημερινότητα, στη δουλειά κλπ.». Και πρόσθετε: «Ο καπιταλισμός γεννά μόνο λόγους για να εξεγείρεσαι εναντίον του. Κάθε καπιταλιστική παραγωγή δημιουργεί δεινά».

Σε πολλά βιβλία που υπογράφονται από αναρχικούς, η αστική τάξη παρουσιάζεται σαν μια τάξη που ζει από την εκμετάλλευση της δουλειάς των άλλων και συνεπώς δεν παράγει τίποτα. Κατά τη Λουίζ Μισέλ, δεν είναι παρά μια παρασιτική τάξη που τρέφεται από το αίμα των άλλων, σαν «βρικόλακας». Για τη Μισέλ, «το κεφάλαιο είναι μια

μυθοπλασία, καθώς χωρίς εργασία δεν μπορεί να υπάρξει», οι δε αστοί ζουν «μέσα στη χλιδή χωρίς να κάνουν τίποτα». Το ίδιο έλεγε και ο Κροπότκιν, για τον οποίο «ο πλούτος των μεν είναι φτιαγμένος από τη δυστυχία των δε». Έτσι, οι αναρχικοί της εποχής αποκαλούσαν τους αστούς και τα αφεντικά «άρπαγες». Οι πλούσιοι, αυτά τα παράσιτα, είναι επίσης αφεντικά που κατέχουν τα μέσα παραγωγής, αναγκάζοντας τους άλλους να πουλάνε τον χρόνο τους και την εργατική τους δύναμη για να επιβιώσουν. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η αναρχική Σάρλοτ Γουίλσον όριζε την καπιταλιστική «ιδιοκτησία» ως «κυριαρχία επί των πραγμάτων και άρνηση του αιτήματος των άλλων να τα χρησιμοποιούν», ενώ η Έμμα Γκόλντμαν δήλωνε ότι ιδιωτική ιδιοκτησία σημαίνει «κυριαρχία επί των αναγκών του ανθρώπου, άρνηση του δικαιώματός του να ικανοποιεί τις ανάγκες του».

Είναι αλήθεια ότι ο φιλελευθερισμός παραμένει μέχρι σήμερα μια τεράστια απάτη, αν λάβουμε υπόψη ότι υποτίθεται πως ζούμε σε συνθήκες δημοκρατίας, τυπικά ελεύθεροι και ίσοι, ενώ οι μισθωτοί δουλεύουν μερικές φορές 35 ή 40 ώρες την εβδομάδα, για πάνω από 11 μήνες τον χρόνο (στη Βόρεια Αμερική), κάτω από την εξουσία ενός αφεντικού που αποφασίζει (ευτυχώς που μας προετοιμάζει γι' αυτό το σχολείο!) τι ώρα πρέπει να ξυπνήσουν, πότε θα φάνε (μερικές φορές ακόμα και πότε θα πάνε στην τουαλέτα), πώς πρέπει να ντύνονται, πότε, πώς και σε ποιους μπορούν να μιλούν, ποια καθήκοντα πρέπει να εκτελούν και με ποιον τρόπο, σε ποιον θα χρησιμεύσει το παραγόμενο προϊόν τους. Υπό αυτό το πρίσμα, η καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας δεν είναι παρά σκέτη κυ-

ριαρχία και εκμετάλλευση. Για να μην αναφέρουμε καν ότι το αφεντικό είναι αυτό που αποφασίζει πώς θα κατανεμηθούν τα κέρδη.

Τομά: Αν καταλαβαίνω καλά, ζούμε ακόμα στην εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης και των Μοντέρνων καιρών του Σαρλό, που η δουλειά του είναι στεγνά επαναληπτική και μηχανική. Δηλαδή είμαστε ακόμα «είλωτες», κι έχουμε από πάνω και την απειλή της ανεργίας, ουσιαστικά χωρίς καμία προειδοποίηση.

Φρανσίς: Θέλουν να μας κάνουν να πιστέψουμε ότι μια τέτοια περιγραφή είναι αναχρονιστική σήμερα, ότι η πραγματικότητα είναι πολύ πιο περίπλοκη και ότι δεν υπάρχουν πια κοινωνικές τάξεις. Αληθεύει ότι η πραγματικότητα είναι περίπλοκη, με το κράτος πρόνοιας, με μια ευμεγέθη μεσαία τάξη και με συνδικάτα που επενδύουν τα συνταξιοδοτικά τους ταμεία σε μετοχές μεγάλων εταιρειών. Όμως αληθεύει επίσης ότι τεράστια πλούτη συγκεντρώνονται ακόμα στα χέρια μια χούφτας ατόμων που σχηματίζουν μια τάξη με συγκλίνοντα συμφέροντα και που ζουν από την κυριαρχία και την οικονομική εκμετάλλευση. Το σύστημα αυτό εξακολουθεί να έχει δύο κύριες τάξεις, δηλαδή την αστική τάξη (αυτούς, και σπανιότερα αυτές, που έχουν στην κατοχή τους τις μεγάλες ιδιωτικές εταιρείες) και το προλεταριάτο, τους ανθρώπους που δεν έχουν άλλες ανταλλακτικές αξίες να προσφέρουν εκτός από τον χρόνο τους και την εργατική τους δύναμη. Και αυτό ισχύει τόσο στο εργοστάσιο όσο και στις μεγάλες, άκρως γραφειοκρατικοποιημένες εταιρείες παροχής υπηρεσιών.

Για τους αναρχικούς, όλα αυτά είναι απαράδεκτα και

ειδεχθή. Η αστική τάξη απαρτίζεται από κλέφτες με κοστούμι και γραβάτα που ζουν μέσα σε μια χλιδή η οποία δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο αν άλλοι δουλεύουν για να παράγουν πλεόνασμα. Αυτό είναι η εκμετάλλευση: να ασκείς εξουσία στους άλλους για να τους κάνεις να δουλεύουν για λογαριασμό σου, να δουλεύουν περισσότερο απ' όσο το χρειάζονται οι ίδιοι. Αυτό το πλεόνασμα εργασίας επιτρέπει την παραγωγή ενός πλούτου που δεν τον καρπώνονται όσοι και όσες τον παράγουν, αλλά οι μέτοχοι, τα αφεντικά - με μια λέξη, η οικονομική ελίτ.

Όμως η καπιταλιστική εκμετάλλευση δεν είναι αποκλειστικά ατομική διαδικασία. Στη θεωρία, μπορώ να παρατήσω τη δουλειά μου, τότε όμως πρέπει να πάω να βρω άλλη σε άλλο αφεντικό. Το εργατικό δυναμικό είναι «ελεύθερο», σε αντίθεση με τους δουλοπάροικους και τους σκλάβους, όμως η ελευθερία αυτή έχει αντίκρισμα μόνο στο εσωτερικό του ουστήματος: αν αρνηθώ να πουλήσω τον χρόνο μου και την εργατική μου δύναμη σε όλα τα αφεντικά έναντι μισθού, τότε η αστική τάξη είναι έτοιμη να με αφήσει να πεθάνω απ' την πείνα. Ένας Γερμανός αναρχικός, ο Έριχ Μύζαμ, έλεγε: «Αν αγωνιζόμαστε για την κομμουνιστική αναρχία, δεν είναι για να καταργήσουμε τον πλούτο, αλλά τη φτώχεια».

Τομά: Οι περισσότεροι αναρχικοί, μολονότι όπως είδαμε υπάρχουν κι εξαιρέσεις, προέρχονται πράγματι από την τάξη των κυριαρχούμενων, επομένως είναι φυσιολογικό να υπερασπίζονται ως επί το πλείστον τα συμφέροντα αυτής της τάξης.

Φρανσίς: Ναι, και, από τους άλλους, ο Λεό Τιέρ-Βιντάλ, ένας φεμινιστής αναρχικός με πολύ ενδιαφέρουσες ιδέ-

ες, που δυστυχώς αυτοκτόνησε πρόσφατα, έλεγε ομοίως: «Η αλληλεγγύη που ένιωθα με τους καταπιεσμένους, με όσους υποφέρουν, μ' έκανε να στραφώ αυθόρμητα στον αναρχισμό – τη θεωρία αυτή που πραγματεύεται τις σχέσεις κυριαρχίας».

Ο δε Κροπότκιν κατηγορούσε την οικονομική επιστήμη ότι είχε εμμονή με την παραγωγή και την κερδοφορία, εξηγώντας ότι «η μόνη οικονομική επιστήμη που μπορεί να αξιώσει τον τίτλο της επιστήμης [είναι αυτή] που θα μπορούσε να ονομαστεί *μελέτη των αναγκών της ανθρωπότητας και των οικονομικών μέσων για την ικανοποίησή τους*».

Στην ιστορία, οι αναρχικοί προωθούσαν συνήθως την αλληλεγγύη με τους φτωχούς και την αυτοδιαχείριση των εργατριών και των εργατών. Οι αναρχικοί θέλουν να εφαρμόσουν στην οικονομία και στην εργασία τις ίδιες αρχές όπως και στην πολιτική, δηλαδή ότι κανείς δεν πρέπει να μπορεί να επιβάλλει τη βούλησή του και τους κανόνες του στην κοινότητα, η οποία θα πρέπει να αποφασίζει συλλογικά, με διαβουλεύσεις, σχετικά με το πώς θα οργανωθεί, θα λειτουργήσει και θα δράσει, άρα και πώς θα εργαστεί. Αλλά και πώς θα μοιραστεί τα αγαθά που παράγει συλλογικά. Η Ζοέλ Ζασκ, μια Γαλλίδα φιλόσοφος που δεν είναι αναρχική, διακρίνει με τρόπο πολύ χρήσιμο ορισμένες πιθανές θέσεις όσον αφορά τον καθορισμό του μεριδίου καθενός και καθεμίας, δηλαδή τι μερίδιο συνεισφέρουμε στην κοινότητα, τι μερίδιο αποσπούμε από αυτή, πώς αποφασίζουμε σχετικά με το τι αναλογεί σε μας και τι στους άλλους. Ιδού μερικές απαντήσεις: καθένας έχει μερίδιο ανάλογα με τον τίτλο του (χωρίς τίτ-

λο, δεν έχει μερίδιο), καθένας έχει μερίδιο ανάλογα με τη συμβολή του (την αξία του ή την προσπάθειά του), καθένας έχει μερίδιο ανάλογα με τις ανάγκες του, καθένας έχει μερίδιο ανάλογα με το τι θέλει (κατά βούληση). Οι αναρχικοί υποστηρίζουν κατά κανόνα ότι δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι τίτλοι (ευγενείας, ιδιοκτησίας, φύλου, κ.ο.κ.) και ότι η ανταμοιβή των προσπαθειών είναι κακή λύση, γιατί πολλοί δεν μπορούν να συνεισφέρουν εξίσου όσο οι άλλοι, για διάφορους λόγους (ηλικία, ασθένεια, κ.ο.κ.). Τέλος, πολλά καθήκοντα δεν μπορούν να εκπληρωθούν χωρίς τη συνεργασία με τους άλλους, συνεπώς είναι δύσκολο ή και αδύνατον να διακριθούν τα ατομικά μερίδια. Σε ένα χειρουργείο, για παράδειγμα, ο γιατρός έχει ανάγκη τις νοσοκόμες αν θέλει να φέρει σε πέρας μια δύσκολη επέμβαση, το ίδιο όμως και τις γραμματείς, που πρέπει να έχουν χειριστεί καλά τους φακέλους, συμπεριλαμβανομένης της παροχής χειρουργικών εργαλείων και φαρμάκων, όπως και τους τεχνικούς, που πρέπει να έχουν αποστειρώσει τον θάλαμο.

Είναι αναρίθμητα τα καθήκοντα που δεν μπορούν να εκπληρωθούν χωρίς τη δουλειά και την παραγωγή άλλων, πριν από εμάς: μπορεί να πιστεύω, για παράδειγμα, ότι εγώ έχτισα αυτό το σπίτι ή έγραψα αυτό το βιβλίο, ποιος όμως επινόησε και παρήγαγε το σφυρί, το πριόνι και το τσιμέντο που χρειάστηκα για το σπίτι, ή ακόμα τη γραφή, το χαρτί και το στυλό, τον υπολογιστή και το τυπογραφείο που χρειάστηκα για το βιβλίο; Ποιος έκοψε τα ξύλα για να τα κάνει σανίδες ή χαρτί, και ποιος κουβάλησε όλα αυτά τα υλικά; Ποιος έφτιαξε τον δρόμο για τη μεταφορά όλων αυτών των υλικών που χρειάστηκα; Ποιος

παρήγαγε τα τρόφιμα με τα οποία συντηρήθηκα όσο έχτιζα το σπίτι ή έγραφα το βιβλίο; Ποιος έφτιαξε τον δρόμο στον οποίο βρίσκεται αυτό το σπίτι, τους σωλήνες και τους υπονόμους και το υδραγωγείο; Ποιος εφηύρε τον ηλεκτρισμό και ποιος τον παρήγαγε; Όπως βλέπουμε, κάθε δουλειά είναι συλλογική, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, και η δουλειά των άλλων ανάγεται ακόμα και στο παρελθόν, έως και το απώτατο. Πώς λοιπόν να υπολογιστεί το μερίδιο της ατομικής προσπάθειας στη συλλογική εργασία που συσσωρεύεται επί πολλές γενιές;

Τομά: Κάτι τέτοιο εννοούσα κι εγώ στην αρχή, όταν θύμιζα ότι είμαστε «νάνοι καθισμένοι στους ώμους γιγάντων». Επιπλέον, πρέπει να λάβουμε υπόψη τον πολλαπλασιασμό των νέων επαγγελματιών, ιδίως στον τομέα των επικοινωνιών, και την εξαφάνιση ορισμένων παραδοσιακών επαγγελμάτων.

Φρανσίς: Φυσικά! Πρέπει επίσης να διακρίνουμε τα αγαθά εν αφθονία από τα πιο σπάνια, τα βασικά και ωφέλιμα αγαθά από τα περιττά. Και ποιος θα αποφασίσει για τον καταμερισμό σε αυτές τις κατηγορίες; Στην ιστορία του αναρχισμού και των αναρχικών, όποτε έγινε εφικτή η αυτοδιαχείριση της εργασίας και των πόρων, είδαμε ότι πολλές μορφές καταμερισμού υιοθετήθηκαν και προσαρμόστηκαν ανάλογα με τις συνθήκες, ενίοτε μάλιστα συγχρόνως. Στην αγροτική αναρχική κοινότητα της Αλκόρα, κατά τον ισπανικό εμφύλιο, τα αγαθά χορηγούνταν ανά «οικογένεια», πράγμα που δημιουργούσε κάποια προβλήματα στις γυναίκες που παρέμεναν υποταγμένες στην αυθεντία του συζύγου τους. Κάθε οικογένεια είχε μια «κάρτα» που τη χτυπούσε στη δουλειά, αποκτώντας δικαίωμα

σε κουπόνια (ψωμιού κ.ο.κ.) που τα κατένεμε μια επιτροπή της οποίας τα μέλη άλλαζαν τακτικά για να αποφεύγεται η γραφειοκρατικοποίηση και η ευνοιοκρατία. Ο κόσμος έπαιρνε τον ίδιο αριθμό κουπονιών για κάθε εργάσιμη μέρα, όποια κι αν ήταν η εργασία που έκανε. Σε ένα άλλο χωριό, την Καλάντα, η κοινότητα είχε συνεννοηθεί ώστε ορισμένα σπάνια αγαθά, όπως το γάλα, να επιφυλάσσονται για όσους τα είχαν περισσότερο ανάγκη (τα μωρά, τους άρρωστους και τους ηλικιωμένους). Άλλα προϊόντα ήταν διαθέσιμα σε όλες και όλους, κατά βούληση, όπως το νερό από τα (κοινά) πηγάδια και τα ξύλα που κόβονταν από τις κοινοτικές γαίες. Υπήρχαν στην κοινότητα και κάποιοι τεμπέληδες. Τους ήξεραν και τους αναγνώριζαν, μερικές φορές τους χλεύαζαν, αλλά τις ανάγκες τους τις κάλυπταν εξίσου. Ακόμα και πολιτικοί αντίπαλοι, όπως οι χήρες φασιστών που είχαν εκτελεστεί, έπαιρναν το μερίδιο κρέατος που τους αναλογούσε, όπως όλος ο κόσμος. Ο καπνός μοιραζόταν με δελτία, το δε αλκοόλ ήταν μόνο για τους νυχτερινούς φρουρούς, για να τους ζεσταίνει απ' το κρύο. Είχαν αγοραστεί από κοινού δύο θεριζοαλωνιστικές μηχανές, οι οποίες εξυπηρετούσαν πρώτα τα μέλη της κοινότητας και στη συνέχεια νοικιάζονταν σε αγρότες που είχαν αρνηθεί να γίνουν μέλη της αναρχικής συλλογικότητας. Μετά την αποτυχία της Επανάστασης και την αποκατάσταση των ιδιωτικών γαιών, υπήρχαν στην περιοχή αυτή πάνω από 130 θεριζοαλωνιστικές μηχανές, μία για κάθε ιδιώτη παραγωγό. Τι σπατάλη!

Καταλαβαίνω πολύ καλά ότι τα παραδείγματα αυτά μοιάζουν βγαλμένα από άλλες εποχές. Οι περισσότεροι

από μας δεν ζούμε σε αγροτικές κοινότητες, αλλά σε μεγάλες πόλεις. Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν όμως ότι ακόμα και χωρικοί, αναλφάβητοι, ούτεως ειπείν, και καταμεσής ενός εμφυλίου, κατάφερναν να εφαρμόζουν από κοινού αναρχικές αρχές και να παίρνουν συλλογικές αποφάσεις που ανταποκρίνονταν όσο το δυνατόν περισσότερο στα ιδεώδη τους. Δεν έπαιρναν όλες οι κοινότητες τις ίδιες αποφάσεις και δεν οργανώνονταν όλες με τον ίδιο τρόπο. Λογικό είναι. Σήμερα, μολονότι πολλοί λένε ότι σπαζόνται τον πολιτικό και οικονομικό φιλελευθερισμό, οι θεσμοί και οι οργανώσεις διαφέρουν: δεν είναι όλα τα φιλελεύθερα κράτη ίδια από την άποψη του οργανογράμματος των θεσμών τους (δύο βουλές ή μία, προεδρική δημοκρατία ή συνταγματική μοναρχία, κ.ο.κ.) ή του τρόπου εκλογής των ηγετών (πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα ή αναλογικό, με έναν ή δύο γύρους, κ.ο.κ.). Ομοίως, οι ιδιωτικές εταιρίες δεν λειτουργούν όλες με τον ίδιο τρόπο. Έτσι και η αναρχία, μπορεί να πάρει ποικίλες μορφές και να αναδιοργανώνεται ή να αναδομείται ανάλογα με τις περιστάσεις και το πλαίσιο.

Τομά: Μιλώντας για την αυθεντία της εργοδοσίας, προφανώς θίγεις αναγκαστικά και το ζήτημα του καπιταλισμού και του χρήματος. Όμως, δίπλα στην πραγματική οικονομία, έχει αναπτυχθεί και μια εικονική οικονομία που απέχει παρασάγγες από τον μαρξισμό και την εκμετάλλευση των εργαζομένων. Ζούμε σήμερα σ' ένα σύστημα όπου, είτε το θέλουμε είτε όχι, η κατάσταση ενός ατόμου δεν εξαρτάται πια από την «ποιότητα» της δουλειάς του, αλλά από παράγοντες πάνω στους οποίους δεν έχει πια κανέναν έλεγχο. Φτερνίζεται κάποιος στο άνοιγμα

του χρηματιστηρίου του Χονγκ-Κονγκ το πρωί, και οι μετοχές πέφτουν στο άνοιγμα του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης μερικές ώρες αργότερα.

Ακόμα και τα κράτη παίρνουν βαθμούς, αυτούς που τους δίνουν οι οίκοι αξιολόγησης! Πώς μπορούμε να αγωνιστούμε για την ανακατανομή του πλούτου όταν αυτός είναι εικονικός; Πώς να τα βάλει κανείς με μια τράπεζα που έχει κέρδη δισεκατομμυρίων, στην οποία εγώ βάζω τα λεφτά μου αλλά αυτή δεν μου δίνει κανένα λόγο; Πώς να αγωνιστούμε κατά της ανεργίας; Αυτό που θέλω να πω είναι ότι ο Χρυσός Μόσχος είναι πάντα όρθιος, αντί όμως να έχει τέσσερα πόδια, τώρα έχει τουλάχιστον χίλια. Τι μπορούμε να κάνουμε για ν' αλλάξουμε το σύστημα; Σε ποιον στόχο να επιτεθούμε;

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι το χρήμα κυριαρχεί στον κόσμο και ότι ο καπιταλισμός αποχαλινώνεται ολοένα, αλλά το να πετάς πέτρες στα τζάμια μιας τράπεζας μοιάζει κομματάκι ασήμαντο.

Φρανσίς: Καταθλιπτική μεν η παρατήρησή σου, αλλά απολύτως σωστή. Ας αρχίσουμε από το τέλος: εδώ και κάτι παραπάνω από δεκαπέντε χρόνια, με τις διαδηλώσεις «κατά της παγκοσμιοποίησης», όπως τις λένε, ενάντια στις μεγάλες συνόδους κορυφής, όπως του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου στο Σιάτλ το 1999, των G8 στη Γένοβα το 2001, των G20 στο Τορόντο το 2010, οι αναρχικοί έχουν ταυτοποιηθεί ως ταραξίες που αρέσκονται να προκαλούν επεισόδια και που βάζουν πράγματι στόχο τα τζάμια τραπεζών και υποκαταστημάτων μεγάλων πολυεθνικών, όπως τα McDonald's. Αυτό δεν έχει τίποτα το ιδιαίτέρως επαναστατικό και δεν διαταράζει στ'

αλήθεια ούτε τη λειτουργία του καπιταλισμού ούτε καν τη διεξαγωγή των συνόδων κορυφής.

Η οργή αυτή ενάντια στο σύστημα εκφράζεται με άμεσες δράσεις που οι αρχές τις θεωρούν «βίαιες», αλλά που είναι κατά βάση συμβολικές: είναι ένας τρόπος να εκφραστεί μια έντονη κριτική στο σύστημα και να προβληθεί ένας μαχητικός ακτιβισμός. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτό το είδος δράσης, που έχει ταυτιστεί μεταξύ άλλων με τα Μαύρα Μπλοκ, διαδόθηκε τόσο γρήγορα. Υπάρχει μια ανάγκη και μια επιθυμία να αναδειχθεί η ριζοσπαστική κριτική και να προβληθεί ανάγλυφα. Όλα αυτά παραμένουν στο επίπεδο της απλής τακτικής, που υλοποιείται με διαδηλώσεις, χωρίς στρατηγική αξίωση να απειλήσει στ' αλήθεια τον καπιταλισμό.

Το ερώτημα που τίθεται λοιπόν είναι πώς κερδίζεται ο πόλεμος ενάντια στον καπιταλισμό από στρατηγικής άποψης, δηλαδή συνολικά. Δεν το ξέρω... Και πιστεύω ότι δεν το ξέρουν ούτε οι περισσότεροι αναρχικοί. Θυμάμαι μια συζήτηση που είχα με μια αγωνίστρια μιας μαρξιστικής ομάδας μαοϊκών τάσεων. Κατηγορούσε τους αναρχικούς ότι δεν έχουν στρατηγική και μου έλεγε ότι αυτό που εκτιμούσε στους μαοϊκούς ήταν πως εκείνοι τουλάχιστον έχουν. Τη ρώτησα με περιέργεια ποια ήταν επιτέλους αυτή η περίφημη στρατηγική τους. Μου απάντησε: «Μα, η επανάσταση!»... Τέλος πάντων, περιττεύει προφανώς να πω ότι η επανάσταση δεν είναι στρατηγική, αλλά στόχος. Το ερώτημα της στρατηγικής παραμένει ακέραιο: πώς να φτάσουμε στην επανάσταση; Δηλαδή: ποιες οργανώσεις να φτιάξουμε, ποια μέσα να κινητοποιήσουμε, ποιες δράσεις να διεξαγάγουμε; Και τι θα γίνει όταν

θα 'χει τελειώσει η επανάσταση και θα 'χει ανατραπεί ο καπιταλισμός;

Στην πραγματικότητα, αν δεις επί τροχάδην τα αναρχικά κείμενα που έχουν εκδοθεί τις τελευταίες δεκαετίες, θα παρατηρήσεις ότι είναι λίγα τα γραπτά αναφορικά με την οικονομία και οι οικονομικές προτάσεις για την ανασυγκρότηση της κοινωνίας σε αναρχικές βάσεις. Είναι πιο εύκολο να γράφεις για τους τρόπους οργάνωσης σε μικρές στρατευμένες ομάδες, όπως κάνω εγώ, ή ενάντια στις εκλογές, τον καπιταλισμό, την αστυνομική καταστολή και τις φυλακές, τον ρατσισμό και τον σεξισμό. Αλλά είναι ανύπαρκτες ή έστω ελάχιστες οι αναρχικές αναλύσεις για τον χρηματοπιστωτικό καπιταλισμό, για παράδειγμα, για το χρήμα ή για το τραπεζικό σύστημα.

Στην πραγματική οικονομία, είναι σχετικά εύκολο να φανταστείς ένα αυτοδιαχειριζόμενο καφενείο, για παράδειγμα, αυτό όμως δεν λύνει τα προβλήματα που προκαλούν οι χρηματιστηριακές ροές και η κερδοσκοπία, η δραστηριότητα όλων αυτών των ανθρώπων που βγάζουν χρήμα απ' το χρήμα. Ούτε λύνει το πρόβλημα της μεσαιας τάξης που καταρρέει από τα χρέη και που καταθέτει φαραωνικά ποσά στις τράπεζες και στους μετόχους τους πληρώνοντας κάθε μήνα τόκους δανείων. Στον Καναδά, για παράδειγμα, μια χώρα σχετικά πλούσια, πάνω από το 50% των ανθρώπων που βγαίνουν στη σύνταξη έχουν ακόμα χρέη στις τράπεζες ή σε πιστωτικές κάρτες. Αυτό σημαίνει ότι ακόμα και μετά το τέλος του εργασιμου βίου τους ως μισθωτών συνεχίζουν να τροφοδοτούν με χρήμα το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Όλα αυτά αρχίζουν σήμερα από πολύ νωρίς, με τον φοιτητικό δανεισμό, για πα-

ράδειγμα, που ανέρχεται κατά μέσο όρο σε πολλές δεκάδες χιλιάδες δολάρια στη Βόρεια Αμερική. Πριν καν πάρουν πτυχίο, οι νέοι είναι ήδη βαριά χρεωμένοι, άρα και αναγκασμένοι να προσαρμόσουν αναλόγως τη ζωή τους στο μέλλον: θα «φρονιμέψουν» πιο γρήγορα, θα δουλεύουν περισσότερο, κι όλα αυτά για να χρηματοδοτούν το χρηματοπιστωτικό σύστημα με τη δουλειά τους. Η τράπεζα μας εκμεταλλεύεται, αλλά με τρόπο πολύ διαφορετικό απ' ό,τι το αφεντικό, πολύ πιο αφηρημένο (αν και απολύτως πραγματικό). Στην ιστορία, τα χρέη υπήρξαν συχνά ο λόγος πολλών λαϊκών ξεσηκωμών, ιδίως την εποχή που μπορούσε κανείς να γίνει σκλάβος ή κατάδικος λόγω της αδυναμίας του να ξεπληρώσει έναν πιστωτή. Έτσι, μετά τον πόλεμο για την ανεξαρτησία των βρετανικών αποικιών στη Βόρεια Αμερική, πρώην στρατιώτες υπέρ της ανεξαρτησίας ήταν τόσο χρεωμένοι ώστε σχημάτισαν πολιτοφυλακές και πυρπολούσαν τα δικαστήρια και τις φυλακές, όπου ήταν κλεισμένοι άνθρωποι που αδυνατούσαν να ξεπληρώσουν τους πιστωτές τους. Όλη αυτή η κατάσταση έληξε με κανονική στρατιωτική σύγκρουση. Οι επιθέσεις των Μαύρων Μπλοκ ενάντια στις τράπεζες εγγράφονται λοιπόν σε μια μακρά ιστορία οικονομικών συγκρούσεων. Αλλά, για να ηρεμήσουν τα πνεύματα, σήμερα δεν κάνουν σκλάβο ή κατάδικο κάποιον που χρωστάει. Απλώς του δίνουν άλλη μία πιστωτική κάρτα...

Σε αυτή την οικονομική εκμετάλλευση από το καπιταλιστικό σύστημα προστίθενται τα τέλη και οι φόροι που απαιτεί το κράτος από τους πολίτες του για να πληρώνει τους υπαλλήλους του, εμού συμπεριλαμβανομένου. Προφανώς, πληρώνω κι εγώ φόρους, αλλά πρόκειται για

δημοσιονομικό παραλογισμό, μιας και το εισόδημά μου ως καθηγητή σε δημόσιο πανεπιστήμιο προέρχεται από το κράτος: Θα μπορούσα κάλλιστα να μην πληρώνω φόρους και απλώς να παίρνω μικρότερο μισθό. Αυτό θα έλυνε κάμποσες διοικητικές επιπλοκές, μάλλον όμως θα φαινόταν άδικο στους συμπολίτες μου... Και ας μην ξεχνάμε όλες τις άλλες μορφές οικονομικής εκμετάλλευσης του χρόνου και της εργασίας των άλλων, όπως των γυναικών (σεξουαλική εκμετάλλευση, οικιακές και γονικές εργασίες που δεν αμείβονται), τη δουλοπαροικία και τη δουλεία που ακόμα υπάρχουν σήμερα, συμβιώνοντας με το διεθνές καπιταλιστικό σύστημα.

Τομά: Και θα πρόσθετα γι' άλλη μια φορά την εθελοντική εργασία, την οποία επίσης μπορούμε να θεωρήσουμε μια μορφή εκμετάλλευσης των πολιτών από το κράτος, έστω κι αν γίνεται καλόπιστα και για καλό σκοπό.

Φρανσίς: Ναι, εν μέρει. Τέλος πάντων, η οικονομική κατάσταση είναι περίπλοκη, και δεν παριστάνω ότι μπορώ να εξηγήσω τα πάντα ή, προπαντός, να προβλέψω αν ο παγκόσμιος βιομηχανικός και χρηματοπιστωτικός καπιταλισμός είναι έτοιμος να καταρρεύσει, ή πώς θα καταρρεύσει, ή τι θα τον αντικαταστήσει.

Σίγουρα πάντως ο καπιταλισμός και το χρήμα αποτελούν πρόβλημα για τους αναρχικούς, που βλέπουν με καχυποψία τη χλιδή ή και την περιφροσύνη ακόμα. Οι αναρχικοί στηλιτεύουν επίσης το γεγονός ότι, ολοένα περισσότερο, η αξία κάθε πράγματος υπολογίζεται με χρηματικούς όρους: η εκπαίδευση, το περιβάλλον, η σεξουαλικότητα (πορνογραφία και πορνεία). Στα αναρχικά δίκτυα σήμερα, συναντούμε πολλές και πολλούς που

αρνούνται να δουλέψουν και που βρίσκουν τροφή μαζεύοντας τα σκουπίδια των μεγάλων μαγαζιών ή προσπαθούν, όσο είναι δυνατόν, να παρέχουν προϊόντα δωρεάν ή με «ελεύθερη συνεισφορά», δίνοντας δηλαδή σε καθέναν τη δυνατότητα να πληρώνει ανάλογα με τα μέσα του, σε μια συναυλία, για παράδειγμα. Αυτό δεν απειλεί μεν το καπιταλιστικό σύστημα, ωστόσο αντιπροσωπεύει έναν διαφορετικό τρόπο κατανάλωσης, προπάντων μικρότερης κατανάλωσης και ανταλλαγής.

Τομά: Θα έπρεπε να επιστρέψουμε σε μια μορφή κομμουνισμού; Αν οι αναρχικοί πιστεύουν ότι ο κομμουνισμός πρέπει να προάγει την ισότητα, είδαμε κατά τον 20^ο αιώνα ότι δεν συνέβη αυτό στη Σοβιετική Ένωση, στην Κίνα του Μάο, στην Κούβα και στη Βόρεια Κορέα, όπου επιβλήθηκαν πολύ αυταρχικά καθεστώτα...

Φρανσίς: Δυστυχώς, οι εμπειρίες αυτές απαξίωσαν το κομμουνιστικό ιδεώδες διαμοιρασμού του κοινού κόσμου, κοινής κτήσης και χρήσης των πόρων, ακόμα και της εξουσίας. Με αυτή την έννοια, η αναρχία είναι ο καλώς εννοούμενος κομμουνισμός, γιατί σημαίνει κοινή κτήση και χρήση των πόρων, κοινή εκτέλεση των εργασιών, διαμοιρασμό της εξουσίας λήψης αποφάσεων για τις κοινές υποθέσεις.

Ήδη από τον 19^ο αιώνα, οι αναρχικοί ήρθαν αντιμέτωποι με τους αυταρχικούς ή κρατιστές κομμουνιστές, στη Διεθνή, μεταξύ άλλων, όπου συγκρούστηκαν ο Μαρξ με τον Μπλουκνίν. Ο πρώτος κατάφερε να εκδιώξει τον δεύτερο, αποκαλώντας τον «σαλτιμπάγκο», «μηχανογράφο», «τυχοδιώκτη», «καταραμένο Μοσχοβίτη». Η μαρξιστική προσέγγιση τονίζει τη σημασία που έχει για το εργατικό

κίνημα η οργάνωση και καθοδήγησή του από ένα επαναστατικό πολιτικό κόμμα, ενώ οι αναρχικοί κηρύσσουν την οργάνωση στη βάση, υπό μορφή αυτόνομων επαναστατικών συνδικάτων, απορρίπτοντας τις εκλογικές στρατηγικές για τον έλεγχο του κοινοβουλίου και την κατάληψη της κρατικής εξουσίας. Όταν οι αναρχικοί προσπάθησαν να επιστρέψουν στη Διεθνή, σε ένα συνέδριο στο Λονδίνο το 1896, προκλήθηκε χαμός, με τον Ζαν Ζωρές να φωνάζει: «Δεν δεχόμαστε τις αναρχικές θεωρίες!» και την Ελεονώρα, μία από τις κόρες του Μαρξ, να κραυγάζει απ' την πλευρά της: «Όλοι οι αναρχικοί είναι τρελοί».

Πολύ –έως και υπερβολικά– βιαστικά, ας πούμε ότι οι θεμελιώδεις διαφορές μεταξύ αναρχικών και μαρξιστών είναι οι εξής. Αν και αμφότεροι επιθυμούν την κατάργηση του κράτους, οι αναρχικοί θεωρούν ότι αυτή πρέπει να επέλθει το συντομότερο δυνατόν, ενώ οι μαρξιστές πιστεύουν ότι το κράτος μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την κατάργηση του καπιταλισμού και ότι πρέπει να περιμένουμε να διαλυθεί από μόνο του, μόλις νικηθεί η αστική τάξη. Οι αναρχικοί δεν θέλουν ένα κόμμα, και προπαντός όχι η ηγεσία του, να υπαγορεύει στο επαναστατικό κίνημα τη βέλτιστη στρατηγική για την κατάληψη της εξουσίας, ενώ οι μαρξιστές θεωρούν εκ των υν ουκ άνευ τα κομμουνιστικά κόμματα για να οργανώνουν και να καθοδηγούν το προλεταριάτο. Μετά την επανάσταση, οι αναρχικοί είναι υπέρ της αυτοδιαχείρισης και της ομοσπονδοποίησης των αυτόνομων κοινοτήτων ή συνδικάτων, ενώ οι μαρξιστές τάσσονται υπέρ της εθνικοποίησης των μέσων παραγωγής από το κράτος, άρα υπέρ της συγκεντροποίησης της παραγωγής και των εργατικών συμ-

βουλίων (σοβιέτ), σύμφωνα με τις ντιρεκτίβες των ανώτατων επαναστατικών αρχών.

Οι μαρξιστές-λενινιστές αρέσκονται να λένε ότι ο Μαρξ είχε δίκιο, μιας και ήταν τα κομμουνιστικά κόμματα εκείνα που πέτυχαν στις επαναστάσεις τους, στη Ρωσία, την Κίνα, την Κούβα και αλλού, ενώ οι αναρχικές επαναστάσεις πάντοτε ηττούνταν. Οι αναρχικοί όμως μπορούν να τους αντιτάξουν ότι δεν έχει νόημα η επανάσταση αν την κάνεις για να εγκαθιδρύσεις ένα αυταρχικό, ακόμα και ολοκληρωτικό καθεστώς. Είναι εντυπωσιακό να διαπιστώνεις, ξαναδιαβάζοντας αναρχικούς συγγραφείς, πόσο σωστά είχαν προβλέψει πώς θα εξελισσόταν αυτός ο αυταρχικός κομμουνισμός, ενίοτε ακόμα και πενήντα χρόνια πριν υπάρξει η Σοβιετική Ένωση. Ο Μπακούνιν, για παράδειγμα, πρόβλεπε ότι «έχοντας γίνει ο μόνος ιδιοκτήτης, το κράτος [...] θα γίνει επίσης ο μοναδικός καπιταλιστής, τραπεζίτης, χρηματοδότης, οργανωτής, διευθυντής όλης της εθνικής εργασίας και ο διανομέας των προϊόντων της. Αυτό είναι το ιδεώδες, η θεμελιώδης αρχή του σύγχρονου κομμουνισμού». Και πρόσθετε: «Στο λαϊκό κράτος του κ. Μαρξ, δεν υπάρχουν λοιπόν προνομιστικές τάξεις, αλλά μια υπέρμετρα πολύπλοκη κυβέρνηση που δεν θα αρκείται να διοικεί πολιτικά τις μάζες, όπως κάνουν όλες οι κυβερνήσεις σήμερα, αλλά θα διοικεί επιπλέον οικονομικά, συγκεντρώνοντας στα χέρια της την παραγωγή και την ορθή κατανομή του πλούτου, των καλλιεργειών και της γης, την ίδρυση και ανάπτυξη των εργοστασίων, την οργάνωση και διεύθυνση του εμπορίου, τέλος την εφαρμογή του κεφαλαίου στην παραγωγή μέσω του μοναδικού τραπεζίτη, του κράτους».

Το πρόβλημα που είχαν προβλέψει τόσο καλά οι αναρχικοί είναι ότι η ηγεσία του περίφημου επαναστατικού κόμματος θα γινόταν μια νέα διευθυντική ελίτ, εξίσου κυριαρχική και καταπιεστική, μια «κυβερνητική αριστοκρατία» που δεν θα είχε τίποτα κοινό με τη μάζα του λαού. Έστω κι αν είναι πρώην εργάτες οι ίδιοι, οι διευθύνοντες παύουν να είναι τέτοιοι και βλέπουν τους προλετάριους από τους υψηλούς θώκους του κράτους άπαξ και αναλάβουν τα νέα τους καθήκοντα. Δεν εκπροσωπούν πια τον λαό, αλλά τον εαυτό τους και τα συμφέροντα του κράτους. Οι μαρξιστές καθησυχάζονταν με την ιδέα ότι η δικτατορία αυτή θα ήταν βραχυπρόθεσμη, αλλά ο Μπακούνιν θεωρούσε ότι δεν υπάρχει δικτατορία που να μην έχει ως μοναδικό της σκοπό να διαρκέσει όσο το δυνατόν περισσότερο.

Τομά: Αυτό ωστόσο που δεν είχαν προβλέψει είναι οι εκτελέσεις και οι σφαγές στις οποίες θα επιδίδονταν οι νέοι «διευθύνοντες», όπως αποδεικνύει το πλήθος των διανοούμενων που είχαν ερωτευτεί τον ιδεώδη κομμουνισμό και δυσκολεύτηκαν να παραδεχτούν τα γεγονότα.

Φρανσίς: Εν τούτοις, οι αναρχικοί ήταν οι πρώτοι, πέρα προφανώς από τις αντιδραστικές αντικομμουνιστικές δυνάμεις, που στηλίτευσαν τη νέα κυβέρνηση των μπολσεβίκων στη Ρωσία, μετά την Επανάσταση του 1917 στην οποία συμμετείχαν ενεργά και αναρχικοί. Ο Βολίν, για παράδειγμα, όχι μόνο κατήγγειλε στην Άγνωστη επανάσταση τους χειρισμούς και τις σφαγές των μπολσεβίκων σε βάρος των συμμάχων τους, συμπεριλαμβανομένων των αναρχικών, αλλά και περιέγραψε το νέο κομμουνιστικό κράτος σαν «μια τρομακτική, ασύγκριτη, απερά-

μιλλη γραφειοκρατία, που σχηματίζει [...] από μόνη της μια προνομιούχο, "αριστοκρατική" κλάσα». Κατά τον Βολίν, το «κοινωνικό στρώμα» των υπαλλήλων είναι ένα από τα «πιο προνομιούχα» της νέας Ρωσίας, και ιδίως η «ανώτερη γραφειοκρατία» που «διατάζει, υπαγορεύει, βάζει τάξη, απαιτεί, επιτηρεί, τιμωρεί, μαίνεται· η μεσαία και η κατώτερη [γραφειοκρατία] εκτελούν και διατάζουν κι αυτές, καθώς κάθε υπάλληλος είναι κύριος εντός των ορίων που του έχουν τεθεί».

Παρά τις ρητές αυτές επικρίσεις από μάρτυρες της εποχής, όπως ο Βολίν, αλλά και η Έμμα Γκόλντμαν και ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν, που είδαν με τα μάτια τους το κράτος των μπολσεβίκων να μεταμορφώνεται σε ένα φονικό τέρας, και αρκεί εδώ να σκεφτούμε πώς κατεστάλη η εξέγερση της Κρονοτάνδης, η δύναμη της Μόσχας ήταν υπερβολικά μεγάλη και η επιρροή της κατατρόπωσε τον αναρχισμό. Υπήρξαν άλλωστε και αναρχικοί που εγκατέλειψαν λίγο-πολύ τα ιδεώδη τους για να συμμετάσχουν στο νέο καθεστώς, είτε από ενθουσιασμό είτε για να αποφύγουν τους μελάδες που είχαν τότε να αντιμετωπίσουν οι διαφωνούντες.

Το βέβαιο είναι ότι ο 20^{ος} αιώνας φανέρωσε πως ο κρατικός κομμουνισμός είναι εξόχως κυριαρχικός και καταπιεστικός, αν δούμε τις περιπτώσεις της Σοβιετικής Ένωσης, της Κίνας, της Βόρειας Κορέας, της Κούβας. Ασφαλώς, μπορεί κανείς να θεωρεί ότι υπήρχαν οφέλη για τους πληθυσμούς από την άποψη της εκπαίδευσης και της υγείας, για παράδειγμα, ή της στέγασης. Όμως η εργασία δεν ήταν ελεύθερη. Στη Σοβιετική Ένωση, ένα εργοστάσιο διοικούταν από έναν διευθυντή διορισμένο από

το Κόμμα, επιβλεπόταν από έναν πολιτικό κομισάριο διορισμένο από το Κόμμα, το δε τοπικό συνδικάτο διοικούταν επίσης από ένα μέλος του Κόμματος. Και οι τρεις φαρμακεία συνεννοούνταν για να διασφαλίσουν ότι οι εργάτριες και οι εργάτες θα σέβονταν τους κανόνες παραγωγής που ίσχυαν στο πλαίσιο του πενταετούς πλάνου που είχε επεξεργαστεί ο υπουργός Βιομηχανίας. Αποτέλεσμα: μόνο αυτόνομα κινήματα αμφισβήτησης και διεκδίκησης επέτρεπαν στις εργάτριες και στους εργάτες να κινητοποιηθούν έξω από το επίσημο συνδικάτο για να διαμαρτυρηθούν ενάντια στον υπέρμετρα εντατικό ρυθμό της εργασίας ή για να απαιτήσουν καλύτερες συνθήκες εργασίας, συμπεριλαμβανομένων των μισθολογικών αυξήσεων (όπως έχει δείξει ο πολιτικός επιστήμονας Μαρκ-Ντέιβιντ Μαντέλ, ο οποίος αγωνίστηκε για χρόνια για να συγκροτηθούν αυτόνομα συνδικάτα στη Ρωσία).

Σε αντίθεση με ό,τι πρόβλεπε η μαρξιστική-λενινιστική θεωρία, που ανήγγελλε ότι το «κόκκινο κράτος» θα μαραινόταν από μόνο του όταν θα είχε εδραιωθεί πλέον ο κομμουνισμός, το αυταρχικό αυτό κράτος κατάφερε να εμπедωθεί. Προτίμησε μάλιστα να εγκαταλείψει βαθμηδόν τη σχεδιασμένη οικονομία προς όφελος της ελεύθερης αγοράς παραμένοντας εξόχως αυταρχικό, όπως συνέβη στην Κίνα περί το 2000. Οι προβλέψεις των αναρχικών ήταν λοιπόν ακριβείς, δυστυχώς.

Τομά: Θα μπορούσαμε να συζητάμε πολλή ώρα γι' αυτό το εξαιρετικά πολύπλοκο ζήτημα. Όμως, μετά τα διάφορα συστήματα αυθεντίας που αναφέραμε (πατρική αυθεντία, κράτος, θρησκεία, πατριαρχία, εργοδοσία, χρήμα), ως περάσουμε στον ρατσισμό. Θα έπρεπε ίσως να τον θί-

ξουμε πρώτο. Όλοι γεννιόμαστε κάπου, σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, και όλοι οι άλλοι που γεννιούνται αλλού είναι διαφορετικοί, άρα «άλλοι», και τρόπον τινά κατώτεροι, καθότι ακριβώς διαφορετικοί από εμάς. Πόσοι δεν λένε «εγώ ρατσιστής δεν είμαι, αλλά...». Οπτικός ρατσισμός, λόγω χρώματος του δέρματος· ακουστικός ρατσισμός, λόγω γλώσσας και προφοράς· πολιτισμικός ρατσισμός, λόγω της οργάνωσης της κοινωνίας· θρησκευτικός ρατσισμός, λόγω θρησκεύματος. Όπως λέει ο Ντανιέλ Σιμπονί στο βιβλίο του *Ο «ρατσισμός», ένα ταυτοτικό μίσος*: «Οι "ρατσιστικές θεωρίες" υποτιμούν έναν οποιονδήποτε άλλο. Για παράδειγμα, δικαιολογούν τη δουλεία των μαύρων επικαλούμενοι την κατωτερότητα της φυλής τους. Αν όμως χρειάζεται τόσο προσπάθεια η υποτίμησή τους, είναι επειδή είναι μεγάλος ο κίνδυνος αν τυχόν αρθούν στο ύψος τους, γιατί τότε "εμείς" θα είμαστε οι κατώτεροι. Την αμφισημία αυτή τη διατύπωσε πολύ καλά ο ναζισμός: οι Εβραίοι είναι ό,τι πιο ευτελές υπάρχει, αλλά ανά πάσα στιγμή μπορούν να καταλάβουν τις υψηλότερες θέσεις».

Ο ρατσισμός εδραιώνει μια εμπράγματη ιεραρχία ανάμεσα στα άτομα, τις φυλές, τους λαούς, τα έθνη. Αιώνιο θέμα διαφωνίας. Δεν θέλουμε ν' αφήνουμε τον «άλλο» να μας επιβάλλεται, θέλουμε να του επιβαλλόμαστε εμείς. Θα κάνουμε εμείς κουμάντο ή οι άλλοι; Οι αναρχικοί επιδιώκουν την αλληλεγγύη, την αλληλοβοήθεια και την ισότητα, επομένως αντιτάσσονται στον ρατσισμό σε όλες του τις μορφές.

Φρανσίς: Σήμερα, οι αναρχικοί είναι εν γένει αντιεθνικιστές και κοσμοπολίτες, και πολλοί κινητοποιού-

νται συγκεκριμένα σε αλληλεγγύη με τους μετανάστες ή τους πρόσφυγες, θύματα ρατσιστικών μεταναστευτικών νόμων, καθώς και ενάντια στους νεοναζί που απειλούν ή επιτίθενται εναντίον μεταναστών. Βρίσκουμε πολλούς αναρχικούς σε δίκτυα αγώνα όπως η Αντιρατσιστική Δράση [Action Antiraciste], το No Border, το «Κανείς δεν είναι παράνομος» [Personne n'est illegal] και η «Αλληλεγγύη χωρίς σύνορα» [Solidarité sans frontières], για να αναφέρουμε μόνο μερικά.

Ο αναρχισμός είναι γενεί εχθρικός απέναντι στον εθνικισμό, που ταυτίζεται με τον μιλιταρισμό και τον ρατσισμό. Στην *Αναρχική εγκυκλοπαίδεια*, που εκδόθηκε το 1935, ο Σαρλ Μπουσινό, ο οποίος υπογράφει τα λήμματα περί πατριωτισμού και πατρίδας, διαπιστώνει τον αυθαίρετο χαρακτήρα της εθνικότητάς μας: «Θα ήταν άραγε μουσουλμάνος όποιος, αντί να γεννηθεί στην έρημο, είχε δει το φως της μέρας στα βουνά της Σκοτίας, και θα ήσασταν εσείς καθολικοί αν είχατε κάνει τα πρώτα σας βήματα στις κοιλάδες του ποταμού Αμούρ;». Και η Έμμα Γκόλντμαν έγραψε ένα κείμενο με τίτλο «Πατριωτισμός», όπου αναρωτιέται: «Τι είναι πατριωτισμός; Είναι η αγάπη για τον τόπο της γέννησής μας, τον τόπο των αναμνήσεων και των προσδοκιών της παιδικής μας ηλικίας, των ονείρων μας και των πόθων μας; [...] Αν είναι αυτό πατριωτισμός, τότε λίγοι Αμερικανοί σήμερα θα μπορούσαν να αποκληθούν πατριώτες, αφού τα μέρη όπου έπαιζαν σαν παιδιά αντικαταστάθηκαν από εργοστάσια, μανιφακτούρες, ορυχεία, και ο εκκωφαντικός θόρυβος των μηχανών αντικατέστησε τη μουσική των πουλιών».

Μπορεί όμως ν' αντιτάξει κανείς ότι μετά τη στιγμή

της γέννησής μας, που είναι τυχαίο γεγονός, μεγαλώνουμε ωστόσο μέσα σε μια κοινωνία και μέσα σ' έναν πολιτισμό που μας εγγαράσσει αξίες και κανόνες τους οποίους συμμεριζόμαστε με τα άλλα μέλη αυτής της κοινότητας. Ο Μπουσινό ερμηνεύεται ξανά, αυτή τη φορά σχετικά με την πολιτισμική ταυτότητα, την οποία ορίζει ως «ένα είδος κοινότητας ιδεών, συναισθημάτων, προτιμήσεων, ηθών που μας κάνουν να θέλουμε να ζούμε μαζί», και αναρωτιέται ποια είναι η «κοινότητα ιδεών μεταξύ καθολικών και προτεσταντών; Ίδια συναισθήματα έχουν οι παπάδες και οι άθεοι; Οι εθνικιστές και οι κομμουνιστές; [...] Ίδια ήθη έχουν οι χωρικοί και οι άνθρωποι των πόλεων, οι καλόγριες και οι πόρνες, οι καπιταλιστές και οι εργάτες;». Σε μια κοινωνία που αποτελείται από συστήματα ανισότητας, άρα από τάξεις με αντιτιθέμενα συμφέροντα, είναι ολέθριο να επικαλούμαστε στα σοβαρά ένα εθνικό συμφέρον ή μια εθνική ταυτότητα.

Τομά: Είναι πολύ σωστά όλα αυτά, ωστόσο μήπως τελικά αφήνουν να εννοηθεί ότι είναι ανεξάλειπτη η ισχυρή αίσθηση του τόπου, της ατμόσφαιρας και των αναμνήσεων των πρώτων χρόνων της ζωής μας, και ότι ακόμα κι αν αλλάξουμε χώρα, δεν θα μπορούσαμε ποτέ να ενταχθούμε ή να αφομοιωθούμε πλήρως σε έναν άλλον πολιτισμό; Και τι να πούμε για όσους αυτοεξορίζονται λόγω οικονομικής ανάγκης ή εξαιτίας των πολιτικών τους πεποιθήσεων;

Φρανσίς: Η Έμμα Γκόλντμαν, ρωσικής καταγωγής και μετανάστρια στις Η.Π.Α., έλεγε ότι ταυτιζόταν με τον λαό των Η.Π.Α., αλλά μόνο με έναν ορισμένο λαό:

«Με τη βαθύτερη έννοια των πνευματικών αξιών, νιώ-

θω ότι «χώρα μου» είναι οι Η.Π.Α. Όχι βέβαια οι Η.Π.Α. της Κου Κλουξ Κλαν, των πουριτανών λογοκριτών, επίσημων ή μη, των αντιδραστικών κάθε λογής. Όχι των μελών του Κογκρέσου ή των εκατομμυριούχων που ζουν ψηλά στους ουρανοξύστες.

Όχι οι Η.Π.Α. του μικροπρεπούς επαρχιωτισμού, του κοντόφθαλμου εθνικισμού, του ρηχού υλισμού και των αφελών υπερβολών. Υπάρχουν ευτυχώς και οι άλλες Η.Π.Α. [...] Η χώρα της Νεαρής Αμερικής της ζωής και της σκέψης, των τεχνών και των γραμμάτων, η Αμερική της νέας γενιάς που χτυπά την πόρτα, αντρών και γυναικών με ιδεώδη, πόθους για καλύτερες μέρες, η Αμερική της κοινωνικής εξέγερσης και της πνευματικής υπόσχεσης, των τιμημένων «ανεκιδύομητων» που είναι στο στόχα-στρο όλων των νόμων εξορίας, απέλασης, εκτοπισμού».

Το παράθεμα αυτό θα έπρεπε να βάλει σε σκέψεις πολλούς αναρχικούς στη Γαλλία, για παράδειγμα, που δηλώνουν κατά του εθνικισμού, αλλά διατηρούν μια στερεοτυπική και ρατσιστική αντίληψη για τις Η.Π.Α., μια χώρα στην οποία διατείνονται ότι δεν θέλουν να πατήσουν ποτέ το πόδι τους επειδή κατοικείται από καπιταλιστές, μιλιταριστές και ρατσιστές. Λες και είναι διαφορετικά στη Γαλλία!

Τομά: Υπάρχουν όμως δύο Αμερικές, αυτή των δημοκρατικών κι εκείνη των ρεπουμπλικάνων, μολονότι αμφότεροι ομνύουν σε μία και την αυτή Αμερική, την πιο ισχυρή χώρα του κόσμου, κλείνοντας τις ομιλίες τους με τη φράση «ο Θεός να ευλογεί την Αμερική».

Φρανσίς: Και υπάρχει επίσης στις Η.Π.Α. ένα τεράστιο δίκτυο αναρχικών ή φιλοαναρχικών αγωνιστριών και αγω-

νιστών, ιδίως στους ριζοσπαστικούς κύκλους της οικολογίας και του φεμινισμού, αλλά και του αντιρατσισμού.

Εν πάση περιπτώσει, πολλοί αναρχικοί ανά την υφήλιο σπεύδουν να υπερασπιστούν τα «μικρά έθνη» ή τα καταπιεσμένα έθνη, που αγωνίζονται για την εθνική τους απελευθέρωση. Στο Κεμπέκ, πολλοί αναρχικοί υπήρξαν αρχικά, ή παραμένουν ακόμα, υπέρμαχοι της ανεξαρτησίας της περιοχής, θεωρώντας ότι το έθνος του Κεμπέκ υπάγεται αδικώς στην κυριαρχία του αγγλικού Καναδά και θυμίζοντας τους λαϊκούς αγώνες για την ανεξαρτησία (τη δεκαετία του 1960, για παράδειγμα). Πέρασα κι εγώ από αυτούς τους κύκλους... Άλλοι είναι εναντίον του εθνικισμού του Κεμπέκ, αλλά τάσσονται στο πλευρό των αγώνων για τη χειραφέτηση των Πρώτων Εθνών. Πολλοί εκφράζουν την αλληλεγγύη τους στον παλαιστινιακό λαό που μάχεται κατά του Ισραήλ. Εδώ, η κριτική και η απόρριψη της κυριαρχίας, της καταπίεσης, της εκμετάλλευσης και του αποκλεισμού έχουν προτεραιότητα έναντι του αντιεθνικισμού. Ομοίως, ενώ η ισλαμοφοβία σαφώνει τη Δύση, ιδίως μετά τις επιθέσεις της 11^η Σεπτεμβρίου 2001 στις Η.Π.Α., οι αναρχικοί διστάζουν συχνά να επικρίνουν τον αυταρχισμό και τον σεξισμό των μουσουλμανικών θρησκευτικών ελίτ. Ο λόγος είναι ότι οι αναρχικοί δεν θέλουν προπαντός να παίξουν το παιχνίδι της ρατσιστικής ρητορικής που θέλει τις δυτικές μας κοινωνίες υπερβολικά ανεκτικές απέναντι στον άλλον (πιο συγκεκριμένα: τη μουσουλμάνια με τη μαντίλα), στον οποίο υποτίθεται ότι παραχωρούνται τα πάντα με κίνδυνο να τα στερηθούμε «εμείς». Έχουμε εδώ να κάνουμε με τον φοβικό και θυματοποιητικό λόγο των συντηρητικών, που είναι παντε-

λώς αποσυνδεδεμένος από την πραγματικότητα της μετανάστευσης, καθώς αποσιωπά όλα όσα προσφέρει αυτή σε μια χώρα υποδοχής, αλλά και όλα όσα πρέπει να εγκαταλείψει στη χώρα καταγωγής του ένας άνθρωπος που μεταναστεύει, και όλες τις προσπάθειες προσαρμογής που πρέπει να καταβάλει φτάνοντας στη νέα του χώρα, είναι ένας λόγος τυφλός απέναντι στην απλή κοινωνιολογική και δημογραφική πραγματικότητα: η μετανάστευση παραμένει πάντα ένα περιθωριακό και μειοψηφικό φαινόμενο, η πλειοψηφία είναι πάντα ο «ντόπιος» πληθυσμός, που ελέγχει κατά κανόνα τους πολιτικούς, νομικούς, οικονομικούς, μιντιακούς, επιστημονικούς, πολιτισμικούς, αθλητικούς θεσμούς, κι επίσης την αστυνομία, τις φυλακές, τον στρατό.

Αλλά ας ξαναγυρίσουμε στα μαύρα μας πρόβατα. Στο στρατόπεδο των αναρχοσυνδικαλιστών, η ιστορία αριθμεί πολλές περιπτώσεις οργανώσεων που πρότειναν τη ριζική ρήξη με τους ρατσιστικούς νόμους της χώρας τους. Για παράδειγμα, στις Η.Π.Α., ενώ ακόμα μαίνονταν οι φυλετικές διακρίσεις, οι Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου (Industrial Workers of the World, IWW) δήλωναν ότι «δεν είμαστε ένα συνδικάτο λευκών αντρών, ούτε ένα συνδικάτο μαύρων αντρών, ούτε ένα συνδικάτο κόκκινων ή κίτρινων αντρών, αλλά ένα συνδικάτο εργατών. [...] Είμαστε "πατριώτες" απέναντι στην τάξη μας, την εργατική τάξη. Αναγνωρίζουμε ότι οι εργάτες δεν έχουν πατρίδα. [...] Το συνδικάτο μας είναι ανοιχτό σε όλους τους εργάτες. Οι διαφορές χρώματος και γλώσσας δεν είναι παρά εμπόδια για εμάς».

Στην Κούβα επίσης, οι αναρχικοί του Εργατικού Κύκλου

και της Εργατικής Συμμαχίας είχαν στις τάξεις τους Ισπανούς, Κουβανούς ευρωπαϊκής ή αφρικανικής καταγωγής (Αφροκουβανούς), και τάσσονταν επιπλέον κατά του ρατσισμού. Κατά την απεργία του 1889, οι απεργαί απαιτούσαν, ανάμεσα στα άλλα, το δικαίωμα στη δουλειά ανεξάρτητα από χρώμα δέρματος. Στη διαδήλωση της Πρωτομαγιάς, την επόμενη χρονιά, ζητούσαν να έχουν όλοι το δικαίωμα να κάθονται στα ίδια καφέ, ανεξάρτητα από το χρώμα του δέρματός τους.

Μερικές φορές, ο εθνικισμός γίνεται αντικείμενο έντονων διενέξεων. Στο θέμα της Παλαιστίνης, για παράδειγμα, υπάρχουν αναρχικοί που ισχυρίζονται σήμερα ότι πρέπει να υποστηρίζεται και να ενθαρρύνεται ο αγώνας για ένα κυρίαρχο παλαιστινιακό έθνος-κράτος, έστω κι αν το πρόγραμμα αυτό το προωθούν φονταμενταλιστικές, σεξιστικές και ομοφοβικές θρησκευτικές δυνάμεις. Άλλοι λένε ότι πρέπει απεναντίας να ενισχυθεί ένα διεθνικό κίνημα που θα συμπεριλαμβάνει την ισραηλινή και την παλαιστινιακή εργατική τάξη μαζί. Άλλοι πάλι παρατηρούν ότι στην πραγματικότητα ο όρος «παλαιστινιακή εργατική τάξη» είναι ευφημισμός, όταν η ανεργία ανέρχεται στο 30-50% και η οικονομία ασφυκτιά από το εμπάργκο. Με μια γερή δόση σαρκασμού, ο Ούρι Γκάρντον, Εβραίος αναρχικός από το Ισραήλ, λέει ότι στην πράξη κανείς δεν ενδιαφέρεται τι άποψη έχουν επ' αυτού μια χούφτα αναρχικοί, ούτε στην Ιερουσαλήμ, ούτε στην Ουάσινγκτον, ούτε στον Ο.Η.Ε., ούτε στην Παλαιστίνη. Αντί να συζητάμε ποια είναι η καλύτερη θέση με γνώμονα αφηρημένες αναρχικές αρχές, κάλλιο, λέει, να λάβουμε υπόψη τις συγκεκριμένες αγωνιστικές εμπειρίες

των Αναρχικών Ενάντια στο Τείχος (Anarchists Against the Wall). Η ομάδα αυτή αποτελείται από Εβραίους αναρχικούς του Ισραήλ οι οποίοι αποφάσισαν να απαντήσουν στα αιτήματα αλληλοβοήθειας Παλαιστινίων μικροαγροτών που απειλούνται με απαλλοτριώσεις. Τους συνάντησαν, κατασκήνωσαν στη γη τους, τους βοήθησαν να μαζέψουν τις σοδειές τους και προσπάθησαν να αντισταθούν στην απέλασή τους. Έπειτα, συνέχισαν να κινητοποιούνται, πάντα μετά από καλέσματα παλαιστινιακών λαϊκών κινημάτων, σε διαδηλώσεις, ενέργειες μπλοκαρίσματος ή «ξεμπλοκαρίσματος» (σαμποτάρισμα ενός οδοφράγματος, ενός φράχτη, κ.ο.κ.). Έχουν διαδηλώσει και στο Ισραήλ, ενάντια στον милитарισμό και την αποικιοκρατία της χώρας τους. Μαλονότι η καταστολή είναι προφανώς πολύ λιγότερο βίαιη γι' αυτούς τους Εβραίους του Ισραήλ απ' ό,τι για τους Παλαιστίνιους συμμάχους τους, πάντως έχουν υποστεί κι αυτοί τα πάνδεινα: συλλήψεις, φυλακίσεις, σοβαρούς τραυματισμούς. Τους επιτίθεται το κράτος, το κράτος τους, που παριστάνει ότι τους υπερασπίζεται ενάντια στους Παλαιστίνιους, οι οποίοι στην πραγματικότητα είναι φίλοι και σύμμαχοί τους. Πρόκειται λοιπόν για μια χειροπιαστή πολιτική και αλληλέγγυα στράτευση που επιτρέπει στους αγωνιστές να ζήσουν απτές πολιτικές εμπειρίες χωρίς να χάνονται στις αφηρημένες συζητήσεις αρχών. Ιδού πώς μπορεί να εκφραστεί η αναρχική κοσμοπολίτικη αλληλεγγύη.

Τομά: Η απάντησή σου στις παρατηρήσεις μου για τον ρατσισμό και την αναρχία με κάνει να αισθάνομαι ότι έχουμε σχεδόν κλείσει τον κύκλο της συζήτησης. Στην αρχή πήραμε ως ορισμό της αναρχίας την «απουσία εξου-

σίας», μετά είδαμε ποιες είναι οι διάφορες μορφές εξουσίας ή αυθεντίας στις οποίες αντιτάσσονται οι αναρχικοί.

Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε έτσι επ' άοριστον, γιατί καθετί που προσβάλλει την ελευθερία μας αποτελεί μια κάποια μορφή εξουσίας. Και προσπαθώντας να καταργήσουμε αυτή την εξουσία, γινόμαστε στο διηνεκές αναρχικοί. Ο ορισμός του λεξικού λέει ότι η αναρχία είναι η απόρριψη, η αμφισβήτηση και η κατάργηση της αυθεντίας, χωρίς όμως να διευκρινίζει ούτε γιατί ούτε πώς.

Φρανσίς: Ναι, γι' αυτό είναι δυνατόν να συλλάβουμε τον αναρχισμό σαν μια διαδικασία ή σαν μια συγκρουσιακή διαδρομή, που ποτέ δεν τελειώνει, προς την αναρχία. Συχνά μάλιστα υπάρχουν εντάσεις μεταξύ των αναρχικών αναφορικά με τον λόγο, την οργάνωση ή τις πρακτικές του αναρχισμού, που μερικές φορές θεωρείται ότι δεν είναι αρκετά αντιαυταρχικές.

Τομά: Στην πραγματικότητα, πιστεύω ότι τελικά δεν έχει αλλάξει η σημασία της λέξης, αλλά η ίδια η αναφορά της. Η εξουσία δεν είναι πια αυτό που ήταν. Να επιτίθεσαι σ' έναν βασιλιά ή σ' έναν δικτάτορα, είναι απλό και ξεκάθαρο. Επιτίθεσαι στην υπέρτατη εξουσία για να την καταλύσεις. Πώς όμως επιτίθεσαι στο κράτος, στην αυθεντία της θρησκείας ή της εκκλησίας, στην πατριαρχία, στον καπιταλισμό ή στον ρατσισμό. Ποιος κατέχει την εξουσία; Ποιος την εκπροσωπεί;

Μπορεί κανείς ν' αγανακτεί. Ανοίγεις μια εφημερίδα, ακούς ειδήσεις... Υπάρχουν πάντα λόγοι για ν' αγανακτηθείς. Θα θέλαμε ν' αλλάξουμε ένα σωρό πράγματα, αλλά από αυτό μέχρι να το κάνουμε πράξη...

Κι έπειτα, αυτό που θέλουν οι περισσότεροι άνθρω-

ποι δεν είναι να καταργήσουν την εξουσία, αλλά να την αντικαταστήσουν με μια άλλη. Και αυτό με φέρνει σε μία από τις τελευταίες μου ερωτήσεις: έχουν μέλλον οι αναρχικοί;

Φρανσίς: «Είμαστε εικόνα απ' το μέλλον!», λένε σήμερα οι αναρχικοί στην Ελλάδα που συμμετέχουν στις συγκρούσεις ενάντια στην αστυνομία και ενάντια στις πολιτικές λιτότητας. Καταλαβαίνω όμως την απαισιοδοξία σου, ή τον ρεαλισμό σου, αυτό που σε κάνει να λες ότι «οι περισσότεροι άνθρωποι δεν θέλουν να καταργήσουν την εξουσία, αλλά να την αντικαταστήσουν με μια άλλη». Αυτό παραπέμπει στην ιδέα της εθελοδοουλίας, και η Γαλλίδα κοινωνιολόγος Μπεατρίς Ιμπού μιλά παρομοίως για «επιθυμία για κράτος», ακόμα και από πληθυσμούς που ζουν σε αυταρχικά καθεστώτα. Δεν μας είναι άγνωστοι άλλωστε οι χαμηλόμισθοι που υπακούνε στο «καλό» αφεντικό τους, που προσπαθούν να το καταλάβουν ή και να το δικαιολογήσουν ακόμα, και που δεν παραιτούνται. Η κυριαρχία, η καταπίεση, η ανισότητα είναι δηλητήρια που μολύνουν τον ψυχισμό μας και τις κοινωνικές μας σχέσεις, θολώνουν τη συνείδησή μας και υπονομεύουν την αυτοεκτίμησή μας, με αποτέλεσμα να είναι δύσκολο να φανταστούμε τη ζωή αλλιώς, να φανταστούμε ότι ξεσηκωνόμαστε για να είμαστε αυτόνομοι, ατομικά και συλλογικά.

Όμως ξέρω επίσης, όπως ήξερε ο Κροπότκιν και άλλοι, ότι «ανέκαθεν [...] και ως τις μέρες μας, υπήρχαν άτομα και ρεύματα σκέψης και δράσης που επιδίωκαν όχι να αντικαταστήσουν τη μια εξουσία με μια άλλη, αλλά να γκρεμίσουν την εξουσία που είχε σφηνωθεί στους θε-

σμούς του λαού, χωρίς να δημιουργήσουν άλλη στη θέση της. Κήρυσσαν την αυτοδιάθεση του ατόμου και του λαού, και προσπαθούσαν να ελευθερώσουν τους λαϊκούς θεσμούς από τα αυταρχικά καρκινώματα, ώστε να μπωρέσουν ν' αποδώσουν στο συλλογικό πνεύμα των μαζών την πλήρη ελευθερία του». Ο Κροπότκιν και ο φίλος του, ο Ελιζέ Ρεκλύ, ήταν σίγουρα υπέρ το δέον αισιόδοξοι, γιατί πίστευαν ότι η αναρχία και η νεότερη φυσική επιστήμη θα συνέκλιναν και η πρόοδος θα ακολουθούσε τον δρόμο της αναρχίας. Ανήγγελλαν, μάλιστα, κάπως βιαστικά, ότι ο 20^{ος} αιώνας θα ήταν ο αιώνας των αναρχικών.

Μια τέτοια ελπίδα ίσως να μας κάνει να χαμογελάμε πικρά, όταν βλέπουμε την ισχύ του κράτους και του καπιταλισμού σήμερα, τον 21^ο αιώνα. Ας φανταστούμε ωστόσο μια αναρχική των τελών του 19^{ου} αιώνα, ενεργή σε επαναστατικά συνδικάτα στο Παρίσι, για παράδειγμα, που θα ξαναρχόταν στη ζωή σήμερα. Θ' ανακάλυπτε σε πολλές χώρες ότι τα δημόσια σχολεία είναι μεικτά και ανοιχτά σε όλους, ότι δεν υπάρχει πια υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, ότι η θανατική ποινή έχει καταργηθεί, το ίδιο και η παιδική εργασία, ότι οι γυναίκες έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους άντρες (έστω κι αν στην πράξη δεν είναι ίσες με αυτούς) και ότι η αντισύλληψη και η έκτρωση δεν είναι πια εγκληματικές πράξεις, όπως δεν είναι ούτε η ομοφυλοφιλία, οι ομοφυλόφιλοι μάλιστα μπορούν να παντρεύονται, ότι η χορτοφαγία είναι πολύ της μόδας, το ίδιο και ο γυμνιασμός σε ορισμένες παραλίες της Γαλλίας, ότι οι μισθωτοί έχουν το δικαίωμα να συνανθροίζονται, να συνδικαλιζονται και να απεργούν, ότι η εργάσιμη μέρα είναι μόλις 8 ώρες και η εργάσιμη εβδομάδα 40 ή 35, με πληρω-

μένες διακοπές, αναρρωτικές άδειες και δημόσια ασφάλιση σε περίπτωση αναπηρίας ή ανεργίας, ότι η ελευθερία του Τύπου και του λόγου προστατεύεται διά νόμου. «Μα αυτό είναι αναρχία!», θ' αναφωνούσε, πριν βέβαια διαπιστώσει την ισχύ των κρατών, των αστυνομιών τους και των στρατών τους, τη δύναμη του καπιταλισμού και του χρηματοπιστωτικού συστήματος, την επιμονή του ρατσισμού και την ανθεκτικότητα της πατριαρχίας, που έχουν κλονιστεί μεν από κάποιες νομοθετικές αλλαγές, αλλά παραμένουν ακόμα ισχυρές και αλαζονικές.

Τομά: Όμως αυτός ο σχετικά μακρύς, αν και ατελής, κατάλογος των προόδων της κοινωνίας είναι εξ ολοκλήρου καρπός των πράξεων των αναρχικών και μόνο;

Φρανσις: Όχι βέβαια, αλλά οι αναρχικοί ήταν σχεδόν οι μόνοι στα μέσα και στα τέλη του 19^{ου} αιώνα που μάχονταν γι' αυτά τα δικαιώματα και διώκονταν γι' αυτά. Και την εποχή εκείνη, αυτές οι αναρχικές ιδέες έμοιαζαν παιδαριώδεις, παράλογες κι επικίνδυνες. Κι έπειτα, βλέπω ολοένα περισσότερες εκφράσεις κι εμπειρίες του αναρχισμού στα δίκτυα αγωνιστών. Μάλιστα, οι πολιτικοί, οι αστυνομικοί και οι δημοσιογράφοι μιλούν εδώ και 10-15 χρόνια για μια «αναβίωση του αναρχισμού». Αυτό προπάντων μετά τον ξεσηκωμό των Ζαπατίστας στην Τσιάπας του Μεξικού το 1994 και την εμφάνιση του κινήματος κατά της παγκοσμιοποίησης στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Η αναρχική παρουσία γίνεται ακόμα αισθητή στα μεγάλα κινήματα ενάντια στις πολιτικές λιτότητας, μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Για παράδειγμα, το κίνημα των Αγανακτισμένων και του Occupy, που εγκατέστησε τις αυτοδιαχειριζόμενες κατασκηνώσεις του

στο κέντρο διαφόρων πόλεων το 2011, ήταν αναρχικό στη μορφή και στην πράξη, έστω κι αν ο λόγος του («Είμαστε το 99% ενάντια στο 1%») στερούταν μερικές φορές συνοχής και έρεπε στην αφέλεια και στην αισιοδοξία. Συχνά, η σύνδεση με τον αναρχισμό δεν είναι ρητή, αλλά η εμπειρία και οι πρακτικές είναι εν τούτοις αναρχικές.

Η αναρχία ενσαρκώνεται στους τρόπους οργάνωσης όταν ομάδες αγωνιστών λειτουργούν χωρίς ηγέτες και αποφασίζουν με διαβουλεύσεις, είτε σε μικρές συλλογικές είτε σε μεγάλες λαϊκές συνελεύσεις. Η αναρχία ενσαρκώνεται στους τρόπους δράσης όταν οι ακτιβιστές δρουν με τρόπο αυτόνομο και αλληλέγγυο, χωρίς ηγέτες να τους επιβάλλουν τον δρόμο που πρέπει να πάρουν, τη συμπεριφορά που πρέπει να έχουν, την πιο «αποτελεσματική» στρατηγική. Η αναρχία εκφράζεται σε τραγούδια, στον κυβερνοχώρο, σε διαδηλώσεις, όταν ανεμίζουν στον δρόμο οι μαύρες σημαίες, και στην σχεδόν πανταχού παρουσία του A σε κύκλο στους τοίχους των πόλεων. Εκφράζεται επίσης στα κοινωνικά κινήματα, στις διαδηλώσεις τους στον δρόμο, στον λόγο τους (πλακάτ, πανό, σλόγκαν), στους τρόπους οργάνωσής τους και στις διαδικασίες τους για τη λήψη αποφάσεων. Εκφράζεται ως αλληλεγγύη με αγώνες που δεν είναι άμεσα των αναρχικών, όπως τους αγώνες υπέρ των προσφύγων που απειλούνται με απέλαση ή υπέρ των αυτοχθόνων.

Οι αναρχικοί υπήρξαν σημαντική δύναμη κατά τη διάρκεια της πιο μακρόχρονης φοιτητικής απεργίας στην ιστορία του Κεμπέκ, το 2012, και βλέπουμε ακόμα διαδηλώσεις πολλών χιλιάδων αναρχικών στη Γερμανία ή στην Ελλάδα, δυο χώρες όπου το αναρχικό κίνημα είναι

σίγουρα ισχυρότερο και καλύτερα οργανωμένο. Αν και, βέβαια, αυτό δεν είναι τίποτα σε σύγκριση με την ισχύ του αναρχισμού στην Ισπανία της δεκαετίας του 1930, για παράδειγμα, όταν υπήρχαν εκατοντάδες χιλιάδες αναρχικοί, συχνά ένοπλοι, που αυτοδιαχειριζόνταν εργοστάσια, επιχειρήσεις και αγροτικές κοινότητες.

Τομά: Όλα αυτά καταλήγουν τελικά στο ερώτημα αν οι ενέργειες των αναρχικών, οι διαδηλώσεις ενάντια στις ποικίλες μορφές εξουσίας, χρησιμεύουν σε κάτι και αν έχουν όντως επίδραση στην εξέλιξη της κοινωνίας, ή αν η κοινωνία αλλάζει επειδή τα άτομα συνειδητοποιούν ορισμένες βελτιώσεις που πρέπει να επέλθουν για να μειωθούν οι αδικίες και οι ανισότητες.

Φρανσίς: Έτσι είναι. Ο Ράνταλ Άμστερ, ένας αναρχικός στις Η.Π.Α., επιχείρησε πρόσφατα να αξιολογήσει την αποτελεσματικότητα και τον αντίκτυπο του αναρχισμού σήμερα. Παρατήρησε ότι πολλοί τρόποι αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας μιας ιδεολογίας ή ενός κοινωνικού κινήματος δεν μπορούν να ισχύσουν στην περίπτωση του αναρχισμού. Έτσι, τι νόημα έχει να ρωτάμε ποιος είναι ο αντίκτυπος του αναρχισμού στα πολιτικά κόμματα ή στα εκλογικά αποτελέσματα; Γιατί να επιδιώκουμε να δίνουν τα ΜΜΕ, δημόσια ή ιδιωτικά, μια «καλή εικόνα» για τους αναρχικούς;

Εξίσου δύσκολο είναι να απαντήσουμε αν οι αναρχικοί έχουν επίδραση στη μία ή την άλλη μεταρρύθμιση των νόμων ή των εθνικών ή διεθνών πολιτικών. Σίγουρα είναι πιο ενδιαφέρον να αξιολογήσουμε αν ο αναρχισμός, ως πολιτική φιλοσοφία, ιδεολογία και κοινωνικό κίνημα, επιτρέπει την ανάδυση νέων τρόπων συλλογικής και

ατομικής ύπαρξης. Πρέπει όμως τότε να ξέρουμε πού πρέπει να φιάξουμε αυτή την ανάδυση: στην κοινωνία εν γένει, στους επίσημους δημόσιους και ιδιωτικούς θεσμούς, στα δίκτυα των στρατευμένων αναρχικών ή στις προσωπικές, φιλικές και οικογενειακές τους σχέσεις;

Τομά: Εδώ όμως το ζήτημα είναι προπάντων ο τρόπος λειτουργίας των αναρχικών, δηλαδή περισσότερο ο τρόπος δράσης τους παρά οι λόγοι της δράσης τους. Κατάργηση της εξουσίας, εντάξει, αλλά γιατί; Επειδή μας ενοχλεί; Επειδή παρειοφρύνει στην ελευθερία μας; Επειδή η κοινωνία είναι κατ' ανάγκην άνηση αν κυριαρχεί πάνω της μια εξουσία; Και πώς μπορούμε να την καταλύσουμε αυτή την τελευταία προκειμένου να φτάσουμε σε μια κοινωνία της ισότητας ή της αναρχίας;

Φρανσίς: Ναι, αλλά τους λόγους αυτούς νομίζω ότι στους εξήγησα σε όλη τη συζήτησή μας.

Μερικοί αναρχικοί προτείνουν ένα είδος αναρχορεφομισμού, που συνίσταται στο να προωθείται η διεύρυνση ή η εμβάθυνση της ελευθερίας, της ισότητας και της πολιτικής συμμετοχής μέσα στους θεσμούς του υπάρχοντος συστήματος: στις σχολικές επιτροπές, για παράδειγμα, στα δημοτικά συμβούλια, στα συνδικάτα, κ.ο.κ. Στη Γαλλία, ο κοινωνιολόγος Φιλίπ Κορκύφ, που υπήρξε μέλος τροτσκιστικών ομάδων όπως η Επαναστατική Κομμουνιστική Λίγκα (Ligue Communiste Révolutionnaire, LCR) πριν ενταχθεί στην Αναρχική Ομοσπονδία, πρότεινε πριν από μερικά χρόνια μια «ελευθεριακή σοσιαλδημοκρατία», που στόχο της θα είχε την ανάπτυξη των χώρων αυτονομίας και αυτοδιαχείρισης με ταυτόχρονη υπεράσπιση των δημόσιων και κοινωνικών υπηρεσιών του κράτους πρό-

νοιας. Βρίσκουμε αυτή την τάση και στην Αγγλία όπως και στις Η.Π.Α., με τον Κόλιν Γουόρντ και τον Πολ Γκούντμαν, για παράδειγμα, που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστοί στον γαλλόφωνο κόσμο.

Ο Κόλιν Γουόρντ, Βρετανός που πέθανε το 2010, έγινε αναρχικός κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας τη δεκαετία του 1940. Τη δεκαετία του 1960, συμμετείχε σε μια συζήτηση που ξεκίνησε ο Τζορτζ Μόλναρ στις επιθεωρήσεις *Freedom* και *Anarchy*. Ο τελευταίος ισχυριζόταν ότι είναι αντιφατικό να θέλεις να συγκροτήσεις μια αναρχική κοινωνία, γιατί θα υπάρχουν πάντα αρνητές του αναρχισμού. Είναι όμως αντίθετο στον αναρχισμό να επιβάλλεις τη δική σου βούληση με κυριαρχικό και καταναγκαστικό τρόπο. Άρα θα ήταν παράλογο να βλέπουμε τον αναρχισμό σαν πρόγραμμα για την ίδρυση μιας εξ ολοκλήρου αναρχικής κοινωνίας. Απομένει λοιπόν να οροθετήσουμε τι είναι ο αναρχισμός. Για τον Μόλναρ, πρόκειται ούτε λίγο ούτε πολύ για μια «διαρκή αντίθεση» σε κάθε μορφή αυθεντίας κι εξουσίας (η κριτική ή αρνητική πλευρά), ενώ το αναρχικό άτομο πρέπει να προσπαθεί να εφαρμόσει την ελευθερία του «εδώ και τώρα» (η προγραμματική ή θετική πλευρά).

Τομά: Συζητάμε τώρα για την αντιπαράθεση ανάμεσα στον ατομικό αναρχισμό, ως μια μορφή διαρκούς αμφισβήτησης της εξουσίας σε όλες τις όψεις της, και τον συλλογικό αναρχισμό, ως τον μόνο που μπορεί να οδηγήσει στην επανάσταση;

Φρανσίς: Όχι, συζητάμε πώς μπορούν οι αναρχικοί και ο αναρχισμός να έχουν έναν πραγματικό αντίκτυπο, οσοδήποτε περιορισμένο, στην κοινωνία του σήμερα. Ο Άντι

Τσαν, ένας πανεπιστημιακός που πήρε συνεντεύξεις από είκοσι αναρχικούς στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Διαπίστωσε ότι μόνο μερικοί από αυτούς πίστευαν ότι θα ζήσουν για να δουν να πραγματοποιείται μια κοινωνική επανάσταση, σαν συνέπεια μιας οικονομικής, οικολογικής ή ακόμα και πυρηνικής κρίσης. Μόνο δύο δήλωσαν ότι στόχος της στράτευσής τους ήταν η επανάσταση. Η συντριπτική πλειονότητα θεωρούσε μάλλον ότι δεν φαινόταν στον ορίζοντα καμία επανάσταση και ότι η πολιτική τους στράτευση είχε πιο τσπεινούς αλλά πιο ρεαλιστικούς στόχους, όπως τη δημόσια αμφισβήτηση του κράτους και του καπιταλισμού ή την αντίσταση σε ορισμένες από τις εξελίξεις τους, την προώθηση μιας ριζοσπαστικής κριτικής σκέψης απέναντι στο κράτος και τον καπιταλισμό, την ενημέρωση του κόσμου για τον αναρχισμό και τη διεύρυνση των αναρχικών δικτύων.

Ούτε ο Κόλιν Γουόρντ πίστευε ότι είναι εφικτή η επανάσταση, αλλά έβλεπε με καχυποψία την καθαρά κριτική και υπέρ το δέον ατομικιστική αντίληψη για τον αναρχισμό ως «διαρκή αντιπολίτευση». Επιχείρησε λοιπόν να συγκροτήσει μια ενδιάμεση θέση για τον αναρχισμό ως επαναστατική δύναμη. Γνώριζε την ιστορία του εργατικού κινήματος τον 19^ο αιώνα, όταν ακόμα δεν υπήρχε κράτος πρόνοιας και εφαρμαζόταν η αλληλοβοήθεια: αρωγή σε περίπτωση ανεργίας, ασθένειας, ατυχήματος, θανάτου (για τα ορφανά παιδιά, επί παραδείγματι), καθώς και εργατικές πιστώσεις από ένα κοινό ταμείο, χωρίς υποχρέωση καταβολής τόκων. Για τον Γουόρντ, το κράτος πρόνοιας που εφαρμόστηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν μια καταστροφή, γιατί το σύστημα αυτό αφάνισε τα αυ-

τόνομα οργανικά δίκτυα αλληλοβοήθειας της εργατικής τάξης, έκανε τους πάντες να εξαρτώνται από το κράτος και επέτρεψε στις δημόσιες υπηρεσίες να πειθαρχούν, να ελέγχουν και να καταπιέζουν τους δικαιούχους. Ο Γουόρντ ενδιαφερόταν πολύ όχι μόνο για τις αναρχικές οργανώσεις, αλλά και για κάθε πρωτοβουλία ατόμων και ομάδων που δεν αυτοαποκαλούνται κατ' ανάγκη αναρχικοί, αλλά εφαρμόζουν δομές αλληλοβοήθειας και αποτελούν έτσι «θύλακες αναρχίας» στον σημερινό κόσμο. Ορισμένοι μιλούν λοιπόν για «μικροεπαναστάσεις» ή για την αναρχία «εδώ και τώρα», σε χειραφετημένους χώρους και χρόνους.

Για τον Γουόρντ, τέτοιες κινητοποιήσεις είναι εφικτές όταν ενσαρκώνουν την αυτονομία, την αλληλοβοήθεια και την αυτοδιάθεση. Οι οργανώσεις που δημιουργούνται έτσι πρέπει να είναι –σεβόμενες το αναρχικό πνεύμα– ενώσεις εθελοντικές (μπαίνει και βγαίνει κανείς όποτε θέλει), λειτουργικές (ασχολούνται με συγκεκριμένα ζητήματα), προσωρινές (για να απαφεύγουν την απολίθωση που επιφέρει πάντα η παγίωση μιας ελίτ και η διαπάλη για την εξουσία) και μικρού μεγέθους (για να επιτρέπουν τη συνάντηση πρόσωπο με πρόσωπο). Παρά την πραγματική βία και δυστοχία, βρίσκουμε έτσι μια μορφή αναρχίας σε δίκτυα απόκληρων ή αυτοεξόριστων, όπως οι πανκ και οι άστεγοι. Για τον Γουόρντ, επομένως, μια κοινωνία μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο αναρχική, και είναι σημαντικό να δρούμε εδώ και τώρα, επί του συγκεκριμένου: για παράδειγμα, απέναντι στα χειραπωστά προβλήματα που θέτει η κρίση της στέγασης ή για τη διεκδίκηση ενός αστικού χώρου όπου θα μπορούσε να

δημιουργηθεί ένας κοινοτικός κήπος. Πρέπει να δρούμε στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και των ομάδων ώστε να ενθαρρύνουμε και να προκαλούμε αλλαγές συμπεριφορών και πρακτικών, όπως και την εγκαθίδρυση νέων θεσμών που θα αυξάνουν την αυτονομία των ατόμων και των συλλογικοτήτων. Πρέπει επίσης να επιδιώκουμε να ενισχύουμε την αναρχία που είναι ήδη παρούσα και ενεργή στην κοινωνία, όταν κάποιοι άνθρωποι οργανώνονται και αποφασίζουν μεταξύ τους, χωρίς αρχηγούς, τι θέλουν να κάνουν και πώς θέλουν να πράξουν, διατηρώντας σχέσεις αυτονομίας, ελευθερίας και ισότητας, και συγκροτώντας δεσμούς αλληλοβοήθειας.

Προσωπικά, πιστεύω κι εγώ ότι ο αναρχισμός μπορεί να επηρεάσει την κοινωνία και τους θεσμούς με τρόπο ρεφορμιστικό, ας πούμε, και ότι είναι πάντα δυνατόν να διευρύνουμε τους χώρους ελευθερίας και ισότητας στην κοινωνία έτσι ως έχει σήμερα. Πιστεύω όμως ότι είναι επίσης πολύ σημαντικό να μην περιορίζεται ο αναρχισμός σε αυτή την αντίληψη πως είναι απλώς μια δύναμη αποδεκτή, καθότι λογική και μετριοπαθής. Ο ιστορικός Έλαν Γκέιμπριελ, ο οποίος μελέτησε την έλξη που ασκούσε η αναρχική προπαγάνδα ακόμα και στους Γερμανούς σοσιαλιστές γύρω στο 1900, διαπίστωσε ορθά ότι τα βαρύνοντα στοιχεία ήταν ο ριζοσπαστισμός και η ασέβεια του λόγου του, των ιδεών του και των αναλύσεών του. Ενώ οι σοσιαλιστές ιθύνοντες περιορίζονταν ολοένα περισσότερο σε μια εκλογοθηρική και ρεφορμιστική στάση, Γερμανοί προλετάριοι που μάλιστα ψήφιζαν κιόλας τους σοσιαλιστές διάβαζαν κι εμπνέονταν από τις αναρχικές εφημερίδες. Έβρισκαν σε αυτές έναν ελκυστικό μα-

χητικό τόνο, τη διεγερτική ελπίδα για μια νέα, αληθινά διαφορετική κοινωνία, αλλά και στοχευμένες και δικαιολογημένες κριτικές της ίδιας της σοσιαλιστικής ελίτ, του αυταρχισμού της και της υπερβολικής μετριοπάθειάς της. Ο αναρχισμός λοιπόν δεν πρέπει ούτε να θεωρεί ούτε να προβάλλει τον εαυτό του σαν απλώς ρεφορμιστική δύναμη, επιτρέποντας μόνο βελτιώσεις του υπάρχοντος συστήματος και τη διάνοιξη στενών χώρων ελευθερίας, ισότητας και αλληλοβοήθειας. Πρέπει να συνεχίσουμε να θεωρούμε ότι το κράτος, ο καπιταλισμός, η πατριαρχία και ο ρατσισμός είναι συστήματα απολύτως ανάρμοστα, άδικα, που πρέπει να καταπολεμούνται με στόχο τον αφανισμό τους. Εξ ου, κατά τη γνώμη μου, και η σημασία των πιο μαχητικών μορφών άμεσης δράσης, όπως αυτή των διαβόητων Μαύρων Μπλοκ. Η επίδραση του αναρχισμού εκφράζεται επομένως και με τη μορφή απειλών, με τις οποίες οι αναρχικοί διαταράζουν την εθιμοτυπία των διεθνών συνόδων κορυφής. Οι αναρχικοί, που σχεδόν δεν είχαν φωνή πριν από τριάντα χρόνια, κομίζουν στα ΜΜΕ και στον κυβερνοχώρο μια ριζοσπαστική κριτική του κράτους και του καπιταλισμού.

Τομά: Δεν υπάρχουν λοιπόν «μετριοπαθείς αναρχικοί». Όποτε στέλνω γράμμα στις εφημερίδες για να διαμαρτυρηθώ ενάντια σε κάτι που το βρίσκω βαθιά άδικο και που μοιάζει να περιορίζει την ελευθερία μου, δεν είμαι παρά διαμαρτυρούμενος, αγανακτισμένος, αλλά όχι αναρχικός εν σπέρματι, έστω κι αν επιδεικνύω κριτικό πνεύμα απέναντι σε μια εξουσία.

Φρανσίς: Δεν χωρεί αμφιβολία ότι ο αναρχισμός είναι μια ριζοσπαστική κριτική του κράτους και του καπιτα-

λισμού, άρα ένα κάλεσμα σε επανάσταση για την καταστροφή αυτών των συστημάτων. Ως προς αυτό, ο αναρχισμός εμπνέεται από μεγάλες ιστορικές στιγμές όπως η παρισινή Κομμούνα, ο ισπανικός εμφύλιος, ο Μάης του '68. Πώς όμως γίνονται εφικτές τέτοιες καταστάσεις; Όχι, όπως για τους δημοκράτες ή τους μαρξιστές-λενινιστές, με τον έλεγχο του κοινοβουλίου. Για να υπάρξει αναρχική επανάσταση, πρέπει να την κάνει ο ίδιος ο λαός. Ανά την ιστορία, οι μεγάλες επαναστατικές στιγμές έληξαν με σφαγές και με την επιβολή ενός νέου αυταρχικού καθεστώτος, ρεπουμπλικανικού μετά την παρισινή Κομμούνα, μαρξιστικού-λενινιστικού στη Σοβιετική Ένωση ή φασίζοντος στην Ισπανία το 1939. Γι' αυτό και ο αναρχικός μυθιστοριογράφος Μισέλ Ραγκόν μιλά για τη «μνήμη των ηττημένων». Μπορεί να φαντάζει απελπιστικό αυτό, μήπως όμως σημαίνει και ότι οι αναρχικοί έχουν άδικο; Δεν το πιστεύω. Για μένα, θα ήταν πολύ πιο απελπιστικό να πιστεύουμε ότι η μόνη δυνατή ελευθερία είναι αυτή που μας δίνει ο φιλελευθερισμός ή ο καπιταλισμός, αυτή η τυπική, η δικαιοκρατική, που δεν εμποδίζει σε τίποτα τις μεγαλύτερες εμπράγματα ανισότητες, πολιτικές, οικονομικές και άλλες. Δεν ξέρω αν θα ζήσω για να δω με τα μάτια μου μια επανάσταση, συνήθως πάντως όχι μόνο αμφιβάλλω γι' αυτό, αλλά και φοβάμαι πως, αν συνέβαινε, θα γεννούσε πολλά δεινά και μεγάλη απογοήτευση, και σε τελευταία ανάλυση λίγη αναρχία...

Μολονότι δεν ελπίζω στα σοβαρά ότι θα δω την αναρχία να θριαμβεύει όσο ζω, σε μία χώρα ή σε όλη τη γη, αυτό δεν με σταματά. Η ελπίδα για μια καλύτερη ζωή εμπνέει τον θυμό μου, ακόμα και την οργή μου ενάντια

στα άδικα συστήματα, όπως και την επιθυμία μου να συνεχίσω να μιλώ για τον αναρχισμό και να αγωνίζομαι για να δημιουργηθούν χώροι αναρχίας. Τρέφω λοιπόν μια ορισμένη «μαχητική απαισιοδοξία», για να θυμηθώ τον τίτλο μιας ραδιοφωνικής εκπομπής για την πανκ μουσική στο Παρίσι τη δεκαετία του 1980. Ο αναρχισμός είναι μια απτή εμπειρία, μια διαδικασία και μια πραγματική πολιτική δύναμη, όπου είναι δυνατόν να εμπλέκεσαι και να ζεις σε συμφωνία με τις αναρχικές αρχές, παρά τις εσωτερικές εντάσεις και αντιφάσεις και την ισχύ των συστημάτων που καταπολεμάς. Γιατί δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο αναρχικός είναι ξένος στη χώρα του, στην κοινωνία, που του επιβάλλει νόρμες, κανόνες και δομές ασύμβατες με τον λόγο ύπαρξής του, με τα αισθήματά του και την επιθυμία του για τον τρόπο ύπαρξής του.

Τομά: Το αρχικό μου ερώτημα. «τι είναι η αναρχία;», και οι εξηγήσεις σου με έκαναν να βγω από τα γνώριμα μονοπάτια και να διερευνήσω δρόμους που στο ξεκίνημα δεν υποψιαζόμουν καν ότι υπήρχαν. Μ' έκαναν επίσης να διαβάσω διεξοδικά κείμενα που δεν γνώριζα, που μου επέτρεψαν να σχηματίσω προσωπική άποψη για πολλά άλλα θέματα πέρα απ' την αναρχία και ν' αποτινάξω πολλά κλισιέ και άλλες τόσες προκαταλήψεις.

Χάρη σ' αυτόν τον διάλογο μαζί σου, πήρα αποστάσεις από την παραδοσιακά και αποκλειστικά αρνητική όψη που αποδίδεται στην αναρχία και μπόρεσα να συνειδητοποιήσω ότι είναι απεναντίας μια έννοια κατάφορτη από ελπίδα. Θέλοντας να αποτινάξει την αυθεντία, συνώνυμο της εξουσίας, σε όλες τις μορφές της, αποβλέπει σε μια κοινωνία ελευθερίας και ισοότητας. Από τη γονική αυθε-

ντία ελευθερωνόμαστε φυσικώ τω τρόπω, αν έχουμε την κατάλληλη εκπαίδευση από την κρατική αυθεντία, μπορούμε να προσπαθούμε να κρατήσουμε μόνο αυτό που λέμε πρόνοια, ή αλληλοβοήθεια· ενάντια στην αυθεντία της θρησκείας, μπορούμε να υιοθετούμε αντικληρικαλιστική στάση και να προσπαθούμε να ζήσουμε σε μια κοινωνία όπου οι άθεοι έχουν θέση και όπου η θρησκεία παραμένει ιδιωτική υπόθεση· ενάντια στην πατριαρχική αυθεντία, μπορούμε να υποστηρίξουμε και να ενθαρρύνουμε τον φεμινισμό· ενάντια στην αυθεντία του καπιταλισμού, ο αγώνας διεξάγεται στο μέτρο του δυνατού με την αλληλοβοήθεια και μέσα από το κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης ενάντια στον ρατσισμό σε όλες του τις μορφές, πρέπει να αγρυπνούμε και να αποδομούμε τις θεωρίες που κηρύσσουν την ανωτερότητα της μιας φυλής έναντι των άλλων.

Και γιατί, τελικά, όλοι αυτοί οι αγώνες και οι μάχες σε καθημερινή βάση; Για να φτάσουμε, έστω κι αν είναι ουτοπία, σε μια κοινωνία με σύνθημα «ελευθερία, ισότητα, αλληλοβοήθεια και δικαιοσύνη».

Ας επαναλάβουμε λοιπόν κλείνοντας αυτόν τον ωραίο ορισμό της Λουίζ Μισέλ, που θα μπορούσαμε να τον κάνουμε και προμετωπίδα μας: «Η αναρχία είναι η τάξη μέσω της αρμονίας». Ας μην ξεχνάμε όμως και ότι, όπως λέει ο Νόαμ Τσόμκι, «ο ορισμός της αναρχίας δεν ανήκει σε κανέναν».

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πολλοί ιστότοποι στο διαδίκτυο είναι αφιερωμένοι στον αναρχισμό. Βλ. μεταξύ άλλων τον ιστότοπο www.ainfos.ca, όπου υπάρχουν ειδήσεις για την αναρχική επικαιρότητα, τον ιστότοπο *RAForum* (<http://raforum.info/?lang=fr>), όπως κι εκείνον που περιέχει την Αναρχική εγκυκλοπαίδεια του Σεμπαστιάν Φορ (www.encyclopedie-anarchiste.org/).

Για τις τρέχουσες συζητήσεις, βλ. τα δοκιμακά περιοδικά *Réfractations* (<http://refractions.plusloin.org/>), *Anarchist Studies* (www.lwbooks.co.uk/journals/anarchiststudies) και *Social Anarchism* (www.socialanarchism.org/).

Βλ. επίσης τα έγγραφα στον ιστότοπο της Συλλογικότητας Έρευνας για τη Συλλογική Δράση (Collectif de Recherche sur l'Action Collective, CRAC) του Πανεπιστημίου Κονκόρντια (www.crac-kebec.org), τον κατάλογο των εκδόσεων Atelier de création libertaire (www.atelierdecreationlibertaire.com) και τους τίτλους που έχουν κυκλοφορήσει στη συλλογή «Ένστικτο ελευθερίας» («Instinct de liberté») των εκδόσεων Lux (www.luxediteur.com).

Εισαγωγικά βιβλία

Baillargeon, Normand, *L'ordre moins le pouvoir. Histoire et actualité de l'anarchisme*, Μόντρεαλ, Lux, 2004.

Guérin, Daniel, *L'anarchisme – Anarchisme et marxisme*, Παρίσι, Gallimard, 1973.

– (επιμ.), *Ni dieu, ni maître. Anthologie de l'anarchisme*, Παρίσι, La Découverte, 2005.

Pelletier, Philippe, *L'anarchisme*, Παρίσι, Le Cavalier bleu, 2010.

Pereira, Irène, *Anarchistes*, Μοντρέιγ, La ville brûle, 2009.

Préposiet, Jean, *Histoire de l'anarchisme*, Παρίσι, Pluriel, 2012.

Κλασικά έργα

Bakounine, Michel, *Considérations philosophiques sur le fantôme divin, le monde réel et l'Homme*, Γενεύη, Entremonde, 2010.

—, *Dieu et l'État*, Παρίσι, Mille et une nuits, 1996.

Bellegarrigue, Anselme, *Manifeste de l'anarchie - Au fait, au fait! Interprétation de l'idée de démocratie*, Μόντρεαλ, Lux, 2010.

Berkman, Alexander, *Qu'est-ce que l'anarchisme ?*, Παρίσι, L'Échappée, 2005.

De Cleyre, Voltairine, *D'espoir et de raison. Écrits d'une insoumise*, Μόντρεαλ, Lux, 2008.

Goldman, Emma, *Anarchism and Other Essays*, Νέα Υόρκη, Dover Publications, 1969.

Kropotkine, Pierre, *L'État. son rôle historique*, Μασσαλία, Le Plibustier, 2009.

—, *L'anarchie*, Παρίσι, Éditions du Sandre, 2006.

—, *La science moderne et l'anarchie*, Παρίσι, Phéniix, 2004.

—, *La conquête du pain*, Λυτονί, Tops-H. Trinquier, 2002.

—, *L'entraide. Un facteur de l'évolution*, Μόντρεαλ, Écosociété, 2001.

—, *Paroles d'une révoltée*, Παρίσι, Champs-Flammarion, 1978.

Malatesta, Errico, *L'anarchie*, Μόντρεαλ, Lux, 2004.

Michel, Louise, *Prise de possession*, Παρίσι, Jean-Paul Ruche, 1999.

Mühsam, Erich, *La république des conseils de Bavière suivi de La société libérée de l'État*, Παρίσι, La Digitale/Spartacus, 1999.

Reclus, Élisée, *L'évolution, la révolution et l'idéal anarchique*, Μόντρεαλ, Lux, 2004.

Άλλες βιβλιογραφικές παραπομπές

Baillargeon, Normand, *Éducation et liberté, tome 1, 1793-1918*, Μόντρεαλ, Lux, 2005.

- Bertolo, Amedeo (επιμ.), *Juifs et anarchistes. Histoire d'une rencontre*, Παρίσι, Éditions de L'Éclat, 2008.
- Clastres, Pierre, *Archéologie de la violence. La guerre dans les sociétés primitives*, Λα Τουρ ντ'Αιγκ, Éditions de L'Aube, 2010.
- Colson, Daniel, *Trois essais de philosophie anarchiste. Islam, histoire, monadologie*, Παρίσι, Léo Scheer, 2004.
- Curious George Brigade, *Anarchy in the Age of Dinosaurs*, Σάλεμ, CrimethInc., 2003, www.ageofdinosaurs.net
- Dark Star Collective, *Quiet Rumours: An Anarcha-Feminist Reader*, Όκλαντ-Εδιμβούργο, AK Press, 2002.
- Darwin, Charles, *L'origine des espèces*, Παρίσι, Seuil, 2013.
- , *La descendance de l'homme et la sélection sexuelle*, Βρυξέλλες, Complexe, 1981.
- Davis, Mike, *Les héros de l'enfer*, Παρίσι, Textuel, 2007.
- Déjacque, Joseph, «De l'être humain mâle et femelle», *Agone* 28, 2003, σ. 17-27.
- Deleplace, Marc, *L'anarchie de Mably à Proudhon (1750-1850). Histoire d'une appropriation polémique*, Λυών, ENS Éditions, 2000.
- Delphy, Christine, «Pour une théorie générale de l'exploitation: repartir du bon pied», *Mouvements* 31, Ιανουάριος 2004.
- , «Pour une théorie générale de l'exploitation: en finir avec la théorie de la plus-value», *Mouvements* 26, Μάρτιος 2003.
- Eisenzweig, Uri, *Fictions de l'anarchisme*, Παρίσι, Christian Bourgois, 2001.
- Ellul, Jacques, *Anarchisme et christianisme*, Λυών, Atelier de création libertaire, 1998.
- Enckell, Marianno, «La question des services publics devant l'Internationale: fédéralisme et autonomie», στο Collectif

- anarchiste l'({A})telier, *Réflexions libertaires sur les services publics*, Κεμπέκ, Ruptures, 2012.
- Fernandez, Frank, *Cuban Anarchism: The History of a Movement*, Τούζον, See Sharp Press, 2001.
- Feyerabend, Paul, *Contre la méthode. Esquisse d'une théorie anarchiste de la connaissance*, Παρίσι, Seuil, 1979.
- Garcla, Vivien, *L'anarchisme aujourd'hui*, Παρίσι, L'Harmattan, 2007.
- Gordon, Uri, «Anarchisme, nationalisme et nouveaux États», *Réfractations* 19, χειμώνας 2007-2008, σ. 78-86.
- Graeber, David, *Pour une anthropologie anarchiste*, Μόντρεαλ, Lux, 2006.
- Graham, Robert (επιμ.), *Anarchism: A Documentary History of Libertarian Ideas*, Μόντρεαλ, Black Rose Books, τ. 1, 2005, τ. 2, 2007, τ. 3, 2013.
- Guérin, Daniel (επιμ.), *Ni Dieu ni maître. Anthologie historique du mouvement anarchiste*, Παρίσι, La Découverte, 2012.
- Haddad, Philippe, *La Torah*, Παρίσι, Eyrolles, 2010.
- Hemingway, Ernest, *Pour qui sonne le glas*, Παρίσι, Le livre de poche, 2003.
- Izrine, Jean-Marc, *Les libertaires du Yiddishland. Panorama d'un mouvement oublié*, Τουλούζη, Alternative libertaire, 1998.
- Kafka, Franz, *Le procès*, Παρίσι, Flammarion, 2011.
- Kruzynski, Anna, «De l'opération SALAMI à Némésis: le cheminement d'un groupe de femmes du mouvement altermondialiste québécois», *Recherches féministes* 17, 2, σ. 227-262.
- Lagalisse, Erica, «"Marginalizing Magdalena": Intersections of Gender and the Secular in Anarcho-Indigenist Solidarity Activism», *Signs* 36, 3, 2011.

- Les Sorcières, «On prend des risques... Notre position féministe et anarchiste sur l'exploitation sexuelle», *Les Sorcières* 8, 2012.
- Löwy, Michael, «"Ne pas oublier Kropotkine": Kafka et le socialisme libertaire», στο *Franz Kafka, rêveur insoumis*, Παρίσι, Stock, 2004.
- Loye, David, *Darwin's Lost Theory of Love: A Healing Vision for the New Century*, Σαν Χοσέ, Excel, 2000.
- Maréchal, Sylvain, *Pour et contre La Bible*, Παρίσι, Coda, 2010.
- Marshall, Peter, *Demanding the Impossible: A History of Anarchism*, Λονδίνο, Fontana Press, 1993.
- Mbah, Sam και E. I. Igariwey, *African Anarchism: The History of a Movement*, Τούξον, See Sharp Press, 1997.
- Mirbeau, Octave, *Combats politiques*, Παρίσι, Séguier, 1990.
- Mounier, Emmanuel, *Communisme, anarchie et personnalisme*, Παρίσι, Seuil, 1966.
- Mousnier, Roland, *Monarchies et royautés. De la préhistoire à nos jours*, Παρίσι, Perrin, 1989.
- Onfray, Michel, *Traité d'athéologie*, Παρίσι, Grasset, 2005.
- Orwell, George, 1984, Παρίσι, Gallimard, 2008.
- Proudhon, Pierre-Joseph, *Qu'est-ce que la propriété ? ou Recherche sur le principe du droit et du gouvernement*, Παρίσι, Le livre de poche, 2009.
- , *Carnets*, Παρίσι, Presses du réel, 2005.
- Ragon, Michel, *La mémoire des vaincus*, Παρίσι, Albin Michel, 1990.
- Ramnath, Maia, *Decolonizing Anarchism: An Antiauthoritarian History of India's Liberation Struggle*, Όκλαντ-Εδιμβούργο, AK Press, 2011.
- Rediker, Marcus και Peter Linebaugh, *L'hydre aux mille têtes. L'histoire cachée de l'Atlantique révolutionnaire*, Παρίσι, Amsterdam, 2008.

- Robinson, Patricia, *Poor Black Women*, Βοστώνη, New England Free Press, 1968.
- Rosanvallon, Pierre, *Le libéralisme économique. Histoire de l'idée de marché*, Παρίσι, Seuil, 1989.
- , *La crise de l'État-providence*, Παρίσι, Seuil, 1981.
- Sahlins, Marshall, *La nature humaine, une illusion occidentale. Réflexions sur l'histoire des concepts de hiérarchie et d'égalité, sur la sublimation de l'anarchie en Occident, et essais de comparaison avec d'autres conceptions de la condition humaine*, Παρίσι, Édition de l'Éclat, 2009.
- Saramago, José, *La lucidité*, Παρίσι, Seuil, 2006.
- Schmidt, Michael, *Cartographie de l'anarchisme révolutionnaire*, Μόντρεαλ, Lux, 2012.
- , και Lucien Van der Walt, *Black Flame: The Revolutionary Class Politics of Anarchism and Syndicalism*, τ. 1, Όκλαντ-Εδιμβούργο, AK Press, 2009.
- Sibony, Daniel, *Le «racisme», une haine identitaire*, Παρίσι, Christian Bourgois, 1997.
- The London Mosque. Le Saint Coran*, Λονδίνο, 1985.
- Thiers Vidal, Léo, *Rupture anarchiste et trahison pro-féministe*, Αυών, Bambule, 2013.
- Tilly, Charles, *Contrainte et capital dans la formation de l'Europe, 990-1990*, Παρίσι, Aubier, 1992.
- Voline, *La révolution inconnue*, Γενεύη, Entremonde, 2009.
- Zinn, Howard, *Une histoire populaire des États-Unis, de 1492 à nos jours*, Μασσαλία-Μόντρεαλ, Agone/Lux, 2002.
- [Συλλογικός τόμος], *La collectivité de Calanda 1936-1938. La révolution sociale dans un village aragonais*, Παρίσι, CNT, 1997.
- Η Κοινή Διαθήκη: Nouveau Testament (Le), Παρίσι, Gallimard, 1971.

- Η Παλαιά Διαθήκη: Ancien Testament (L'). Παριού, Gallimard, 1959.
- Κείμενα του Φρανσουά Ντιπουϊ-Ντερί για τον αναρχισμό και τους αναρχικούς
- «Les anarchistes et la prostitution: perspectives historiques», *Genre, sexualité et société* 9, 2013.
- «L'anarchisme entre nationalisme et cosmopolitisme: l'expérience des Juifs israéliens du groupe Anarchists Against the Wall», *Sociologie et sociétés* 44, 1, 2012.
- «Drapeau noir sur carré rouge: les anarchistes et la grève étudiante de 2012», *Possibles* 36, 3, 2012.
- «Réflexions anarchistes sur l'exploitation par le capitalisme et par l'État», στο Francis Dupuis-Déri (επιμ.), *Par-dessus le marché Réflexions critiques sur le capitalisme*, Μόντρεαλ, Écosociété, 2012.
- «Anarchisme et libéralisme: réflexions sur la notion de libéral-libertaire», στο Benoît Coulu και Hubert Forcier (επιμ.), *Deux faces de Janus. Essais sur le libéralisme et le socialisme*, Μόντρεαλ, Éditions libres du Carré rouge, 2011.
- «Hommes anarchistes face au féminisme», *Réfractations* 24, 2010.
- «L'anarchisme face au féminisme: comparaison France-Québec», στο Olivier Fillieule και Patricia Roux (επιμ.), *Le sexe du militantisme*, Παριού, Presses de Sciences Po, 2009.
- «Démocratie délibéralive: héritage libéral ou anarchiste?», στο Martin Breugh και Francis Dupuis-Déri (επιμ.), *La démocratie au-delà du libéralisme. Perspectives critiques*, Μόντρεαλ, Athéna/Chaire Mondialisation-citoyenneté-démocratie, 2009.
- «La fiction du contrat social: uchronie libérale, utopie anarchiste», *Politique & sociétés* 26, 2, 2009.

- «Pistes pour une histoire de l'anarchisme au Québec», *Bulletin d'histoire politique* 16, 2, 2008.
- «L'anarchie en philosophie politique: réflexions anarchistes sur la typologie traditionnelle des régimes politiques», *Ateliers de l'éthique* 2, 1, 2007.
- «Contestation altermondialiste au Québec et renouveau de l'anarchisme», στο Anne Morelli και José Gotovitch (επιμ.), *Contester dans un pays prospère. L'extrême gauche en Belgique et au Canada*, Βρυξέλλες, Peter Lang, 2007.
- «L'altermondialisation à l'ombre du drapeau noir: l'anarchie en héritage», στο Eric Agrikoliansky, Olivier Fillieule και Nonna Mayer (επιμ.), *L'altermondialisme en France. La longue histoire d'une nouvelle cause*, Παρίσι, Flammarion, 2005.
- «"Un autre monde est possible"? Il existe déjà», *Horizons philosophiques* 15, 2, 2005.
- «L'utopie est dans les prés: campements militants temporaires et autogérés», *Réfractons* 14, 2005.
- «Penser l'action directe des Black Blocs», *Politix* 17, 68, 2004.
- «En deuil de révolution? Pensées et pratiques anarcho-fatalistes», *Argument* 2, 6, 2004.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:

David Graeber

Στο Λυκόφως των Πρωτοποριών

Η ανάδυση των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων

#ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣΑΡΧΕΣ

ΣΤΑΣΕΙ
ΕΚΛΙΠΟΜΕΣ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:

ΕΝΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΚΟ ΠΡΟΤΑΓΜΑ

Ιστορία, εξέλιξη και πράξη

Τόμος Α' • Το κοινωνικό και οικονομικό ζήτημα

[1925-1936]

Λογοτεχνία κείμενων

DIEGO
ABAD DE
SANTILLÁN

ΣΤΑΣΕΙ
ΕΚΠΙΠΤΟΝΤΕΣ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:

Colombo Η ■ ΒΟΥ
ΛΗΣΗ
Eduardo ΤΟΥ ■
ΛΑΟΥ*

* δημοκρατία και αναρχία

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΠΡΟΣΩΠΟ

Τι είναι η αναρχία και τι θέλουν οι αναρχικοί; Ένας ανθρωπιστής, φιλοπερίεργος και με διάθεση κατανόησης, απευθύνει ερωτήσεις στον γιο του, στρατευμένο αναρχικό που έχει εντρυφήσει στο θέμα.

Κατά τη συζήτησή τους, οι δύο συνομιλητές φτάνουν μέχρι τις ρίζες των εννοιών της αναρχίας και της δημοκρατίας. Επικαλούνται ορισμένες φυσιογνωμίες του αναρχισμού και τα ποικίλα ρεύματα του επαναστατικού αυτού κινήματος, φέρνοντας επίσης παραδείγματα από τον κόσμο του σήμερα. Από κοινού, αναλύουν την αναρχική κριτική των μεγάλων συστημάτων κυριαρχίας –του κράτους, της θρησκείας, της πατριαρχίας, του καπιταλισμού και του ρατσισμού– και παρέχουν έτσι μια ζωντανή και πρωτότυπη εισαγωγή στην αναρχία.

Ο Thomas Déry γεννήθηκε άπατρις στο Παρίσι το 1936. Ανυπότακτος, εγκαθίσταται στο Κεμπέκ την περίοδο του πολέμου της Αλγερίας. Άνθρωπος των γραμμάτων, υπήρξε κατά σειρά καθηγητής, εκδότης, γενικός διευθυντής του Σαλονιού Βιβλίου του Μόντρεαλ, συνιδρυτής του «Βιβλιοπωλείου του Κεμπέκ» στο Παρίσι, διορθωτής-επιμελητής και μεταφραστής.

Ο Francis Dupuis-Déry γεννήθηκε στο Μόντρεαλ το 1966. Είναι καθηγητής πολιτικής επιστήμης στο Πανεπιστήμιο του Κεμπέκ στο Μόντρεαλ (UQAM). Συνεπιμελητής του συλλογικού τόμου *Είμαστε ακυβέρνητοι. Οι αναρχικοί στο Κεμπέκ σήμερα* [Nous sommes ingouvernables. Les anarchistes au Québec aujourd'hui] και συγγραφέας πολλών βιβλίων, μεταξύ των οποίων *Τα Μαύρα Μπλοκ, Η ελευθερία και η ισότητα διαδηλώνονται* [Les Black Blocs. La liberté et l'égalité se manifestent] και *Δημοκρατία. Πολιτική ιστορία μιας λέξης* [Démocratie. Histoire politique d'un mot].